

30533

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İktisat Anabilim Dalı**

Murat NIŞANCI

**PLANLI DÖNEMDE KALKINMA
VE
YAPISAL DEĞİŞMENİN ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Yöneticisi
Doç. Dr. Recep KÖK**

ERZURUM - 1994

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No:</u>
TABLolar LİSTESİ.....	iii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
KALKINMA VE PLANLAMA	
1.1. KALKINMA.....	3
1.1.1. Kalkınmanın Tanımı ve Niteliği.....	3
1.1.1.1. İktisadi Büyüme.....	4
1.1.1.2. İktisadi Kalkınma.....	5
1.1.2. İktisadi Kalkınma Araçları.....	8
1.1.2.1. Kalkınma Planları.....	8
1.1.2.2. Sanayileşme ve Yapısal Değişme.....	10
1.1.3. İktisadi Kalkınma Safhaları ve Kalkınmanın Ölçüsü.....	11
1.1.3.1. İktisadi Kalkınma Safhaları.....	11
1.1.3.2. İktisadi Kalkınmanın Ölçüsü.....	12
1.2. PLANLAMA.....	15
1.2.1. Planlamanın Tanımı ve Niteliği.....	15
1.2.2. Planlamayı Gerektiren Faktörler ve Planlamanın Temel Amaçları.....	18
1.2.2.1. Planlamayı Gerektiren Faktörler.....	18
1.2.2.2. Planlamanın Amaçları.....	19
1.2.3. İktisadi Plan Türleri.....	22
1.2.3.1. Süreleri Bakımından.....	23
1.2.3.1.1. Kısa Süreli Planlar.....	23
1.2.3.1.2. Orta Süreli Planlar.....	23
1.2.3.1.3. Uzun Süreli Planlar.....	24
1.2.3.2. Kapsamları Bakımından.....	25
1.2.3.2.1. Milli ve Bölgesel Planlar.....	25
1.2.3.2.2. Mikro ve Makro Planlar.....	26
1.2.3.3. Nitelikleri ve Uygulama Biçimi Bakımından..	27
1.2.3.3.1. Nitelik Yönünden Büyüme ve Kalkınma Tipi Planlar.....	27
1.2.3.3.2. Uygulama Biçimi Yönünden Emredici ve Yol Gösterici Planlar.....	28
1.2.4. Planlama Araçları.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İKTİSADİ PLANLAMA

2.1. Planlı Dönemi Hazırlayan Şartlar	32
2.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	34
2.1.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	36
2.1.3. İvedili 1945 Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı.....	39
2.2. Planlı Dönem.....	43
2.2.1. Devlet Planlama Teşkilatı ve Planların Hazırlanması...	44
2.2.1.1. DPT'nin Yapısı.....	44
2.2.1.2. Planların Hazırlanması.....	47
2.2.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	48
2.2.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	50
2.2.4. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	51
2.2.5. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	53
2.2.6. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	54
2.2.7. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PLANLI DÖNEMDE YAPISAL DEĞİŞME ANALİZLERİ

3.1. Uygulanan İktisat Politikalarındaki Değişmeler.....	59
3.1.1. BBYKP- ÜBYKP Dönemi.....	59
3.1.2. DBYKP-ABYKP Dönemi.....	64
3.1.2. Dönemlerarası Değişme.....	70
3.2. Dönemlerarası Gösterge Karşılaştırması.....	73
3.2.1. BBYKP-ÜBYKP Dönemi.....	73
3.2.2. DBYKP-ABYKP Dönemi	82
3.2.3. Dönemlerarası Karşılaştırma.....	85
SONUÇ.....	91
SUMMARY.....	97
KAYNAKLAR.....	98

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Makro Göstergeler.....	74
Tablo 2: Sektörel Değişim Tablosu.....	76
Tablo 3: Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları.....	79
Tablo 4: Dış Ticaret Göstergeleri.....	81
Tablo 5: Makro Büyüklükler ve Konjonktür Sıralaması.....	89

GİRİŞ

İktisadi kalkınma, günümüz toplumlarının temel amaçlarından biridir. Özellikle az gelişmiş ülke ya da toplumları kalkınma çabalarına yönelten bir çok unsur bulunmaktadır. Bu toplumlar hakkında yapılan araştırma sonuçları, genelde kalkınmalarını gerçekleştirebilecek gerekli ve potansiyel kaynaklara önemli ölçüde sahip olduklarını; ancak, her toplumun söz konusu amacı gerçekleştirmeye yönelik içsel ve dışsal dinamikleri yeterince kullanamadığı görülmektedir. Bu bağlamda, içsel ve dışsal dinamikler çerçevesinde, kalkınma politikalarının etkinliği günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir.

Bu nedenle, kalkınma gerikalmış toplumları daha yüksek bir refah düzeyine çıkarmak için ekonomik ve sosyal yapılarda, iktisadi değişkenler üzerinde uygulanan politikaların meydana getirdiği değişim süreci olarak adlandırılmaktadır. Adıgeçen faaliyetler bütününe iktisat literatüründe, gelişmekte olan ekonomiler sözkonusu olduğunda, geniş anlamda kalkınma; gelişmiş ekonomiler için ise büyüme denilmektedir. Türkiye ekonomisi, günümüzde hala gelişmekte olan bir yapı arzettiğinden dolayı konu, iktisadi kalkınma çerçevesinde ele alınmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin sınırlı kaynaklarının israf edilmeden kalkınma amaçları doğrultusunda kullanılması, planlamayı gündeme getirmektedir. Hazırlanan planlarda, tesbit edilen hedeflere ulaşmak için iktisadi hayatın hangi unsurlarına ne ölçüde müdahale edileceğine karar verilir. Bu noktada planlar, kısmi amaçlı olabileceği gibi genel amaçlı da olabilmektedir. Türkiye'de, planlı dönemden önce kısmi nitelikte, planlı dönemde ise genel nitelikte planlar yapılmıştır. Çalışmamızda sözkonusu dönemde kalkınma ve yapısal değişmeye yönelik olarak hazırlanan planların sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kaynakların tüm toplum için amaçlanan refah seviyesine ulaşma doğrultusunda harekete geçirilmesi ve az gelişmişlik zincirinin kırılması için planlama da etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. Ülkemizin kalkınmasına ve gelişmiş ülkelerle rekabet edebilme gücünün artırılmasına yönelik olarak farklı dönemlerde farklı nitelikli planlar yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hükümetlerin hazırladıkları planlarda sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleştirilmesi temel hedeflerden birisi olmuştur. Bu bağlamda, özellikle planlı döneme geçildikten sonra sosyo-politik ve sosyo-ekonomik amaçlı politikalar orta ve uzun dönemli kalkınma planlarıyla hayata geçirilmiştir. İşte bu çalışmada sözkonusu politikaların uygulama

sonuçları ele alınarak, kalkınma planlarının temel hedefleri doğrultusunda, yapısal değişmelerin hangi ölçüde gerçekleştirilebildiği tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Planlı dönemdeki gelişmeleri analiz etmek için DİE, DPT, TOBB, İSO, İTO, HDTM ve Maliye Bakanlığı gibi kuruluşların periyodik yayınları taranarak ham veriler temin edilmiş ve amacımız çerçevesinde düzenlenmiştir. Başvurulan yöntem ve politikalar, farklı dönemdeki uygulamalar çerçevesinde iki ana döneme ayrılmış, bu dönemlere ait veri setleri regresyon analizleri aracılığıyla değerlendirilmiş ve ulaşılan sonuçlar yapısal değişme kriterleri bazında tartışılmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, elde edilen sonuçların uygun bir şekilde değerlendirilmesi açısından kalkınma, planlama ve yapısal dönüşüme ilişkin teorik açıklamalar yapılmıştır. Kalkınmaya niçin gerek duyulduğu ve bunu gerçekleştirmede planlamanın sağlayacağı faydalar, iktisat politikaları çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde planların temel amaçları dikkate alınarak ülkemizde hazırlanan ve uygulamaya konulan planlama faaliyetleri incelenmiştir. Ülkemizde 1961 Anayasası'ndan önce planlamaya ihtiyari olarak başvurulurken ederken, 1961'den sonra planlama ve planlı kalkınma Anayasal bir zorunluluk olarak uygulamaya konulmuştur. Bu bölümde kısa bir tarihçeden sonra, iktisadi ve sosyal hayata ilişkin hazırlanan planların amaç ve politikaları izah edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde planlı kalkınma dönemine ilişkin gelişmeler iki uzun döneme ayrılarak incelenmiştir. Kalkınma ve yapısal dönüşüme ilişkin olarak planlarda tesbit edilen politikalar ve bu politikadaki değişiklikler ortaya konulmaya çalışılmış ve daha sonra da bu dönemlerdeki plan uygulamalarına ilişkin ulaşılan veri setleri regresyon analizine tabi tutulmuş ve elde edilen sonuçlar çalışmanın temel amacı doğrultusunda değerlendirilmiştir. Böylece, çalışma kısa bir özet ve sonuç kısmı ile tamamlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE PLANLAMA

1.1. KALKINMA

1.1.1. Kalkınmanın Tanımı ve Niteliği

İçinde yaşadığımız 20. yüzyılda toplum hayatını ilgilendiren meselelerin başında kalkınma problemi gelmektedir. Çağımızda iktisadi kalkınma ve iktisadi büyüme, dünyada, özellikle az gelişmiş ülkeler için bir tutku halini almış ve bunu gerçekleştirmek için politikacılar ve bilim çevreleri çeşitli arayışlar içine girmişlerdir. İktisadi kalkınma İkinci Dünya Savaşından sonra bir takım az gelişmiş ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmesiyle önem kazanmış ve bu ülkeler siyasi bağımsızlıklarını güçlendirmek için ona büyük ilgi göstermişlerdir. Bunların dışında, az gelişmiş ülkelerde dikkatlerin kalkınma üzerinde yoğunlaşmasına sebep olan bir diğer faktör de, bu ülkelerdeki hızlı nüfus artışıdır⁽¹⁾. Ölüm oranlarındaki hızlı düşme nedeniyle nüfus artmış ve bu artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için sınırlı olan kaynaklardan azami derecede yararlanma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ekonomik kaynakların etkin bir şekilde kullanımı ise, uygulanacak sistemli kalkınma süreciyle mümkün olabileceği inancını güçlendirmiştir.

İkinci dünya savaşından sonra kalkınma çabalarının artmasına yol açan bir diğer unsur da, fakir ülke insanların gelişmiş ülkelerdeki insanların refah seviyelerini kendi durumları ile mukayese ederek "yoksulluklarının farkına varmaları ve bu durumdan bir an evvel kurtulmak istemeleridir"⁽²⁾.

Gerikalmış ülkelerin kalkınma sorunlarıyla ilgilenen iktisatçılar, bu ülkelerin fakirliğin kısır döngüsünden kurtulup, nüfus artışı gibi geliri azaltıcı diğer faktörlerin olumsuz etkilerini hafifleterek, ekonominin kendi kendini besleyen bir yapıya kavuşmasını ve kalkınmayı hızlandıran bir aşamaya geçmesini sağlayacak bir itişe ihtiyaçları olduğunu belirtmektedirler⁽³⁾.

(1) ALTINTAŞ, Mustafa; Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları, A.İ.T.İ.A. Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları:2, Ankara, 1978, s.12.

(2) ALBERTINI, J. M; Az gelişmişliğin Mekanizması (çev. M. Sencer-M. Kum), Geçiş Yayınları, İstanbul, 1972, s. 11'den nakleden Altıntaş, s.13.

(3) ÖNEY, Erden, İktisadi Planlama, Savaş Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1982, s.13.

Günümüzde iktisadi kalkınma konusunda yapılan çalışmalar bir hayli fazladır. Ülkeleri, siyasi açıdan Doğu ve Batı Bloku ülkeleri şeklinde ikiye ayırmak mümkün olduğu gibi, iktisadi açıdan da kalkınmış ve kalkınmamış ülkeler diye ikiye ayırmak mümkündür. Evrensel ve ulusal değerlerin korunması ve geliştirilmesi için iktisadi kalkınmaya ya da büyümeye bütün ülkelerin ayrı ayrı önem verdiği gözlenmektedir. Konu çok tartışılmış olmasına rağmen kavramlara tam bir açıklık kazandırılmamış, genel ve tutarlı teorik modeller geliştirilememiştir⁽⁴⁾. Bu yüzden büyüme ve kalkınma kavramlarının açıklanması kanaatimizce faydalı olacaktır.

1.1.1.1. İktisadi Büyüme

İktisadi büyüme, ekonomik hayatın temel verilerinde (iş gücü, tabii kaynaklar, sermaye stoku), kişi başına, bir yıldan öbürüne daha yüksek bir reel gelir artışı sağlayacak şekilde, gayrisafi milli hasıladaki devamlı artışlar⁽⁵⁾ olarak tarif edilmektedir. Büyüme, belli bir ekonomide bir dönemdeki (genellikle bir yılda) miktar, hacim ve cesamet olarak meydana gelen artıştır. Bu artış, o ülke halkını bugünkü sahip olduğu durumdan daha ileri ve daha fazla bir güce götürecektir aritmetik bir çoğalıştır. Ayrıca büyüme, uzun dönemde ülke milli hasılasındaki veya fert başına düşen gelir seviyesindeki artış olarak da tanımlanmaktadır⁽⁶⁾.

Büyümenin başka bir tanımı de şöyle yapılmaktadır: Büyüme kavramı genellikle gelişmiş ülkeler için kullanılır ve bu ekonomilerde fazla nüfus artışına, sermaye birikimine ve ileri teknolojilere dayanılarak daha fazla mal ve hizmet üretilmesi anlatılır⁽⁷⁾.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi büyüme kavramı ile anlatılmak istenen, ilgili ülkenin yapısal özellikleri ve bu yapıya bağlı olarak üretilebilecek gayri safi milli hasılanın kantitatif miktarıdır. Büyümeden söz edebilmek için bu artışların devamlı bir seyir takip etmesi gerekir. Artışın uzun süre devam etmesi; yani bir mahsul

(4) SAVAŞ, Vural; Kalkınma Ekonomisi, Beta yayım Dağıtım A.Ş., 4. Baskı, İstanbul, 1986, s.5.

(5) GARZOUZİ, Eva; Economic Growth And Development: The Less Developed Countries, New York, 1972, s.3.

- ÜLGNER, S. F.; Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme,6. Baskı, Der Yayınevi, İstanbul, s.409.

(6) ÖZGÜVEN, Ali; İktisadi Büyüme ve Kalkınma, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 45, Sayı 1-4, s.161.

(7) GARZOUZİ, s.2.

- GÜRKAN, Aydın; Ekonomik Gelişme ve Sorunları, A.I.T.I.A., Ankara, 1979, s.20.

yılına, bir savaş dönemi sonrasına veya konjoktürel gelişmelerden sonra meydana gelen arizi artışlardan ibaret olmaması gerekir⁽⁸⁾. Bu itibarla toplam büyüklüklerdeki artışları esas alan büyüme ölçütleri, kantitatif olarak ifade edilebilen ve kıyaslamaya imkan tanıyan verilerdir.

Kalkınmış ülkelerde büyümenin amacı, yeni teknoloji ve üretim araçları geliştirmek, yeni üretim metodları bulmak ve bunları uygulamak, iç ve dış pazarlara yeni ve farklılaştırılmış ürünler sürerek mevcut ekonomik yapının güçlenmesini sağlamaktır. Ayrıca, bir yandan bu ilerlemeler sağlanırken, diğer yandan da ahenkli bir kalkınmanın devamını sağlayan dengeleri bozmamaya dikkat etmek gerekir. Bu ülkeler belli bir seviyeye ulaştıktan sonra büyüme politikalarını; kişilerin refah düzeyini yükseltmek ve daha fazla boş zaman sağlamak, geri kalmış ülkelere yardım ederek dünya kamuoyu karşısında politik güçlerini artırmak amacına yönelmektedirler⁽⁹⁾.

Geri kalmış ülkelerde ise büyümenin amacı, tarıma dayalı geleneksel ekonomiden, sanayi üretiminin ağırlıklı olduğu daha kompleks ekonomiye veya ileri bir üretim tekniğine geçmektir. Azgelişmiş ülkelerde büyümenin veya üretimi artırmanın hedefi, siyasi bir güç kazanmanın yanında iç ve dış talebi karşılamaktır⁽¹⁰⁾.

1.1.1.2. İktisadi Kalkınma

Bütün iktisatçıların üzerinde mutabık kaldığı bir iktisadi kalkınma tarifi yapmak güçtür. Bunun en büyük sebebi, bu kavramı sadece ekonomik yapıdaki değişimleri değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve siyasal yapıdaki değişimleri de kapsamına almış olmasıdır. Zaten kalkınmanın tanımı yapılırken yukarıda sayılan unsurların hepsi veya bir kısmı esas alınır. Değişik ölçü ve kriterlerin kullanılması farklı tariflerin yapılmasına yol açmaktadır. Mesela, üretim çeşitlenmesi ve kurumsal değişme kriterlerini esas alan B. Herrich ve C. P. Kindelberg kalkınmayı şöyle tanımlamaktadırlar: "Milli hasılanın artırılmasıyla birlikte, ürün çeşitlerinin fazlalaşmasını, üretim teknik ve yöntemlerinin değişmesini, hasılanın dağıtılmasını

(8) ÇATALOĞLU, Oğuz; İktisadi Kalkınma, Büyüme, Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yayın No: 64/9, İzmir, 1971, s.42.

(9) ÖZGÜVEN, s.163.

(10) ÖZGÜVEN, s.163.

sağlayan kurumların farklılaşmasına iktisadi kalkınma denir"⁽¹¹⁾.

Irma Adelman, fert başına milli gelir artışının sürekliliğini esas alarak iktisadi kalkınmayı; "fert başına geliri çok az olan bir ekonominin, fert başına düşen milli geliri devamlı olarak ve kendi kendini besleyen bir tarzda artırabilme süreci"⁽¹²⁾ şeklinde tarif etmektedir.

Sosyal ve kültürel bünyedeki değişiklikler dikkate alınarak iktisadi kalkınmanın başka bir tanımı şöyle yapılmıştır: Ekonomik gelişme (kalkınma), ekonomi yanında, sosyal, kültürel, politik bazı değişmelerin de birlikte oluşmasıyla meydana gelir. Gelişme (kalkınma), kabuğun çatırdaması, çocuğun büyümesi gibi nitelik ve nicelik bakımından olayların birlikte gelişerek ekonomik ve sosyal yapıda değişiklikler meydana getirmesi şeklinde görülür⁽¹³⁾.

Gelir dağılımı, milli gelir oluşumunda sektörlerin payları ve ekonomik yapıdaki değişmeler de dikkate alınarak iktisadi kalkınmanın tarifi yapılmaktadır. Buna göre bir ekonomide kişi başına düşen reel gelirdeki yıllık artış oranı dar anlamda kalkınma hızı olarak telakki edilebilirken; iktisadi kalkınma, kalkınma hızından daha geniş bir kavram olup, uzun bir süre içerisinde milli gelirdeki artışla birlikte, gelişen ülkelerin ekonomik faaliyet dallarında, nüfusun bu kesimler arasındaki dağılımında ve kültüründe vukubulan köklü değişmeleri ifade eder⁽¹⁴⁾.

Ekonomik yapıdaki değişmeler açısından ele alındığında, kısa devrede kalkınma, ister işletme ölçüsünde isterse millet çapında olsun, üretim düzeyinde tayin edilir. Uzun devrede de, sosyal gruplar yoluyla paylaşım alanında belirtilir⁽¹⁵⁾.

Ayrıca, büyüme ile beraber strüktürel değişmeleri esas alarak C. Zarka iktisadi kalkınmayı; "hem sistemdeki gelişmeler hem de sosyal ve yapısal değişmelerle beraber meydana gelen büyüme olgusu ya da olguları"⁽¹⁶⁾ şeklinde tanımlamaktadır. Kalkınma basit bir ekonomik büyümenin kapsamını geniş ölçüde aşar ve böylece ulusal gelirin

(11) HERRİCH, B. VE KINDELBERG, C. P.; Economic Development, s. 21'den nakleden Arif Ersoy, 'İktisadi Kalkınma ve Sosyal Denge İlişkisi', İktisadi Kalkınma ve İslâm, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi, ISAV Yayını, İstanbul 1987, s.193.

(12) ADELMAN, Irma; Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri (çev. Vural Savaş), Sermet Matbaası, İstanbul 1972, s.1.

(13) GARZOUZİ, s.3.

- MANİSALI, Erol; Gelişme Ekonomisi, Ar Yayın Dağıtım, 3. Baskı, İstanbul 1982, s.2.

(14) HIÇ, Mükerrrem; Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler, İ.Ü. Yayın No:1945, İ.F. Yayın No:333, İstanbul, 1975, s.158-159.

(15) ÜLKEN, Yüksel; 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1984, s.305.

(16) ÖZDEMİR, Hıdır; İktisadi Azgelişmişlik Sorunu, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989, s.134.

sürekli olarak artışı ile belirlenen ekonomik gelişmeden ayrılır. Kalkınma, ekonomik gelişmeyi ve sürekli ekonomik gelişme de ekonomik ve sosyal yapılarda derin bir değişmeyi gerektirir⁽¹⁷⁾.

İktisadi kalkınma süreci, sadece ekonomik değil, sosyal ve insancıl tüm boyutlarıyla, iktisadi olgularla, sosyo-kültürel tüm olguları bütünleştirerek müreffeh bir toplum yaratan bir süreçtir⁽¹⁸⁾. Bu yönüyle iktisadi kalkınma, ülkeler arasında karşılaştırma yapılırken refah ölçüsü olarak kullanılmaktadır.

Büyüme ve kalkınmanın tanımlanmasını yaptıktan sonra bu iki kavramın birbiriyle ilişkili olduğu durumları ortaya koymak gerekmektedir. İktisadi kalkınma, tüm ekonomideki niceliksel ve niteliksel değişmeleri yansıttığından dolayı büyümeden daha kapsamlı bir kavramdır. Kalkınmanın mümkün olabilmesi için büyüme ile beraber olması gerekir. Fakat her iktisadi büyüme kalkınma olarak değerlendirilemez. Eğer büyüme toplum refahına olumlu yönde katkıda bulunamazsa, iktisadi kalkınmadan söz edilemez.

Büyüme ve kalkınmanın ortak yönlerine rağmen aralarında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Büyüme kavramı, daha çok gelişmiş ülkeler için kullanılır. Kalkınma ise, az gelişmiş ülkeler için kullanılmakta ve bununla, ilgili ülkenin ekonomik ve sosyal kurumlarında yapılan gelişmeler kastedilmektedir. Kalkınma ve büyüme arasındaki diğer bir fark da, kalkınmanın genellikle uyarılmış, büyümenin ise kendiliğinden ortaya çıkan (spontane) bir olay olarak kabul edilmesidir⁽¹⁹⁾. İktisadi kalkınmada, toplumda var olan içsel kuvvetlerin kendiliğinden işleyişinin, nicelik ve nitelik itibarıyla, beklenen değişmeyi ve gelişmeyi sağlayamaması nedeniyle; bilinçle bu içsel kuvvetlere müdahale etmek, toplumsal ve ekonomik yapıya piyasanın kendiliğinden şekillendireceğinden farklı bir nitelik kazandırmak hedeflenmiştir. Başka bir tabirle, kalkınma için piyasa mekanizmasına dışardan müdahale etmek gerekmektedir⁽²⁰⁾. İşte az gelişmişlikten kurtulup kalkınmanın gerçekleştirilmesi için en etkin yöntemlerden biri olarak kalkınma planları uygulanmaktadır. Bu konu çalışmamızın ileriki bölümlerinde izah edilmeye çalışılacaktır.

(17) ALBERTİNİ, J. M.; Az gelişmişliğin Mekanizması, s.214'den nakleden ALTINTAŞ, s.38.

(18) HAMİTOĞULLARI, Beşir; 'İktisadi Kalkınmanın Sosyal Sorunları', İktisadi Kalkınma ve İslâm, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi, İSAV Yayını, İstanbul 1987, s.14.

(19) GÜRKAN, s.20-21.

(20) KAZGAN, Gülten; İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi, Remzi Yay, İstanbul, s.300.
- İŞGÜDEN, Tamer; Makro İktisat, Bilim ve Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984, s.251.

1.1.2. İktisadi Kalkınma Araçları

Az gelişmiş ülkelerin, içinde buldukları durumdan kurtulup daha ileri bir seviyeye ulaşmalarını gerektiren bir çok sebep vardır. Bu ülkeler, zengin döviz kaynaklarından, bilgi ve teknik donanımdan yoksun, ekonomik temeli tarımsal üretime dayalı ve sınırlı kaynaklara sahiptirler⁽²¹⁾. Yeterli düzeyde olmayan ekonomik kaynakların israfa yol açmadan kalkınma amacına yönelik olarak kullanılması ve koordine edilmesi için bir plan ve programa bağlanması zaruridir. Ayrıca adı geçen ülkelerin ithalatları sanayi ürünlerine dayanırken, ihracatları genelde tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Sanayi mallarının nisbi pahalılığı bu ülkelerin sürekli dış açık vermelerine sebep olmaktadır. İhracat içerisinde sanayi ürünlerinin payının artırılması için sanayi mallarının üretimine ağırlık vererek bu sektörünün gelişmesine çalışmak gereklidir. Bu ekonomilerin sahip olduğu potansiyeli harekete geçirecek ve gerekli yatırımları yapacak müteşebbis sınıfın oluşturulması da kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir dinamiktir.

Bir ülkenin iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek için kullanacağı araçlar çok çeşitlidir. Bütçeler, mali tedbirler, para ve kredi politikaları, bunlardan en fazla başvurulanlarıdır. Eğitim ve işgücünün yeni şartlara intibakı için yapılan çalışmalara ve araştırmalar için ayrılan kaynaklara çok sık rastlanmaktadır. Özel sektöre önem verilen ülkelerde, bilgi verme, müşavirlik ve teknik yardım, prim ve mali bağışlar ile özel sektörü destekleme faaliyetleri, kalkınmayı mümkün kılacak vasıtalar⁽²²⁾.

Ayrıca, ülke kalkınmasına katkıda bulunmak için yapılan strüktür değişmelerini, tarım ve toprak reformunu ve devlet politikasının uygulayıcısı olan siyasi iktidarları kalkınmayı tesis edecek araçlar olarak görmek mümkündür. Biz bunlardan önemli bulduğumuz bazılarını açıklamaya çalışacağız.

1.1.2.1. Kalkınma Planları

Genel olarak plan, bir ekonomide daha hızlı ve daha ahenkli kalkınabilmek için, uygulanan bir araçtır ve teknik bir yoldur⁽²³⁾. Az gelişmiş ülkelerde iktisadi kalkınma

(21) ÇATALOĞLU, s.7.

(22) TRAVER, Giuseppino; Ekonomik Kalkınma Aracı Olarak Dünyada Planlama ve Programlama (çev. Selahattin Özmen), Planlama Dergisi, Sayı 11, İkbahar Mart 1971, s.10.

(23) ÖZGÜVEN, s.167.

planı, bu ülkelerin kalkınma sürecine girebilmelerinin temel şartıdır. Kalkınma planları, iktisadi kalkınmaya engel teşkil eden iktisadi ve sosyal engelleri ortadan kaldırmalı veya en aza indirmeli, muharrik kuvvetler getirerek ekonomiyi belirli yönlere sevk etmelidir. Zira plan, araçları tesbit edilen amaçlara göre teşkilatlandırır, ekonomik faaliyetler arasında koordinasyon sağlar⁽²⁴⁾.

İktisaden geri kalmış ülkelerin kalkınmalarını sağlayabilmeleri, yani ekonomik zorlukları ortadan kaldırarak az gelişmişlikten kurtulmaları için planlama ve planlı kalkınma önemli bir araçtır. Az gelişmiş ülkeler, içinde buldukları olumsuz şartlarda kalkınma amaçlarını gerçekleştirmek ve yüksek başarıya ulaşmak için mevcut kıt kaynaklarını israfa yol açmadan hedefleri doğrultusunda koordine etmek zorundadırlar⁽²⁵⁾. Bu koordinasyonu mümkün kılan en etkin araçların başında ise kalkınma planları gelmektedir. Bu ülkelerin karşı karşıya buldukları problemlerin uygun çözüm yollarının veya alternatiflerin açık bir şekilde çözümlenmesinin ve değerlendirilmesinin sağlanmasında ve farklı veya alternatif politikaların sonuçlarının ortaya konulmasında, planlama hükümetlere karar alma işlemlerinde büyük ölçüde yol gösterir⁽²⁶⁾.

Kalkınma planları güdülen amaçları, kullanılan araçları ve birbirine bağlı değişkenleri kapsadığından, bazı hedeflere varmak için belirlenen alternatif araçların bir tercihidir. Kalkınma planlarında en çok önem verilen konular⁽²⁷⁾.;

- Nüfusun iktisadi sektörler arasında (tarım, sanayi, hizmetler) nasıl dağılacığı ve üretimde nasıl etkili olacağı,
 - Nüfus artış hızının neye göre belirleneceği,
 - Kişi başına gelirin ne olacağı ve nasıl hesaplanacağı,
 - Yatırımların kesimler arasında nasıl dağıtılacağı,
 - Dış ticarete hangi politikaların uygulanacağı,
 - Arz ve talep arasında dengenin nasıl sağlanacağı,
- şeklinde sıralanmaktadır.

(24) TÜRK, İsmail; İktisadi Planlama Prensipleri, Ankara, 1972, s.57- 71.

(25) ALTINTAŞ, s.39.

(26) B. M. Uzmanlar Kurulu Raporu, İktisadi Kalkınma için Planlama (çev. Necdet Serin), A. Ü.

SBF Yayınları No:223-225. Ankara, s.2.

(27) ÖZGÜVEN, s.167.

1.1.2.2. Sanayileşme ve Yapısal Değişme

"Genellikle 'az gelişmiş' ya da 'gelişmekte olan' ülkeler deyimi, sanayileşmiş toplumların karşıtı olarak kullanılmakta ve sanayileşme sürecini tamamlayamamış ülkeler için söz konusu edilmektedir. Bu anlamda sanayileşme, hem kalkınmaya özdeş sayılmakta ve hem de kalkınmanın önemli bir göstergesi olarak kullanılmaktadır"⁽²⁸⁾.

İktisadi kalkınma ekseriyetle sanayileşmeyle beraber gittiğinden⁽²⁹⁾ kalkınmak isteyen ekonomilerin sanayi üretimine ağırlık vermeleri, onların amaçlarına daha hızlı ulaşmalarını mümkün kılar. Çünkü, bugün kalkınmış ülkeler sanayileşmiş, kalkınmamış veya geri kalmış ülkeler ise sanayileşmemiş ülkelerdir. O bakımdan çoğu zaman sanayileşme, kalkınma ile eş anlamda kullanılmaktadır. Bu ülkelerin azgelişmiş olmalarına nedenlerden bir diğeri de toprağa bağılı olmalarıdır. Bununla beraber unutulmaması gereken nokta, kalkınma hareketini başlatan ilk kuvvet tarımdır. Kalkınmak isteyen ülkeler sanayileşmeye paralel olarak, bu sektörde kaydedilecek ilerlemeler oranında tarımda gelişme kaydetmezse gerçek anlamda bir kalkınmadan söz edilemez⁽³⁰⁾. Zira tarım ve sanayii sektörünü, birbirine karşıt iki sektör olarak değil, birbirini tamamlayan iki sektör olarak ele almak gerekir. Bu iki temel sektör eşzamanlı olarak geliştirilemezse, kalkınma meselesi çözümsüz kalmaya mahkumdur⁽³¹⁾. Temeli tarıma dayanan sanayileşme azgelişmiş ülkelerin dengeli kalkınmasına yardım edebilir. Tarım sektörünün ihmal edilmesiyle hızlı ve devamlı sanayi kurulsu bile uzun ömürlü olmayabilir⁽³²⁾.

Sanayi sektörü bütünüyle dinamik bir yapıya sahip olup, bu dinamizmi ile tarım sektörüne güç veren ve özellikle de tarım sektörünün fazla işgücüne istihdam imkanı sağlayan bir sektördür⁽³³⁾.

Azgelişmiş toplumlarda sanayileşmenin ülke kalkınmasında şu şekilde bir tesiri de olmaktadır. Bu ülkelerde nüfusun büyük bir miktarı tarım alanında çalışmaktadır. Tarım sektöründe verimlilik sanayi sektörüne göre daha düşüktür. İleriki bölümlerde görüleceği gibi kalkınmanın ölçütlerinden biri sayılan verimlilik artışı, işgücünün

(28) ÖZGÜR, Özlem; 100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye, s.11.

(29) GÜRKAN, s.161.

(30) ÇATALOĞLU, s.12.

(31) BAŞKAYA, Fikret; Azgelişmişliğin Sürekliliği, Imge Yayınları, Ankara, 1991, s.46.

(32) ÇATALOĞLU, s.12.

(33) ÇATALOĞLU, s.18.

tarım sektöründen sanayi sektörüne kaydırılması neticesinde sağlanacak, bu durum ise kalkınma sürecini hızlandıracaktır. Ayrıca tarımda gizli işsizlik ve mevsim işsizliğinin büyük oranda var olması bu kesimde işgücünün atıl kalmasına sebep olmaktadır. Emek sahiplerinin sanayide istihdamı neticesinde emek erbabı mevcut potansiyelini daha iyi kullanacak, dolayısıyla emeğin üretkenliği artacaktır. Böylece istihdam edilecek emek miktarı değişmezken, üretimin büyümesi mümkün hale gelmiş olur. Bunlardan başka sanayileşme ile beraber zırai üretimde daha fazla makine kullanılması neticesinde, tarımsal üretimin ihracata yönelmesi sağlanacak ve devamlı üretim artışı ekonomik yapıyı kalkındırıcı ve gelişme gösterici yönde etkileyecektir⁽³⁴⁾.

Son olarak, gelişmekte olan ülkeleri sanayileşmeye dolayısıyla kalkınmaya zorlayan faktörlerin şöyle bir özetini verebiliriz⁽³⁵⁾:

- Ülke güvenliği için ihtiyaç duyulan araçların, yatırım mallarının ve benzerlerinin ülke içerisinde üretilmesi,
- Sanayileşme ile artan nüfusa istihdam imkanı sağlanması,
- Besin maddelerine ve hammaddelere, ilk pazar olarak, ülke sanayi kesiminin gösterilmesi,
- Dışa bağımlılığın azaltılması ve böylece yabancı ülkelere yapılan döviz ödemelerinden tasarruf sağlanması,
- İhracatın artırılması ile ülkeye döviz kazandırılması,
- Ülke ekonomisinin rekabet gücünün artırılması,
- Kullanılmayan atıl kaynakların değerlendirilmesi,
- Sermaye birikiminin sağlanması ve etkin bir şekilde değerlendirilmesi,
- Ülkenin iç ve dış güvenliğinin artırılması.

1.1.3. İktisadi Kalkınma Safhaları ve Kalkınmanın Ölçüsü

1.13.1. İktisadi Kalkınma Safhaları

İktisadi kalkınma bir anda olmayıp, belirli bir periyodik içerisinde meydana gelen bir olgudur. Bu gelişim süreci bir biriyle ilişkili bazı merhaleleri içermektedir. Mesela, W. W. Rostow, bu merhaleleri beş başlık altında sıralamaktadır⁽³⁶⁾. Bunlardan birincisi, geleneksel cemiyet yapısıdır. Bu şamada sınırlı bir üretim fonksiyonunun

(34) ÇATALOĞLU, s.17.

(35) ÖZGÜVEN, s.168- 169.

(36) GARZOUZİ, s.11.

varlığı sebebiyle kaynakların büyük bir kısmı tarım sektörüne aktarılmaktadır. Ayrıca, bu tür cemiyetlerde, üretim tekniklerinin yetersizliği dolayısıyla fert başına düşen gelir miktarı belirli bir seviyenin üzerine çıkarılamamaktadır. Geleneksel cemiyet aşamasından sonra, gelişmenin ikinci merhalesi intikal çağındaki cemiyetleri içine alır. Bu merhalede gelişmenin başlaması için gerekli şartlar hazırlanmaktadır. Bu durumda, hazırlık şartlarının toplum içinden gelen kuvvetlerle değil, daha ileri toplumların yaptığı dış tesirlerle meydana geldiği görülmektedir.

Üçüncü merhale ise, kalkınmanın belirgin olmaya başladığı harekete geçme (take-off) aşamasıdır. Bu merhale, istikrarlı kalkınmaya mani olan engellerin ve direnmelerin tamamen yıkıldığı bir devredir. İktisadi gelişmeyi yapan kuvvetler bu merhalede gelişir ve topluma hakim olmaya başlar. Böyle bir durumda harekete geçmeyi teşvik eden en önemli saik teknolojik gelişmelerdir. Bu merhalede yeni sanayi dalları süratle gelişir ve bu sanayilerin meydana getirdiği üretim artışı yeni yatırımları teşvik eder. Harekete geçme aşamasından sonra, muntazam bir şekilde gelişmeye başlayan iktisadi faaliyetler, modern teknolojilerin her sahaya yayılması ile uzun ve kuvvetli bir ilerleme devresine girer. Milli gelirin büyük bir kısmı yatırımlara aktarılır. Bu safhada gelir artışı nüfus artışından daha fazladır. Dolayısı ile toplumun refah düzeyi sürekli yükselmektedir. Olgunluğa geçiş olarak adlandırılan bu safhada, teknik geliştikçe iktisadi yapı da durmadan değişir. Yeni sanayi dallarında hızlı yükselme, eskilerinde ise bir düşme görülür. Artık ülke ekonomisi uluslararası ekonomik ilişkilerde önemli üstünlükler kazanır.

Son merhale ise, kitle tüketimi çağıdır. Bu aşamada, zamanla belli başlı sektörler tüketim mallarına ve hizmetlere doğru kaymaktadır. Bu safhaya ulaşmış ekonomilerde, refaha doğrudan etki eden tüketim artışları ve hizmet üretimi yoğunluk kazanmaktadır. Bu olgunlaşma sonrası çağındaki ülkeler, siyasi yollardan, artan kaynaklarını sosyal refah ve güvenlik için kullanma yoluna gitmektedirler⁽³⁷⁾.

1.1.3.2. İktisadi Kalkınmanın Ölçüsü

İktisadi kalkınma, belli kriterlere göre tanımlanan bir kavramdır⁽³⁸⁾. Kalkınmak isteyen veya az gelişmiş ülkelerin mevcut durumlarına bakıldığı zaman, bu ülkelerin bir çok yönden geri olduğu gözlenmektedir. Adı geçen ülkelerde kişi başına düşen gelir miktarı düşük, ekonomik yapı daha çok tarıma dayalı, bilim ve araştırma

(37) ROSTOW, W. W; İktisadi Gelişmenin Merhaleleri (çev. Erol Güngör), Kalem Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1980. s.18-28.

(38) TÜRK, İsmail; İktisadi Planlama Prensipleri, s.55.

faaliyetleri yetersiz, eğitim imkanları kısıtlı, ekonomik ve sosyal kurumlar tam anlamda gelişmemiş, dış ticaret hacmi küçük, nüfus artış hızı yüksek, üretim prodüktivitesine ilişkin etkin metotlar geliştirilememiş, dış dünyaya bağımlılık fazla, gelir dağılımı adaletsiz ve toplam tasarruflar yetersizdir. Bunun için iktisadi kalkınmanın amacı, bu ülkeleri zikredilen olumsuz durumlardan kurtarmak ve istikrar içerisinde dengeli kalkınmayı sağlamaktır. Bu noktadan hareketle, iktisadi kalkınmanın göstergesi olarak yukarıda sayılan hususları alabiliriz. Yani az gelişmiş ülkelerin tanımlanmasında kullanılan ölçülere ters yönden bakarak iktisadi kalkınmanın kriterlerini ortaya koymak mümkündür.

Fert başına düşen reel gelir miktarı, tek başına iktisadi kalkınmanın ölçüsü olmamakla beraber ülkelerarası karşılaştırmalarda bir refah kıstası olarak kullanılmaktadır. Kişi başına düşen gelir miktarının kullanımdaki etkisizliği, bunun, sadece kalkınmanın ekonomik yönünü yansıtması, sosyal yapıdaki değişimleri göstermemesidir. Fakat ekonomik kalkınma süreci içerisinde olan ülkelere, iktisadi kalkınma ile beraber fert başına düşen milli gelir miktarının sürekli ve reel olarak arttığı gözlenmektedir. Bundan başka günümüzde, petrol zengini ülkeler hariç, iktisaden kalkınmış ülkeler, fert başına gelir miktarı diğer geri kalmış ülkelere göre daha yüksek olan ülkelerdir.

Kalkınmanın ölçüsü olarak işgücünün verimliliğini esas alan görüşler de vardır⁽³⁹⁾. Bu görüşe göre, kalkınma, tabiat ve çevre üzerinde insanın kontrol gücünün artması olarak ele alınmaktadır. Burada, verimlilik artışı sağlayan işgücü, daha çok üretim aracı kullanacak, böylece toplam üretim ve fert başına düşen gelir miktarı yükselecektir.

Herhangi bir ülkenin kalkınmışlık düzeyi, ulaşılan ekonomik gelişmişliğe, sosyal ve kültürel yapıya, demografik özelliklere ve politik görünüme bakılarak tesbit edilmektedir. İktisadi kalkınma bir strüktür değişikliğidir. Kalkınmış ekonomilerde, tarım kesiminden sanayi kesimine bir geçiş söz konusudur. Milli gelirden sanayinin payı yüksek bir nisbettedir. Böyle bir dönüşüm kalkınmanın göstergesi olarak kabul edilmektedir⁽⁴⁰⁾. Kalkınma için yatırım artışı, teknolojik gelişme, verim artışı, reel gelir artışı, eğitim düzeyinin yükseltilmesinin yanında, düşüncenin, zihniyetin ve

(39) KÜÇÜK, Yalçın; Planlama, Kalkınma ve Türkiye, s.45.

(40) ÖZGÜVEN, Ali; İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Kitabevi. İstanbul. 1989. s.99.

sosyo-ekonomik yapıların da değişmesi gerekmektedir. Strüktür değişimleri ile, geleneksel üretimden modern üretim biçimine ve yeni bir hayat anlayışına, değişik bir dünya görüşüne geçilebilmektedir. Bu bağlamda, kalkınmış batı ülkelerinde, fikir hareketlerindeki gelişmelerin, bu ülkelerin iktisadi kalkınmasına yaptığı tesir bilinmektedir. Fikri gelişim sonucunda serbest teşebbüsün gelişmesi, ticari ve sınai alanda yapılan yenilikleri hızlandırarak iktisadi kalkınmada önemli rol oynamıştır⁽⁴¹⁾.

Az gelişmiş ülkelerin ekonomileri genellikle tarıma dayanmaktadır⁽⁴²⁾. Nüfusun çoğunluğu bu faaliyetler ile uğraşmaktadır. Bu ekonomilerde gizli işsizliğin varlığı yanında kişi başına verim düşük ve toplam üretim yetersizdir. Gelirin düşük olması sebebiyle, tüketim harcamalarının büyük bir kısmı temel ihtiyaç maddelerine harcanmaktadır. Tasarruf eğiliminin düşük olması yatırımlara ayrılacak fonların yeterli düzeyde oluşmasını engeller. Az gelişmişlikten kurtulup kalkınma sürecine girmiş bir ekonomide, sanayi sektörünün gelişmeye başlaması ile birlikte üretim artışı meydana gelmektedir. Toplam ve kişi başına üretimin artması, marjinal tasarruf eğilimi nisbetinde toplam tasarrufları artırır. Böylece ülkede kaynakların, refah artışını sağlayacak yatırımlara transferi mümkün olacaktır.

İktisaden kalkınmış ülkeler ileri bir sosyal güvenlik sistemine sahiptirler. Az gelişmiş ülkelerdeki mevcut sosyal ve politik istikrarsızlıklar sebebiyle ekonomik faaliyetlerde belirsizlikler ortaya çıkar. Bu da modern anlamda bir piyasanın kurulamaması neticesini doğurur⁽⁴³⁾. Buna karşılık gelişmiş ekonomiler, iktisadi faaliyetlerin dengeli ve istikrarlı bir düzen içerisinde cereyan etmesini mümkün kılacak piyasa sistemine sahip ülkelerdir. Ayrıca kalkınmış ülkeler, iktisadi bağımlılıktan kurtulmanın yanı sıra, diğer geri kalmış ülkeleri iktisadi yönden kendilerine bağlayacak şekilde bir üstünlüğe sahiptirler.

Sosyal ve kültürel yapı bakımından kalkınmış ülkeler diğer ülkelere nazaran çok ileri bir durumdadırlar. Az gelişmiş ülkelerde hakim olan beslenme yetersizliği, gelişmiş ülkelerde hemen hemen yok gibidir. Milli gelirden eğitim ve öğretim için ayrılan miktarın fazla olması sebebiyle kalkınmış ülkeler ileri bir eğitim seviyesine sahiptirler⁽⁴⁴⁾. Bir çok gelişmiş ülkede nüfusun tamamına yakın bir kısmı okur yazar

(41) ÜLKEN, s. 33.

(42) ZARAKOLU, Avni; Ekonomi İliminin Temel İlkeleri, Ankara, 1975, s.357.

(43) ÖZDEMİR, s.58.

(44) TÜTENGLİ, Cavit O; Az gelişmişliğin Sosyolojisi, İ.Ü. Yayın No:1555, İstanbul, 1970, s.46.

durumdadır. Fakat iktisadi gelişmede, yapısal değişimin temel dinamiklerinden biri olan eğitim kombinezonunun (orta, lise, teknik ve yüksek öğretim) ilave bir uyarıcı değişken olduğu bilinmektedir.

Az gelişmiş ülkeler hızlı nüfus artışının baskısı altındayken, gelişmiş ülkelerde nüfus artışı, artış hızının düşük olması ya da hiç olmaması nedeniyle herhangi bir problem teşkil etmemekte ve hatta teşvik edilmektedir. Kalkınmış ülkelerde sağlık sektörünün gelişmesine paralel olarak salgın hastalıklar önlenmiş, neticede ölüm oranları düşmüş ve insanların ortalama ömürleri uzamıştır. Bu ülkelerde toplam nüfus içerisinde kırsal kesimin nisbeti çok düşüktür. Nüfus daha çok sanayi merkezlerinde toplanmıştır.

Ülkelerarası gelişmişlik farklarının belirginleştiği 20. yüzyılda, ekonomik üstünlüğe sahip olan ülkeler, dünya siyaseti üzerinde de hakimiyeti olan ülkelerdir. Yüzyılın başında ileri Batı ülkeleri dünyanın geri kalmış bölgelerindeki devletleri sömürgeleri altına almıştı. Bu durum II. Dünya savaşı sonrasına kadar devam etti. Az gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğu siyasi, askeri ve hem de iktisadi yönden gelişmiş ülkelerin etkisi altında kalmıştır. Yine çağımıza damgasını vuran demokratik yönetim biçimi, bugün kalkınmış ülkelerin uyguladığı bir yönetim şeklidir. Bu ülkelerde demokratik kurumlar gelişmiş bir durumdadır.

1.2. PLANLAMA

1.2.1. Planlamanın Tanımı ve Niteliği

Geri kalmış ülkelerin, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşip müreffeh bir toplum olmalarını önleyen bir çok engel vardır. Ayrıca adı geçen ülkeler kıt kaynaklara sahip olmanın yanında bu kaynakları kalkınma amaçları doğrultusunda harekete geçirecek bilgi, teknik ve araçlardan da yoksundurlar. Geri kalmış toplumların en büyük handikapı içinde buldukları fasit döngüyü kırabilmektir. Yani ekonomik ve sosyal dengesizliklere sebebiyet veren "negatif dinamikleri" ortadan kaldırebilmektir. Elbette ki kalkınmanın gerçekleşmesinde ülke insanları daha fazla külfete katlanmak zorunda kalacaktır. Bu durumda, halk yaptığı fedakarlığın akıllı, hesaplı, yerinde etkin ve dürüst bir şekilde kullanıldığından emin olmak ister. Bu anlamda, bu özlemin ulaşılabilmesi için modern ilmin tavsiye ettiği yollardan birisi de zaman zaman plancılıktan geçmektedir⁽⁴⁵⁾.

(45) AYTÖR, Memduh; Kalkınma Yarışı ve Türkiye, s.25.

Bugünkü ekonomik ve sosyal şartlar altında kalkınma kendiliğinden (spontone) meydana gelemeyeceğine ve hızlı kalkınma da bir zorunluluk olduğuna göre, toplum hayatına sistemli, yani planlı bir müdahale gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu müdahaleyi yapacak olan ise, siyasi otoriteyi elinde bulunduran devlettir. Devlet, hızlı kalkınmak için gerekli şartları hazırlamak üzere iktisadi ve sosyal hayata müdahale etmektedir. Zira günümüzde "plan, ekonomiye devlet müdahalesinin en rasyonel şekli"⁽⁴⁶⁾ olarak kabul edilmektedir.

Planlama, modern iktisat ilmince kalkınmayı sağlayan bir metod, bir vasıta ve bir tekniktir. Zamanımızda ekonomi bilimi kalkınma konularına ağırlık vermiş; ekonomik ve toplumsal yaşamın farklı yönlerini araştırmış ve bunlar arasındaki ilişkileri inceleyerek sistematize etmeye çalışmıştır. Bu yönüyle iktisat ilmi metod ve muhteva bakımından evrensel bir mahiyet kazanarak az gelişmiş toplumların kalkınması konusuna ağırlık vermiştir. Ekonomi bilimi bu ülkelerin hızlı ve dengeli kalkınabilmeleri için planlama tekniğini geliştirmiştir. Bu noktada planlamanın üstleneceği fonksiyon belli hedeflere varmak için iktisadi hayatın hangi unsurlarına ne ölçüde müdahale edileceği hususundadır⁽⁴⁷⁾.

Planlamanın tanımlanması ise, ekonomi uzmanlarınca farklı sistemler esas alınarak çeşitli şekillerde yapılmaktadır.

İngiliz iktisatçısı H. D. Dickinson'a göre, planlama, neyin, ne kadar ve kimler için üretileceği gibi temel ekonomik kararların otoritelerce alınması ve ekonomik sistemin bir bütün olarak etraflıca gözden geçirilmesidir. Buna ilave olarak İsviçre'li iktisatçı I. Svenilson planlamaya zaman boyutunu ekleyerek, gelecek dönemdeki faaliyetlerin bir plan içinde koordinasyonu biçiminde tanımlamıştır⁽⁴⁸⁾.

Az gelişmiş ülkeler için, mümkün olabilecek çözümün piyasa mekanizması vasıtasıyla sağlanamayacağı gerçeğini gözönüne alan P. Masse, planlamayı, piyasa mekanizmasının meydana getirdiği belirsizliği azaltan, onu tamamlayan ve işleyişini geliştiren bir araç ve teknik olarak tarif etmektedir⁽⁴⁹⁾.

Merkezi planlama fikrini benimseyen sosyalist ekonomistlerin planlama tanımları biraz daha farklıdır. Polonyalı iktisatçı J. Wilcznski planlamayı, şu şekilde tarif etmektedir: Planlama, üretim, dağıtım, yatırım ve tüketimi içeren ekonomik sürecin bir yönetim sistemi olup, özellikle üretim araçlarının ve emeğin farklı

(46) TÜRK, s.8.

(47) DPT. Planlama Nedir? Niçin Plan Yapıyoruz?, s.9-10.

(48) ÖZTÜRK, Ahmet; Ekonomik Planlama, Bursa, 1988, s.18-19.

(49) ÖZTÜRK, s.20.

kullanımlarının dağıtımında ve ekonomik hedeflerin ve yöntemlerin belirlenmesi ve uygulamasında görülür. Bu yüzden planlama milli gelirin en uygun büyümesini sağlayan ve toplumsal ihtiyaçların azami seviyede tatmin edilmesinde kullanılan ekonomik stratejinin bir aracıdır. A. Korpenko ve L. Pekgrski'nin ortak tanımları ise, "merkezi planlama, belli bir merkezin güdümünde hazırlanan, üretim araçları mülkiyetinin kamunun elinde bulunduğu, bir sosyo-ekonomik yapıda uygulanan, ulusal ekonomiyi bütünüyle kaplayan, toplumun sadece maddi yönden refahını değil aynı zamanda mülkiyet, değişim ve dağıtım ilişkileri açısından da ekonominin tüm birimleri ile iyileşmesini amaçlayan, emredici özelliği bulunan kanun gücünde, sürekli ve bilinçli bir müdahale aracı olarak kullanılan bir planlamadır"⁽⁵⁰⁾.

Ayrıca iktisadi kalkınma planlarının şu şekilde de tanımlanması yapılmaktadır. "Sosyo-ekonomik kalkınma planları, toplumun özelemleri doğrultusundaki ilerleyişini hızlandırmak için izlenecek kültürel, sosyal ve ekonomik politikaların sistemleştirilmiş bütünü demektir"⁽⁵¹⁾. İktisadi plancılığın genel, kapsayıcı tanımı ise, "belli bir dönemde, belli sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak ifade edilebilen hedeflere ulaşabilmek için, bu işle görevlendirilmiş organlar tarafından ve daha önceden belirlenen araçları kullanmak sureti ile belli bir bölgede yürütülen faaliyetlerin tümüne iktisadi plancılık denir"⁽⁵²⁾.

Bu açıklamalardan sonra iktisadi planlamanın sahip olması gereken nitelikleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Heş şeyden önce devlet tarafından plan yapacak kurumların olması gereklidir. Bunlar, planlama teşkilatı, enstitüler, bakanlıklar vb. gibi kuruluşlardır.
- Bu çerçevede, planların emredicilik ve yol göstericilik karakteri dikkate alındığında; plan, belirli hedefleri ve bu hedefleri gerçekleştirecek araçlarla izlenecek yöntemleri göstermelidir.
- Planlar belirli bir süreyi kapsayacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Plandaki tahminler gerçekçi olmalıdır.
- Plan ekonomideki tüm kaynakları birbiriyle ilişkilendirecek şekilde hazırlanmalıdır.

(50) ÖZTÜRK, s.22-23.

(51) AYTÜR, s.161.

(52) ÖNEY, s.19-20.

1.2.2. Planlamayı Gerektiren Faktörler ve Planlamanın Temel Amaçları

1.2.2.1. Planlamayı Gerektiren Faktörler

Geri kalmış toplumların ekonomik, sosyal ve siyasi bünyelerinin ne derece zayıf olduğu bilinmektedir. İşte toplum refahını sağlayamayan iktisadi, sosyal ve politik yetersizlikler, geri kalmış toplumları kalkındırmada planlamayı başvurulması gereken bir araç olarak gündeme getirmektedir. Çünkü bu ülkeler piyasa (fiyat) mekanizması yoluyla kalkınmalarını gerçekleştirememektedirler⁽⁵³⁾.

Yine ülke ekonomilerinin düşük ve yüksek konjunktüre girmeleri sonucu doğan problemlerin çözümü ve makro dengenin sağlanması için hükümet müdahalesine ve planlamaya ihtiyaç duyulmuştur. Büyük buhrandan sonra uygulanan iktisat politikaları ekseriyetle tam istihdamı gerçekleştirmeye yönelmişti. İkinci Dünya savaşından sonra iktisadi kalkınmanın ekonomik kayıplara sebep olmadan gerçekleştirilmesi esas alınmış ve bu amaçlara yönelik olarak kalkınma planları hazırlanmıştır⁽⁵⁴⁾. Söz konusu buhran döneminin sonunda üretim miktarındaki düşüşler yanında milyonlarca kişi işsiz kalmıştır. Bu noktada planlamanın kalkınmayı güdüleyeceği ileri sürülmüştür.

Örneğin, gayrisafi milli hasıla içerisinde kamu harcama payının artması, planlama modellerini önemli kılmaktadır. Kamu harcamalarının artmasının israfa ve suistimallere sebebiyet vermemesi için bir plan çerçevesinde yapılması, bu harcamaların etkinliğini artıracığı bilinmektedir. Çünkü planlama modelleri eğitim, sağlık, ulaşım ve genel üretim sektörlerinde içsel yapıyı düzenlemede kolaylık sağlar. Ekonomide sektörler arasındaki bağımlılıktan dolayı bir sektörde meydana gelen darboğazlar diğer sektörleri de etkilemektedir. Sektörler arasında uygunluğu sağlamada piyasa güçlerinin yetersiz kalması, zaman ve kaynak kaybına neden olmaktadır. Bu kayıpları en kısa zamanda telafi etmek ve sektörler arasındaki dengeyi sağlamak için bilinçli ve sistemli planlama faaliyetlerine gerek vardır⁽⁵⁵⁾.

(53) AREN, Sadun; İstihdam, Para ve İktisadi Politika, Savaş Yayınları, Ankara, 1989, s.263.

(54) TÜRK, s. 57.

(55) ÖZTÜRK, s.15-16.

1.2.2.2. Planlamanın Amaçları

Geri kalmış ülkelerin siyasi bağımsızlıklarını korumak, az gelişmişlikten kurtulmak ve gelişmelerini sürekli kılmak için yoğun çabalar sarfettikleri gözlenmektedir. Bu çalışmaların etkili olabilmesi, her şeyden önce sistemli bir şekilde yapılmasına bağlıdır. Kalkınmak isteyen ülkelerin, varılacak amaçları belirlemeleri ve bunlara ulaşmayı sağlayacak vasıtaları önceden tesbit etmeleri gereklidir. Kaynakların tesbit edilen hedefler doğrultusunda, israfa yol açmadan kullanılması, kalkınma sürecinin önceden tamamlanmasını mümkün kılar. Zamanımızda iktisat politikasının, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını gerçekleştirmek için önerdiği vasıtaların başında iktisadi plancılık gelmektedir. Kalkınma planları, kalkınma amaçlarını genel olarak kapsayıcı niteliğe sahiptirler. Yani kalkınma amaçları ile planlama amaçları paralellik arz etmektedirler.

Örneğin, kalkınmanın göstergelerinden biri olan milli gelirin artırılması temel amaçtır⁽⁵⁶⁾. Böylece milli gelirin artırılması yatırımlara ayrılacak tasarrufların artmasını temin edecektir. Az gelişmiş ülkelerin içinde buldukları fakirliğin kısır döngüsünün kırılması, bu ülkeleri yeni atılımlar yapmaya sevkedecektir. Özellikle sanayi yatırımlarının artırılması yapısal değişimi etkilemektedir. Bu da nüfusun tarım sektöründen sanayi sektörüne kayması ile sonuçlanır. Sanayinin tarımdan daha verimli olması toplam üretkenliği yükselterek kişi başına düşen milli gelir miktarını artırır. Bu çerçevede milli gelirin artırılması Türk kalkınma planlarında hedeflenmiş ve bu oran Birinci Kalkınma Planında %7 olarak tesbit edilmiş; İkinci Planda da aynı oran öngörülmüştür. Milli gelir artışı, kalkınmanın sadece gelir artışı boyutunu yansıtmakta, ekonomideki yapısal değişimleri yansıtmadığından Üçüncü Kalkınma Planı gelir artışı ve hayat düzeyinin yükseltilmesi yanında, sanayileşme, dış kaynaklara bağıllığın azaltılması, istihdam imkanlarının artırılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi yapısal değişimi yansıtacak amaçları hedeflemiştir.

Plan amaçları büyüme artışından başka amaçları da içermektedir. Bunlar arasında artan nüfusa üretken çalışma alanları açarak, iş gücünün istihdam edilmesini sağlamak gelmektedir. Dış açıkların zamanla kapatılıp dışa bağımlılığın azaltılmasında plan amaçları arasındadır. Artan gelirin toplumdaki gruplar arasında adil bölüşümü ile⁽⁵⁷⁾ sosyal adaleti sağlamak suretiyle toplumsal dengesizlikleri önlemek,

(56) KÜÇÜK, s.275.

(57) KÜÇÜK, s.275-276.

özellikle günümüzde sosyal devlet anlayışını gerçekleştirmede, üzerinde en fazla tartışılan amaçlardandır. Bu tür amaçlara göre planların hazırlanması ve uygulanması ilgili ekonomilerde yapısal değişmeyi temin edebilir.

Planlar farklı konuları içeren amaçlara sahip olabilirler. Örneğin, ülkenin stratejik konumu önemli olduğunda askeri ve politik amaçlara yönelik planlar hazırlama zorunluluğunu doğabilir. Bu tip planlarda ekonomik nitelikteki amaçlarla beraber askeri ve politik yönü ağır basan amaçların gerçekleştirilmesi istenir. Bu grup altındaki planlama amaçları⁽⁵⁸⁾:

- Milli savunma ya da silahlanma amacına yönelik planlama,
- Askeri ve ekonomik açıdan bir savaşın kazanılması için yapılan planlama,
- Birleşik bir devlet kurmak, ulusal birliği sağlamak veya otarşik bir sosyalist ekonomiyi kurma amacı ile hazırlanan planlar,
- Farklı ekonomik ve sosyal sistemler arasındaki rekabetten galip çıkma, amacına yönelik planlama şeklinde gösterilebilir.

Kısaca, planlama amaçlarını sistemli bir şekilde sıralamak istersek⁽⁵⁹⁾:

- Kaynakların optimal kullanımı,
- İş gücünün tam istihdamı,
- Üretim kapasitesinin tam kullanımı,
- Hayat standardının veya refah düzeyinin en yüksek seviyeye çıkarılması,
- İktisadi büyümenin maksimum kılınması,
- Ekonominin dengeli kalkınması ya da dinamik bir genelleşmeye ulaşılması,
- Ekonomide konjktür hareketlerini en alt düzeye indirmek veya yok etmek,

şeklinde sıralamak mümkündür.

Türkiye'de uygulanmakta olan beş yıllık kalkınma planlarının ana amaçlarını; Birinci ve İkinci Beş Yıllık Plan dönemlerini kapsayan Birinci Perspektif Planda sıralanan amaçlar; %7'lik gelişme hızı sağlanması, istihdam sorununun çözülmesi, dış ödemelerde dengeye ulaşılması, gelir dağılımında sosyal adaletin sağlanması, bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi, ülkenin kalkınması için gerekli olan her sahada yeter sayıda ve üstün nitelikte ilim adamı ve teknisyenin yetiştirilmesi, ekonominin tüm kesimleri arasında dengeli bir gelişmenin sağlanması şeklinde sıralamak mümkündür⁽⁶⁰⁾.

(58) ÖNEY, s. 29.

(59) ÖNEY, s.26.

(60) ÖZTÜRK, s.54.

- BBYKP, İBYKP, ÜBYKP, DBYKP, BBYKP, ABYKP.

Onbeş yıllık birinci perspektif planının ikinci dilimini oluşturan ve 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında %7'lik bir büyüme hızı ile beraber istihdam imkanlarının genişletilmesi, yetişmiş insan gücünün verimli kullanılması, uzun vadede ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması, ödemeler dengesindeki tıkanıklıkların giderilmesi ve hepsinden önemlisi hızlı bir ekonomik gelişme temposuna erişmek için ülke ekonomisinde sanayileşme hızının yükseltilmesi zorunlu görülmüştür. Bunlara ilave olarak, gelir dağılımında adaleti sağlama ile toplumun hayat seviyesini yükseltme de esas alınmış ve sosyal adalet açısından bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi hedeflenmiştir. İktisadi ve sosyal düzenin korunmasında en önemli vasitalardan biri olan fiyat istikrarını korumak, İkinci planın amaçları arasında yer almaktadır.

1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, İkinci Perspektif planının birinci dilimi olarak hazırlanmamıştır. Yeni perspektif plan, ilk perspektif plan dönemindeki gelişmeler ve ortaya çıkan yeni etkenler göz önüne alınarak Türk toplumunun çağdaşlaşması, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkileri, jeopolitik durumu ve karşılaştığı sorunlara göre 22 yıllık süreyi kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. 1995 yılında ulaşılmak istenen ekonomik ve sosyal düzeye varmak için, uzun dönemli perspektif planının amaçları; toplumun hayat düzeyini yükseltmek, sanayileşmek, dış kaynaklara bağımlılığı azaltmak, istihdam sorununu çözmek ve gelir dağılımını iyileştirmek şeklinde sıralanmıştır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin ağır iktisadi problemlerin ve siyasi hayatı etkileyen bunalımların var olduğu şartlarda hazırlanmıştır. Büyüme hızının düşmesi, yatırımların yavaşlaması, üretim ve ihracatın azalması, dış ödemeler açığının büyümesi, fiyat artışları ve işsizliğin tabii sınırlarını aşması ekonomiyi bunalımın eşiğine getirmişti. Bu ağır ekonomik sorunları ortadan kaldırmak ve ekonomiye yeni atılımlar yapabilecek bir güç kazandırmayı hedefleyen Dördüncü Kalkınma Planının ekonomik ve toplumsal amaçları şu şekilde sıralanmaktadır:

- Gelişmeyi dinamik istikrar içinde hızlandırmak.
- İleri bir sanayileşme düzeyine erişmek.
- Modern teknolojik yapıyı oluşturmak; ekonomik ve toplumsal faydayla teknolojik gelişme arasında uyum sağlamak.
- Türkiye'nin dış ödeme gücünü hızla yükseltmek.
- Sanayileşme hızını, milli sanayinin ara malları ve yatırım malları üretme oranını ve ihracata yönelme gücünü artırmak.
- Kişiler arasında, toplum kesimleri arasında, bölgeler ve yöreler arasındaki

gelir dağılımını iyileştirmek.

- Adilane bir gelir-fiyat ilişkisi sağlamak.
- İşsizlik problemine teknolojik ilerleme ile gelişmeyen etkin çözümler getirmek.

1985-1989 dönemini kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının, stratejide belirtilen esaslar çerçevesinde temel amaçları, "hür, medeni ve güvenli bir ortamda, Türk milletinin refahının artırılması, verimlilik ve ihracat artışını teşvik eden, mevcut birikimi değerlendiren ve geliştiren, tarımsal gelişme potansiyelini ve milli savunma gereklerini gözetilen bir yapı için sanayi üretimin payının yükseltilmesi, istihdamın artırılması, genç işsizliğin azaltılması, gelir dağılımının düşük gelirli gruplar lehine değiştirilmesi, kalkınmada öncelikli yörelerde gelişmenin hızlandırılması, ekonomik ve sosyal alt yapının geliştirilmesi" şeklinde hedeflenmiştir.

1990-1994 dönemini içeren Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türk milletinin refah seviyesini açık toplum ve rekabete açık ekonomi ilke ve esasları doğrultusunda, hür ve güvenli bir ortamda yükseltme temel amacını gerçekleştirmek için; istikrarlı ve dengeli büyüme ve gelişmeyi sağlamak, gelir dağılımını düzeltmek, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak, işsizliği önlemek, tabii çevreyi korumak, AT'ye giriş sürecinde gerekli yapısal uyumu hızlandırmak, sosyal güvenlik sistemini yaygınlaştırmak, aileyi ekonomik ve sosyal yönden güçlendirmek, kırsal kesimdeki hayat seviyesini yükseltmek, sağlık ve eğitimde yaygınlığı gerçekleştirmek, nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan orta tabakanın ekonomik ve sosyal yönden kalkınmasını hedeflemiştir.

1.2.3. İktisadi Plan Türleri

İktisadi kalkınma planlarının sınıflandırılması çeşitli kriterlere göre yapılmaktadır. Planlar, gerçekleştirilmek istenen amaçlar esas alınarak hazırlanmaktadır. Mahiyeti icabı kalkınma planları, tüm milli ekonomiyi, iktisadi ve sosyal faaliyetleri kapsayacak şekilde hazırlanır. Bunun yanında ekonomik yapının sadece bir kısmını, yani tarım veya sanayi sektörünü hedefleyen planlar da yapılmaktadır. Bu tür planlara genellikle planlamaya yeni başlayan ülkelerde ve planlamanın ilk devrelerinde başvurulmaktadır. Türkiye'de Birinci ve İkinci Sanayi Planları buna örnek teşkil etmektedir.

Bütün bunlara ilave olarak planlar kapsadıkları dönemlere bakılarak sürelerine göre de tasnif edilmektedirler. Yine planların içerdikleri sektörler, bölgeler dikkate

alınarak sınıflaması yapılmaktadır. Ayrıca amaçlarına ve niteliklerine göre de planlar gruplandırılmaktadır. Şimdi bu esaslara bakarak plan türlerini incelemeye çalışalım.

1.2.3.1. Süreleri Bakımından

Planlama dinamik yapılı olduğu için etkilerini zaman içerisinde meydana getirir. Bu etkiler dikkate alınarak zaman içerisinde doğuracakları sonuçlara göre planlar belirli devreleri içerecek şekilde hazırlanır. Planların sürelerindeki farklılık içsel yönetim ve politik tercihlerden veya dışsal etkilerin sonuçlarından geldiği söylenebilir⁽⁶¹⁾.

1.2.3.1.1. Kısa Süreli Planlar

Bunlar, ekseriyetle bir senelik bir süreyi içeren planlardır. Bunlara yıllık programlar da denmektedir. Kısa süreli planlar genellikle acil sorunları çözücü ve "orta süreli planların uygulama ve izleme programları yapısındadır"⁽⁶²⁾. Türkiye'de beş yıllık kalkınma planlarının yıllık programları bunlara örnek gösterilebilir. Yıllık planlar, uzun dönemli genel hedeflerin kısa dönemli kullanışlı hedefler haline sokulması ve ekonominin olagelen idaresi ile ilgili bir çerçeve sağlanmasında vasıta olarak kullanılmaktadır⁽⁶³⁾.

Kısa dönemli planlar, kalkınmayı etkilemede sınırlı bir rol oynaması yanında kaynakları harekete geçirmede ve seçeneklerin denenmesi için yeterli fırsatı sağlamada ve de ekonomiye temel yapısal değişimleri getirmede yeterli olamamaktadır. Kısa dönemli planların bu sınırlılığını bir çok ülke orta dönemli planlar kullanarak genişletmeyi tercih etmektedir⁽⁶⁴⁾.

1.2.3.1.2. Orta Süreli Planlar

Her ülkenin içinde bulunduğu şartlar uygun planlama döneminin seçimini yönlendirir⁽⁶⁵⁾. Genellikle 3-10 yıllık dönemi⁽⁶⁶⁾ kapsayan orta süreli planlar, kısa

(61) ÖZTÜRK, s.46.

(62) ALTINTAŞ, s.57.

(63) BM. Uzmanlar Kurulu Raporu, s.40.

(64) ÖZTÜRK, s.48.

(65) ÖZTÜRK, s.48.

(66) Orta süreli planların sahip olduğu dönem standart olmayıp farklı kaynaklarda 3-7, 5-7 ve 3-10 yıllık dönemleri kapsayacak şekilde sınıflandırılmaktadır. Biz bunlardan, daha kapsayıcı olduğu için 3-10 yıllık süreli olanı tercih ettik. Bkz. Aziz Köklü; Makro İktisat, S Yayınları, Ankara, s.164; Altıntaş, s.57; ÖNEY, s.42.

sürelî planlara göre daha az ayrıntılı iken uzun dönemli planlara göre daha fazla ayrıntılı ve somut bir nitelik taşır. Bu sürenin tesbit edilmesinde idari ve politik tercihler⁽⁶⁷⁾ yanında, büyük alt yapı yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi⁽⁶⁸⁾ gibi faktörler etkili olmaktadır.

Orta dönemli planların, teknik ilerlemenin iktisadi etkilerini ve gelecekteki muhtemel gelişmeleri doğru şekilde tahmin etmeye imkan verecek bir uzunlukta olması gerekir. Bu gelişmelere dayanılarak orta dönemli planların uzun dönemli planlara uygunluk sağlamasına çalışılır⁽⁶⁹⁾. Orta dönemli planlar uzun dönemli planlardaki esaslara göre hazırlanır ve bu planlardaki tüm hedefler, yıllara, faaliyet dallarına ve ekonomik bölgelere göre dağıtılır⁽⁷⁰⁾. Orta süreli planların en büyük faydası; yalnızca geçici dönemde neyin gerçekleştirilebileceğini göstermesi değil, aynı zamanda müteakip yıllarda ve daha sonraki dönemlerde ne gibi şeylerin yapılabileceğini ortaya koymasıdır⁽⁷¹⁾. Ülkemizde uygulanan kalkınma planları beşer yıllık süreyi kapsayan orta dönemli planlardır.

1.2.3.1.3. Uzun Süreli Planlar

Uzun süreli planlar 10-20 yıllık dönemi kapsayan planlardır. Bu planlara perspektif planlar da denir. Bu planlar iki veya üç tane orta süreli planın birbirine eklenmesinden oluşur. Ekonomide yapısal büyük değişimleri zaman içinde sağlayacak çok genel makro amaçlara ve hedeflere bu planlar vasıtasıyla ulaşılmaya çalışılır⁽⁷²⁾.

Geri kalmış toplumların kalkınması bir anda mümkün olmayıp uzun bir süreyi gerektiren yapısal değişmeyi öngören çalışmaları gerektirir. Bunu gerçekleştirmek için uzun dönemli hedeflere ve bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak kaynak ve araçlara geniş bir zaman dilimi içerisinde bakmak ve kalkınma planlarının hazırlanmasında bu perspektifi göz önünde bulundurmak gereklidir. Uzun süreli perspektif planlarla, ekonominin ve sosyal yapının gelişme yönleri belirtilerek, bu yönde hazırlanacak kısa ve orta dönemli planların tesbit edilen hedeflere ulaşmada kaynaklar ve araçlar arasında denge sağlamasına dikkat edilir⁽⁷³⁾. Perspektif plan, dönem planları arasında bütünlüğü ve devamlılığı göstererek ve ileride düzeltilmesi güç, hatalı kararlar

(67) ÖNEY, s.42.

(68) KÖKLÜ, s.164.

(69) ÖNEY, s.42.

(70) BM. Uzmanlar Kurulu Raporu, s.55.

(71) TİNBERGEN, Jan; Development Planning, s.57'den nakleden Mustafa Altıntaş, s.57.

(72) KÖKLÜ, s.164.

(73) BBYKP. 1963-1967. s.33.

alınmasını önleyerek kaynak israfına sebep olmadan esas hedeflere en kısa yoldan ulaşılmasını sağlar⁽⁷⁴⁾.

Uzun süreli planlar, hızlı bir iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bir bütün olarak ekonomide ve çeşitli sektörlerde karşılaşılabilecek farklı sorunların çözümünü gerektirecek ve zaman içerisinde doğması muhtemel problemlerin etkilerini önleyecek nitelikte genel makro hedefleri içerirler. Bu amaçla ülkemizde iki perspektif plan hazırlanmıştır. Birinci ve ikinci kalkınma planları birinci perspektif planın ilk 10 yılını kapsamaktadırlar. İkinci perspektif planın birinci dilimini Üçüncü Kalkınma Planı oluşturmaktadır. Dört, Beş ve Altıncı kalkınma planları herhangi bir perspektif plana bağlı değildir. Birinci yörünge planının temel hedefleri sosyal adalete, tam istihdama ve dış ödemeler dengesine yüksek gelir düzeyinde ulaşmak olarak belirlenmiştir⁽⁷⁵⁾. İkinci perspektif plan 22 yıllık bir dönemi kapsamakta olup hedefler genel nitelikli makro hedeflerdir. Birinci perspektif plan dönemindeki gelişmeler ve yeni etkenler göz önüne alınarak ikinci perspektif planın hedefleri; Türkiye'nin AET'ye üye olan İtalya'nın bugünkü gelir düzeyine 22 yıl sonra ulaşması için ekonominin ve ana sektörlerin hangi hızla büyümesi gerektiği şeklinde belirlenmiştir⁽⁷⁶⁾.

1.2.3.2. Kapsamları Bakımından

Genel ekonomik yapıyı kapsayacak şekilde hazırlanmasının yanında bazen yapısal değişimi sağlamak üzere belirli sektörler için de planlar yapılır. Ayrıca toplam üretime yapacakları katkılar göz önüne alınarak, milli ve bölgesel, mikro ve makro amaçlı planlar hazırlanmaktadır.

1.2.3.2.1. Milli ve Bölgesel Planlar

Milli planlar, ülkenin mevcut kaynakları ile toplumun ilerlemesini sağlayacak bütün hedefleri kapsar. "Milli planlar, ülke çapında ekonominin tüm sorunlarını ele alan planlardır"⁽⁷⁷⁾. Ayrıca, milli planlama ile, amaçlar ile araçların tüm ekonomi açısından dengelenmesi sağlanır. Ülkemizde hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarında olduğu gibi⁽⁷⁸⁾.

(74) ÖNDER, Cevat; İkinci BYKP'nın Genel Yapısı, Ankara, s.3.

(75) ÖNEY, s.42.

(76) ÖNEY, s.42.

(77) ÖNEY, s.43.

(78) ALTINTAŞ, s.60.

Bölgesel planlarda ise, belirli bir bölgenin kalkınması için o bölgenin sorunlarına çözüm getirmek amaçlanır⁽⁷⁹⁾. Bölge planları iktisadi bakımdan gelişmekte olan bölgelerle, belirli sektörler açısından potansiyel gelişme gösteren bölgelerde, gelişmenin hızlandırılması ve kaynakların etkili kullanılmasının sağlanması amaçlanır. Bölge planları, geliştirilmesi hedeflenen bölgelerde, yöre kaynaklarının iktisadi faaliyet kollarının gelişmesiyle uyum ve denge içerisinde ele alınmasını sağlayarak, söz konusu bölgelerin ilerlemesi için gerekli tedbir ve araçları belirler⁽⁸⁰⁾.

1.2.3.2.2. Mikro ve Makro Planlar

Planların kontrol ettiği alanların farklı olması, ölçeklerinin de farklı olmasını gerektirir. Bu ölçek farklarına göre planlar mikro ve makro planlar diye ikiye ayrılmaktadır. Her iki planda kullanılan değişkenlerle kapsanan alanlar farklıdır⁽⁸¹⁾.

Mikro planlar tüm ekonomiyi değil, sadece bir kesim veya faaliyet dalını kapsayan planlardır. Bunlar, planlanmasında zorunluluk bulunan faaliyet dallarını içerirler. Bir çok az gelişmiş ülkede veya planlamaya yeni başlayan ülkelerde planlama faaliyetlerine bu planların geliştirilmesiyle varılmıştır⁽⁸²⁾. Bundan farklı olarak "mikro planlar bir planlama birimi sayılan işletme ile sınırlandırılmıştır. Kaynaklar ile ihtiyaçlar arasında işletme düzeyinde denge kurmaya çalışan, mikro planlar firma çapında çözüm arayan planlar"⁽⁸³⁾ olarak tanımlanmaktadır. Mikro planlar, makro planların uygulama başarısına destek olacak şekilde bir nitelik taşıyabilir. Çünkü, mikro planlar ile çeşitli faaliyet dallarının ve sektörlerin ayrıntılarına inilerek makro planın hazırlanması için gerekli bilgilere ulaşılmaya gayret edilir. Bu veriler bir araya getirilerek makro planın daha sağlam temellere dayandırılması mümkün olur⁽⁸⁴⁾.

Makro planlar ise, tüm ekonomiyi kapsayacak nitelikteki planlardır. Makro planlar ülke düzeyindeki sorunlarla ilgilenir, tüm ekonomiyi bir bütün olarak ele alır ve bunlara göre politikalar ve amaçlar öngörür. Bu yönüyle makro planlar,

(79) KÖKLÜ, s.164.

(80) BBYKP. 1985-1989. s.161.

(81) ÖNEY, s.43.

(82) ALTINTAŞ, s.59.

(83) ÖNEY, s.44.

(84) TALAS, Cahit; Ekonomik Sistemler, 4. Baskı, Ankara, 1980, s.240.

yatırımların ekonominin bütününe kapsayacak şekilde dağıtımını yapar. Planda kamu kesimi özel kesim ayrımı yapılmaksızın, gerekli yatırımların sermaye hasıla katsayıları dikkate alınarak, bu hesaplara göre tüm ekonomi için bir büyüme ve kalkınma hızı hedeflenir. Tam istihdam, üretim düzeyi, fiyat istikrarı, dış ödemeler dengesi, gelir dağılımı gibi global hedefler makro planlar içinde tüm ülke ekonomisi yönünden ele alınmaktadır. Bu durumda bazı sektörlerde ortaya çıkan işsizlik, fiyat yükselmeleri genel ekonomik yapıyı etkilemeyecek düzeyde ise pek dikkate alınmaz. Bu açıdan makro planlar için önemli olan husus, sektörlerdeki işsizliğin tam istihdamı bozucu şekilde yaygınlık göstermesi, genel fiyat istikrarının bozulması, toplam yatırımların hasılasının düşüklüğü gibi tüm ekonomiyi ilgilendiren durumlarıdır⁽⁸⁵⁾. Makro planlarda temel amaç, sosyal kazançların azami kılınması ve sosyal kayıpların mümkün olan en düşük seviyede tutulabilmesidir⁽⁸⁶⁾.

1.2.3.3. Nitelikleri ve Uygulama Biçimi Bakımından

Planlar, ülkeden ülkeye değişen şartlara göre farklı amaçlar için hazırlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde planlar, belirli düzeye ulaşmış ekonomik düzenin istikrarını sağlamak için toplam üretim, istihdam ve sermaye birikiminin artırılması gibi amaçlara yönelik olarak hazırlanmaktadır. Azgelişmiş ekonomilerin yapılarından kaynaklanan sebeplerden dolayı, bu ülkelerin kalkınmasına yönelik olarak hazırlanan kalkınma planları, üretim artışı ile beraber yapısal değişimi de sağlayacak şekilde yapılmaktadır. İktisadi kalkınma planlarının yöntem bakımından da farklı olduğu gözlenmektedir. Tesbit edilen amaçlara ulaşmada, planın müdahalesi dolaylı yoldan mı, yoksa devletin doğrudan müdahalesi ile mi sağlanacağı yönündeki eğilimler planların niteliğini belirlemektedir.

1.2.3.3.1. Nitelik Yönünden Büyüme ve Kalkınma Tipi Planlar

Yukarıda, büyümenin kalkınmış ülkeler için de söz konusu edilebileceğini belirtmiştik. Gelişmiş ülkelerde büyüme, fert başına düşen gelir seviyesinin artırılmasını amaçlamaktadır. Böyle bir ekonomide "sadece ekonomik büyüklüklerin artırılması hedef alındığından bu tür planlara "büyüme tipi planlar"⁽⁸⁷⁾ adı

(85) TALAS, s.239-240.

(86) ÖNEY, s.44.

(87) ÖNEY, s.45.

verilmektedir. Esasen bu ülkelerde büyüme kavramı, gelişmiş bir ekonomide artan üretim, istihdam ve sermaye birikimi arasındaki ilişkileri ve gelir dağılımındaki gelişmeleri açıklamaya yönelmiştir. Bu tür ekonomik sorunların çözümünü içeren ve büyüme amacına yönelik olarak hazırlanan planlara gelişmiş ülke planları da denilmektedir (88).

Kalkınma tipi planlar ise, az gelişmiş ülkelerde sınırsız yapısal değişiklikleri gerçekleştirilmediği, piyasa mekanizmasının yetersiz kalması dolayısıyla gerekli yapısal değişiklikleri mümkün kılabilecek hedeflere göre hazırlanan planlardır. Çünkü, "az gelişmiş ülkelerde, yatırımlara ayrılacak fonlar yetersiz, yatırım maliyeti yüksek, üretim yetenekleri az, ihracat imkanları sınırlı ve döviz kazandırıcı işlemler zayıf ve teknoloji geri olduğu için ekonomide arzulanan gelişme ve değişim sağlanamamakta ve piyasa mekanizmasına planlı müdahale zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerdeki planlama, kişi başına gelir artışı yanında yapısal değişikliği de amaçlar. Kalkınma amacına yönelik planlara az gelişmiş ülke planları denmektedir(89).

1.2.3.3.2. Uygulama Biçimi Yönünden Emredici ve Yol Gösterici Planlar

Emredici planlamada devlet, plan ile amaçladığı hedeflere varılmasını şart koşar ve girişimler planın emirleri doğrultusunda yerine getirilir(90). Bu tür planlamaya merkezi planlama da denir. Bu plan türü özel mülkiyetin olmadığı, üretim araçlarının kolektifleştirildiği sosyalist ülkelerde uygulanmaktadır. İlk uygulama örneği Sovyet Rusya'da başlamış olan merkezi veya emredici plan, iktisadi ve politik yapının niteliğine uygun olarak tüm ekonomiyi denetim altına almış ve piyasa ekonomisinin yerine geçmiştir. Bütün ekonomik yapıyı kapsamış olan iktisadi plan, belirlenen amaçlara devletin veya devlet adına hareket eden bir makamın alacağı kararları uygulayarak varmaya çalışır. Bu ülkelerde planlama, üretim ve bölüşümü de kapsayacak şekilde iktisadi faaliyetleri ve toplumsal yaşantıyı yönetir ve denetim altında tutar(91). Kamu mülkiyeti esasına dayanan ekonomik yapının idaresi, bütün iktisadi kalkınma süreci bakımından tüm faaliyetleri kapsayan planlamaya hem

(88) ÖNEY, s.46.

(89) ÖNEY, s.45-46.

(90) ALTINTAŞ, s.60.

(91) TALAS, s.242.

muhtaçtır hem de buna imkan vermektedir. Bu tip ülkelerde, tabii kaynaklar, üretim araçları ve iş gücü gibi iktisadi kalkınmada önemli yeri olan konular planlama kapsamı içindedir. Bundan dolayı, toplumsal üretimin meydana getirilmesi ve bunun yatırım, tüketim arasında dağılımı⁽⁹²⁾ merkezi planlama ile yapılmaktadır. Yine bu ülkelerde özel teşebbüse yer verilmediğinden, tüm girişimler plan hedefleri doğrultusunda devlet tarafından üstlenilmektedir.

Yol gösterici planlarda ise devlet, hedeflenen amaçların yerine getirilmesi için özel sektör bakımından yol gösterici, kamu kesimi bakımından emredici bir fonksiyon üstlenmiştir. Bu planlar daha çok piyasa sisteminin geçerli olduğu kapitalist ülkelerde uygulanmaktadır. Yol gösterici planlarda, ekonominin çeşitli kesimlerinin ulaşacakları amaçları ve bu amaçlara varılmak için uygulanacak politikalar hususunda müteşebbislere aydınlatıcı bilgiler verilmektedir. Bu yönüyle plan, tüm ekonominin ve müteşebbislerin ne gibi yararlar elde edeceklerini ortaya koyar. Özel kesim planın politikalarına uymaya zorlanamaz. Bu özelliklerinden dolayı, bu tür planlar özel mülkiyetin ve özel teşebbüsün var olduğu ekonomilerde uygulanabilmektedir. Bununla beraber, yol gösterici planlar tüm ekonomiyi kapsayabilir. Demokratik Batı ülkelerinde uygulandığı için yol gösterici planlara 'demokratik plancılık' denildiği gibi, bazı özendirmelemleri kapsadığından dolayı 'özendirici plancılık' da denilmektedir⁽⁹³⁾.

Yol gösterici planlar, serbest iktisadi kararları ve tercihleri kapsar⁽⁹⁴⁾. Tam bir hürriyet ve serbest ortamında uygulanan yol gösterici planların başarılı olabilmeleri için hiç olmazsa dolaylı bazı yolları ve denetimleri kullanması gerekmektedir. Bu denetimler genellikle, piyasa mekanizması içinde işlerler. Bu denetimler ise, ya toplumun satınalma gücünün genişletilmesi veya daraltılması şeklinde ya da bazı faaliyetleri, yatırımları çeşitli önlemlerle kârlı hale getirmek suretiyle yapılmaktadır. Yine yol gösterici planların kullanacağı denetim vasıtaları para, maliye ve bütçe politikaları ile ilgili olabilir⁽⁹⁵⁾. İşte bu yönüyle iktisadi planlar vasıtasıyla özel kesimin ağırlıklı olduğu ekonomilerde hürriyetler sınırlandırılmadan, toplum kalkınmasını temin edecek uygulamalar yapılabilmektedir. Ülkemizde hazırlanan planlar bu yönde olup, özel kesim için yol gösterici kamu kesimi için ise emredici mahiyettedir.

(92) BM. Uzmanlar Kurulu Raporu, s.39.

(93) TALAS, s.242-243.

(94) Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği; Türkiye'de Bölge Planlamasının Evreleri, M.G.K. Yayın No: 2, Ankara, 1993, s.47.

(95) TALAS, s.243-244.

1.2.4. Planlama Araçları

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için iktisadi planlar bir vasıta olarak kullanılmaktadır. Bu fonksiyonun yerine getirebilmesi için planlar, toplumun mevcut iktisadi ve sosyal durumu göz önüne alınarak belirlenen amaçlara göre hazırlanmaktadır. Planlamanın hedeflediği amaçlara ulaşabilmesi, kullanılan araçların etkinliğine bağlıdır. Ülke kaynakları ile toplum ihtiyaçları arasındaki uyum planlama araçları ile dengelenmeye çalışılır. Bu anlamda, planlarda hedeflenen amaçlara ulaşmak için kullanılan vasıtalara planlama araçları denmektedir. Şayet bu araçları belli bir tasnif çerçevesinde incelersek⁽⁹⁶⁾:

1- Planlama araçlarının başında bütçe gelmektedir. Bütçe vasıtası ile devlet, tedavüldeki para miktarını tesbit eder, böylece enflasyonun ve deflasyonun etkileri önlenmeye çalışılır. Aynı zamanda bütçe ile, gelir yeniden dağıtılır, ne kadar gelir eşitliği sağlanacağına karar verilir. Böylece arz, talep ve üretim kontrol edilir. Yine bütçe ile bazı sektörlerle veya hizmetlere ya satınalma ya da sübvansiyon ve vergi yoluyla teşvik veya anti teşvik verilir. Bütçe planlamanın en güçlü, en önemli ve en kapsamlı aracıdır. Vergileri toplama ve değerlendirme mekanizmasının yetersiz, hazineadaki bozukluğun yaygın olduğu bazı ülkelerde bütçe, planlama için yeterince güçlü olamaz. Ancak bu tür ülkelerde tüm idare mekanizması planlama için uygun değildir. Aynı şekilde söz konusu ülkelerde planlamanın öteki araçları da planlama açısından daha iyi durumda değildir.

Örneğin, bir ülkede toplam talep ve arzda büyük değişiklikler oluyorsa ve kaynaklar seyyal değilse, planlamanın emredici yönde hazırlanması gerekir. Benzer şekilde dış ticaret pozisyonunda büyük bir değişme olan bir ülkede -hızla değiştirmesinin mümkün olmadığı- kaynak tahsisinde değişiklik yapmak gerekecektir. Böyle bir durumda da bütçe planlamanın tek aracı olarak kullanılmaktadır. Ancak durgunluktan dolayı bütçe, arzla talep arasında önemli bir dengesizlik olduğu bir ekonominin tüm diğer kısımlarındaki kontrollerle desteklenmelidir.

2- Bir diğer planlama aracı ise, dış ticarete konan kısıtlamalardır. Plan uygulanırken, dış ekonomik ilişkilerin plan amaçları ile uyum sağlayacak şekilde düzenlenmesine dikkat edilir. Bu yüzden dış ekonomik ilişkilerin planlama mekanizmasına uygunluğunu sağlamak için bazı koruma tedbirlerine ihtiyaç duyulur.

(96) LEWIS, W. Arthur; The Principles of Economic Planning, New Edition, Unwin University Books, London 1963, s.27-28.

İthalat ve ihracatın fiziki miktarları üzerine konan kısıtlamaların yanında, malların fiyatları veya sermaye hareketleri üzerine de konabilir. Bu kısıtlamaların amacı döviz giderlerini azaltmak ve döviz gelirlerini artırmaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu tür uygulamalara ağırlık verilmektedir. Dış ticaret açıklarının kapatılması için döviz giderlerini azaltmak amacı ile uygulanan koruma politikası, daha çok ithalat üzerine konan kotalardır. Döviz gelirlerini artırmak için ihraç edilen malların fiyatlarının ucuzlatılması yoluna gidilmektedir⁽⁹⁷⁾.

3- Genel kabul görmüş ve yaygın bir uygulama alanı bulmuş bir planlama aracı da vergi politikasıdır. Vergileme, bir çok ülkede plan hedeflerine ulaşmak amacıyla özendirici ve caydırıcı bir araç olarak kullanılmaktadır. Vergi muafiyetleri ve indirimleri, özel kesimin kalkınma planları doğrultusunda hareket etmesini teşvik etmek maksadıyla çok sık başvurulan araçlardır. Yatırımların bölgeler itibariyle dağıtılması ve plan hedeflerine göre yönlendirilmesinde vergilerin caydırıcı ve özendirici olarak kullanılacağı, vergi muafiyet ve istisnalarının yeniden gözden geçirilerek ekonomik ve mali amaçlar doğrultusunda yönlendirileceği planlarda belirtilmektedir. Gelir vergisi, mali amacı yanında, özellikle gelir esnekliği yüksek olan malların tüketimini sınırlamak veya özel tüketimi bütçeler yoluyla kamu tüketimi şekline dönüştürmek amacıyla kullanılan bir planlama aracıdır. Gider vergisi, bir yanda zorunlu tasarrufa yol açan mali bir araç olarak kullanıldığı gibi diğer yandan da mal talebini mevcut arz düzeyine indirme amacıyla da kullanılabilir⁽⁹⁸⁾.

Plan hedeflerine ulaşmak için mali yardımlar, sübvansiyonlar ve destekleme alımları kullanılmaktadır. Yatırımlar için finansman kolaylığı sağlamak amacıyla takip edilecek kredi politikası da önemli bir araçtır.

(97) ÖNEY. s.34.

(98) ÖNEY. s.36.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İKTİSADİ PLANLAMA

2.1. Planlı Dönemi Hazırlayan Şartlar

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, devamı olduğu Osmanlı İmparatorluğundan "yarı-sömürgeleşmiş bir toplum yapısını devralmıştı⁽¹⁾. Onsekiz ve ondokuzuncu yüzyılda Batı ülkelerindeki ekonomik gelişme karşısında Osmanlı İmparatorluğu, geleneksel üretime dayalı ekonomisi ile zayıf düşmüş ve bu durum zamanla ekonomi sahasında olduğu gibi siyasi sahada da olumsuz tesirini göstermişti. Tarım ürünlerine ve hammaddelere dayalı ihracat bileşimine karşı, ithalatın sanayi ürünlerinden oluşması, devletin dış ticaret dengesinin Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devamlı açık vermesine neden olmuştu⁽²⁾. İmparatorluğun son dönemlerinde yaptığı savaşları kaybetmesi neticesinde topraklarının büyük bir kısmı elinden çıkmıştı. Bu kayıplar askeri harcamaların artması ve savaş gelirlerinin azalması anlamına gelmekteydi. Bu dönemde kamu harcamalarını karşılamak için dış borçlanma ve paranın değerinin düşürülmesi yoluna gidilmişti. 1854 yılında Kırım Harbini finanse etmek için ilk dış borçlanmaya gidildi. Bu borca devletin en önemli gelirleri olan Mısır vergileri teminat olarak gösterildi. İmparatorluğun borçlarını ödeyememesi karşısında yerli alacaklara "Rüsum-u Sitte", yabancı alacaklara Muharrem Kararnamesi ile bazı vergi gelirlerini tahsil etme yetkisi verilmişti⁽³⁾. Bu yetkilere dayanılarak kurulan "Duyun-u Umumiye -sürekli imtiyazlar arayarak ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları-giderek ağırlaşan ve yaygınlaşan kapitülasyonlar zinciri"⁽⁴⁾ İmparatorluğun içinde bulunduğu şartları iyice ağırlaştırmıştı.

Bu zor ekonomik şartlar altında kurulan Yeni Türk Devleti, kurtuluş savaşının bitiminden sonra siyasi bağımsızlıkla birlikte iktisadi bağımsızlığı kazanmak için Devletin izleyeceği iktisadi politikalarının belirlenmesi amacıyla 1923 yılında İzmir'de Birinci İktisat Kongresini düzenledi. Kongrede alınan kararlara göre iktisadi

(1) BORATAV, Korkut; Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985), Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, s.11.

(2) KÖKSAL, B. A, İLKİN, A.R; Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi(1923-1973), Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, s.29

(3) YAŞA, Memduh; Devlet Borçları, A.Ü. HF. Yayınları, s.34-37.

(4) BORATAV, s.13.

hayat özel sektörün liderlik ve hakimiyetinde yürüyecek, Devlet ekonomide teşvik, himaye ve düzenleme fonksiyonunu üstlenecekti. Milli iktisat politikası anlayışının benimsendiği kongrede, milli ekonominin güçlendirilmesiyle otarşik bir yoldan sanayileşmek ve kalkınmak amaçlanmıştı⁽⁵⁾. Yine bu dönemde özel teşebbüsün teşvik edilmesini amaçlayan Sanayi Teşvik Kanunu 1927 yılında kabul edildi. Yabancı sermayeye yerli sermaye ile ortaklık halinde serbesti tanınması, özel sektörün teşvik edilmesi ve bazı devlet tekellerinin özel şahıslara devredilmesi⁽⁶⁾ liberal bir anlayışın kabul edildiğini yansıtmaktadır. Devletin bu dönemde yerli sermayedar yetiştirme gayretleri içinde olduğu; aşarın kaldırılması ve İş Bankasının kurulması ile devletin kurumsal yenilikleri gerçekleştirilmeye yöneldiğinin işaretidir.

1923-1932 döneminde izlenen liberal politikalar, özel teşebbüsün yetersizliği, sermaye birikiminin istenen düzeyde gerçekleşmemesi ekonomiyeye devletin müdahale yapma inancını güçlendirmişti. "Özel girişimin yapamadığını, toplum için yararlı olanı ve ekonomideki hakim noktaları devlet eline alsın" görüşü egemen olmaya başladı⁽⁷⁾. Ülkenin tek partisi olan CHP, parti programına 1931 yılında devletçilik ilkesini koydu. Kapitalist dünyada Büyük Bunalımın etkileri yaşanırken, aynı yıllarda Sovyet Rusya'da uygulanan kalkınma planı ile hızlı bir gelişme sağlanması Türkiye'deki idarecilerin dikkatini çekmişti. Dünyadaki bu gelişmelerin etkisi ve Türkiye'de özel teşebbüsün başarısızlığı 1933 yılında Devletçiliğin resmen benimsenmesiyle sonuçlandı⁽⁸⁾(*). 1933-1938 yılları arasında uygulanan devletçilik siyaseti ile bir

(5) SAĞLAM, Dündar; Türkiye Ekonomisi, s.78.

(6) BORATAV, s.29-31.

(7) TALAS, s.340-341.

- KÖK, Recep; Kit-Özelleştirme ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama, A. Ü. Yayın No:748, Erzurum, 1993. s. 60.

(8) SEYİDOĞLU, Halil; Türkiyede Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, s. 11.

(*) Bu yıllarda kalkınma hamlesinin gerçekleştirilmesinde itici ve öncü kuvvet olarak kamu yatırımlarına fonksiyonel bir boyut kazandırma çalışmaları devletçilik olarak adlandırılmış ise de; bu devletçilik fikrini ideolojik-politik veya dogmatik-doktriner değil aksine, içinde bulunan şartların doğurduğu "pragmatik" bir görüşe dayandıranlar vardır. Daha geniş bilgi için bkz: Recep KÖK, Kit-Özelleştirme Modelleri ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama, A.Ü. Yayın No:748, Erzurum, 1993. s.60.

çok alanda devletin faaliyetleri artırılmış, sanayi müesseseleri kurulmuş ve devlet eliyle işletilmeye başlanmıştır. Bu uygulamalar sonucunda İktisadi Devlet Teşekkülleri ilk defa ortaya çıkmıştır. Kalkınmayı devlet eliyle gerçekleştirilmesi ve bunun aracı olarak sanayileşme fikrinin benimsenmesiyle, 1933 yılında beş yıllık sanayi planını hazırlanmış ve uygulamaya konmuştur.

Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar ve imkanların yetersizliği, kalkınma yolunda izleyeceği politikaların farklı olmasına neden oldu. Cumhuriyetin kurulmasından dünya buhranına kadar uygulanan liberal yolla kalkınma politikası beklenen neticeyi vermeyince, devletçi yoldan kalkınma politikaları uygulanmaya başlandı ve aşağıda sırasıyla açıklanmaya çalışılan bu politikaların esasını teşkil eden sanayileşme süreci izlendi.

2.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Savaş sonrası dönemde sanayileşme sürecinin hızlandırılmasını gerekli kılan şartları kısaca ifade edersek; bu dönemde, uygulanan politikaların beklenen sonucu vermemesi, Lozan antlaşmasının devleti bağlayıcı hükümlerinin 1929 yılında son bulması ve Kapitalist dünyayı sarsan Büyük Bunalımın etkilerinden korunmak amacı ile Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak, devlet eliyle milli sanayi kurma gayretleri içinde olduğu söylenebilir. Bütün bu faktörlerin etkisi ile sanayi politikamızı belirleyen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlama nedenlerini şöyle sıralayabiliriz⁽⁹⁾:

- Batı ekonomilerinde 1929 Buhranının meydana getirdiği problemler ve liberal iktisat politikalarının geçerliliği konusunda şüphelerin doğması,
- Bu buhran nedeniyle tarım ürünleri fiyatlarında hızlı bir yükselmenin meydana gelmesi,
- Lozan antlaşmasının devlet gelirlerini bağlayıcı ve teşebbüs imkanlarını zayıflatıcı hükümlerinin 1929 yılında son bulması,
- İzmir iktisat kongresinde benimsenen özel kesime dönük iktisadi politikanın istenilen amaçları gerçekleştirilememesi,
- İktisadi nedenlerin dışında, askeri ve sosyal amaçlarla çeşitli alanlara yatırım yapılmasının zorunluluğu,

(9) İLKİN, Akın; Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, s. 274-275.

- Sanayileşmiş ülkelerin, sanayileşmemiş hammadde üreticisi durumunda bırakarak bu ülkelerin piyasalarına egemen olmak istemeleri,
- Döviz gelirlerinin zayıflaması,
- Dünya piyasalarında, hammadde fiyatlarının düşmesi sonucunda Türk çiftçi ve işçisine daha kârlı faaliyet alanlarının sağlanmak istenmesi,
- Genel konjöktür nedeni ile gerekli yatırım mallarını uygun şartlarda sağlama imkanları.

Sanayileşme amaçları doğrultusunda 1931 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıklarına başlandı. Türk planlama tecrübesinin başlangıcını temsil eden bu plan 1933 yılında yürürlüğe kondu⁽¹⁰⁾. Ekonomik, sosyal ve kültürel yönde değişmeyi ve gelişmeyi hedefleyen modern planlama kavramı dışında tutulan bu plan; sadece sanayileşmeyi amaçlıyordu. Bir nevi sanayi yatırım programı niteliğinde olup, içe dönük sanayileşme özelliği göstermektedir. Bu planda açıkça belirtilen hedefler şunlardır⁽¹¹⁾:

- Büyük ölçüde ithalatla sağlanan temel tüketim mallarının ülke içerisinde üretilmesine geçilmesi,
- Kurulacak sanayilerin yerli hammaddelere dayalı olması,
- Sanayi kuruluşlarının, hammadde ve iş gücü kaynaklarına yakın bölgelerde kurulması.

Bu plan, yirmi fabrika kurulmasını hedeflemiştir. Birinci planda kurulması tasarlanan sanayi dalları ve yerleri şu şekildedir⁽¹²⁾:

- Kimya sanayii; suni ipek (Gemlik), Semikok (Zonguldak), Gülyağı (Isparta), Homızı Kibrit, Süper fosfat, Klor ve Süt kostik (İzmit).
- Torak sanayii; Seramik (Kütahya), Cam ve Şişe (Paşabahçe-İstanbul), Çimento.
- Demir sanayi (Karabük)
- Kağıt ve sellüloz sanayi (İzmit)

(10) ÜLGENER, Sabri; 'Türkiye'de Planlama ve Planlı Döneme Geçiş', Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, Cilt I, s. 3-4.

(11) ÖZTÜRK, s. 128.

- KÜÇÜK, s. 248.

(12) İNAN, Afet; Devletçilik İlkesi ve TC. Birinci Sanayi Planı, 1933, s.15.

- Kükürt sanayi (Geçiborlu)
- Süngercilik (Bodrum)
- Pamuk mensucat sanayi (Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya'da iplik ve dokuma, Iğdır'da iplik)
- Kamgarn sanayi 'Merinos' (Bursa)
- Kendir sanayi (Kastamonu)

1932 yılında kurulan Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası'nın kapatılarak, 1933 yılında kurulan Sümerbank, planın gerçekleşmesini sağlayacak müesseselerden biri idi. Planın madencilik ve enerji kesimini uygulamak üzere Etibank kurulmuştu. Maden Tetkik Arama Enstitüsü ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi bu dönemde araştırma faaliyetlerini yürütmek maksadıyla kurulmuş müesseselerdi⁽¹³⁾. Plan döneminde kurulan birçok fabrika 1936 yılında Sümerbank'a devredilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Bakırköy bez fabrikası, Kayseri pamuklu fabrikası, Nazilli basma fabrikası, Ereğli bez fabrikası, Bursa merinos fabrikası, İzmit kağıt fabrikası, Karabük demir ve çelik fabrikaları, Gemlik suni ipek fabrikası⁽¹⁴⁾.

1933-1938 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı başarı ile tatbik edilmiş ve bir çok fabrika kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde, demiryolları, barajlar ve silolar gibi alt yapı yatırımları gerçekleştirilmiştir. Bütün bu yatırımlar dönemin hakim felsefesi devletçilik ilkesi altında yapılmış ve planın finansmanı büyük ölçüde vergiler, iç borçlanma ve devlet bankalarının kredileriyle karşılanmıştır. Yine bu dönemde Rusya'dan 8 milyon dolar, İngiltere'den 13 milyon siterlin dış borç alınmıştır⁽¹⁵⁾. Birinci sanayi planının uygulanmasında, devletin ekonomik hayatta aktif bir rol aldığı görülmüş ve günümüze kadar gelen, sayıları hayli fazla olan Kamu İktisadi Kuruluşunun tesisi gerçekleştirilmiştir.

2.1.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Planlı sanayi politikamızda ilk safhayı teşkil eden Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarı ile uygulanmasının verdiği umut, güven ve görülen zaruretlar ışığı altında daha birinci plan dönemi sona ermeden 1936 yılında İkinci Sanayi Planı

(13) SAĞLAM, Dündar; Türkiye Ekonomisi, s.81-82.

(14) İNAN, s.18.

(15) CİLLOV, Haluk; Türkiye Ekonomisi, s.138.

hazırlıkları başladı. 1939-1943 yıllarını kapsayan plan 1938 yılının sonuna doğru onaylanarak yürürlüğe kondu. Fakat 1939 yılında başlayan II. Dünya Harbi sebebiyle plan uygulanamadı.

İkinci Sanayi Planının birincisinden en önemli farkı, ağır sanayie verilen öncelikte ortaya çıkmaktadır. Demir-çelik ve makina sanayi dallarında yeni atılımlar öngörmektedir⁽¹⁶⁾. İkinci sanayi planı gerek konuları, gerekse icap ettirdiği sermaye ve ülkede meydana getireceği sosyal ve ekonomik hareketler bakımından, Birinci Sanayi Planından daha geniştir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planına göre kurulması amaçlanan sanayi teşebbüsleri şunlardır⁽¹⁷⁾:

- Madencilik,
- Maden kömürü ocakları,
- Mıntıka elektirik santralleri,
- Yakacak sanayii ve ticareti,
- Toprak sanayi,
- Gıda maddeleri sanayii ve ticareti,
- Kimya sanayii,
- Mihaniki sanayii,
- Denizcilik.

Birinci Sanayi Planında sadece yirmi dolayında fabrika kurulması teklif edilmişken, İkinci Sanayi Planında yüzü aşkın fabrika kurulması hedeflenmiştir. Ayrıca İkinci Sanayi Planının birincisinden daha kapsamlı olduğu, ikinci planda yatırım malları üretimine öncelik verilmesi ve ihracatın amaçlanmış olmasında görülmektedir. Yeni sanayi planının genel özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Birinci planda olduğu gibi, bu plan iktisadi yapı ve şartlarımıza uygun olup, büyük sermaye ve teknik kuvvete lüzum gösteren ve hammaddesi tamamiyle dahilde üretilen sanayii ele almıştır.

2. Dahili tüketimi az, harici tüketimi fazla olan madenlerimiz gerek ham ve gerekse yarı mamül olarak ihracata elverişli hale getirecek ve böylece ihracat imkanları artırılabilecek.

3. Kömür havzalarında üretimin geliştirilmesi ve rasyonalize edilmesi temin

(16) KÜÇÜK, s.249.

(17) İNAN, Afet; Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, s.5.

edilecektir.

4. Memleketin enerji ihtiyacının büyük ölçüde karşılanması için iki büyük termik elektrik santrali kurulacak, ülkenin batısındaki büyük şehirlere ve buralarda kurulacak sanayiye elektrik verilecek. Böylece ülkede iktisadi bakımdan elverişli sanayi merkezleri kurulacaktır.

5. Makine sanayiine bir başlangıç olmak üzere , birinci plana göre kurulmakta olan Karabük demir ve çelik fabrikalarının yarı mamül maddelerini işleyecek fabrikaların kurulması teklif edilmiştir⁽¹⁸⁾.

Her iki planda da büyük sermaye ve güçlü tekniğe ihtiyaç gösteren sanayi dallarında özel teşebbüse ve sermayeye yer verilmemiş, sadece plan dışında kalan sahalarda özel teşebbüsün faaliyetlerinin serbest olduğunun belirtilmesiyle yetinilmiştir. Planda hedeflenen amaçlar mevcut özel sanayi ve genel olarak iktisadi teşebbüslerin gelişmesine ve yenilerinin kurulmasına yardım edecek mahiyettedir⁽¹⁹⁾.

İkinci Dünya Savaşının başlaması ve Türkiyenin savaş dışında kalmasına rağmen, savaş şartlarının hakim olduğu konjoktürde plan hedefleri madencilik dışında (Karabük Demirçelik) uygulama alanı bulamadı. Diğer taraftan 13. 3. 1939 tarih ve 2/10710 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile mali darboğazlar ve inşaat maliyetlerindeki yükseklik nedeni ile İkinci Sanayi planının uygulanmasından vazgeçilmiş, fakat askeri savunma için gerekli olan fabrikaların kurulması uygun görülmüştür⁽²⁰⁾.

İkinci sanayi planının uygulanmamasının nedeni olarak II. Dünya savaşından başka nedenlerin olduğunu ileri sürenler vardır⁽²¹⁾. Bunlar, 1932-1939 yılları arasında uygulanan devletçilik ilkesinin 1937 yılından itibaren zayıfladığının ve bu dönemde özel teşebbüse daha çok bağlı başbakanın görevde olmasının yanında, özel kesimin etkisinin artmış olduğunun inancını taşımaktadırlar. Savaşın başlaması ile birlikte devlet, kaynaklarını sanayi yatırımlardan savunmanın güçlendirilmesine kaydırmış olması ve bu dönemde uluslararası pazarlarda üretim malları kıtlığının baş göstermesi ile ithalat güçlükleri doğmuştur. Yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması üretimde büyük düşmelere sebep oldu. Bu dönemde bir nevi iktisadi gerileme sürecine girildiği söylenebilir⁽²²⁾. Savaş yılları boyunca Refik Saydam

(18) İNAN, s.7-8.

(19) İNAN, s. 8.

(20) ÖZTÜRK, s.132.

(21) TALAS, s.132.

(22) BORATAV, s.63.

hükümeti devlet müdahalesini yansıtan uygulamalar ile dikkati çekerken, 1942'de Refik Saydam'ın ölümden sonra başbakanlığa getirilen Saraçoğlu piyasa üzerinde denetimlerin kaldırılması veya gevşetilmesi yolunda politikalar izlemeğe koyulduğu gözlenmektedir.

2.1.3. İvedilli 1945 Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı

Savaş yıllarında görülen dalgalanmalar ve bunların etkilerini hafifletmek üzere Ekonomi Bakanlığına bağlı Sanayi Tetkik Heyeti, devlet sanayi sektörünü geliştirmek için 1944-1945 yıllarında çalışmalara başladı. Bu çalışmalar savaştan sonra uygulanacak çok geniş yatırım programı ve iktisat politikası kümesini oluşturmaya yönelecekti. Bu çalışmalarda, savaş sonrasında oluşacak dünya konjonktürü, Türkiye'nin karşılaşacağı dış şartlar, izlemesi gereken sanayileşme ve iktisadi kalkınma politikası hakkındaki görüşler ve öneriler yer almaktaydı. Ekonomi Bakanlığı, devlet yatırımları ile ilgili olan plan ve program çalışmalarının tamamını, hem Sümerbank'ça uygulanması tasarlanan imalat sanayiini, hem de Etibank'ça uygulanacak madencilik ve enerji projelerinin hepsini kapsayan geniş bir "Savaş Sonrası Planı" taslağını Ekim 1945'te diğer bakanlıklara dağıttı. Bu geniş plan taslağı, İkinci Sanayi Planının uygulanamayan projelerinin çoğunu içeriyor ve belli başlı özelliğı ise Türkiye'ye ithal edilen her şeyi yurt içinde üretme projesini taşıyordu. Ekonomi Bakanlığı, geniş kapsamlı çalışmadaki projeler arasından Sümerbank ve Etibank'ça öncelikle uygulanması istenilenleri seçerek daraltılmış bir plan hazırlayarak Başbakanlığa sundu ve Bakanlar Kurulu 2 Ağustos 1945'te bu planı kabul etti. Ekonomi Bakanlığı 1945 planının Sümerbank'ça uygulanacak bölümünü 1946'da değiştirdi. Planın değiştirilen bu son şekli Nisan 1946'da Bakanlar Kurulunca onaylandı⁽²³⁾.

1946 Planı, ülke içinde sanayileşmede bölgesel uzmanlaşmayı ve sanayinin enerji kaynakları çevresinde toplanmasını amaçlamaktaydı. Planın finansmanı için ayrılan kaynağın (altın ve döviz) askeri amaçla tutulma zorunluluğı ortaya çıkınca plan uygulamaya konulamadı. Bu yıllarda dış çevrelerin ağır sanayiye önem veren planları desteklemede isteksiz oluşu, planın finansmanında kullanılacak dış kaynak bulma zorluğunu ortaya çıkarmıştır⁽²⁴⁾. Planın finansmanı için gerekli olan 300 milyon liralık ödenek istenmesinden kısa bir süre sonra hükümet Şubat 1947'de yeni bir plan çalışmasını başlattı.

(23) TEZEL, Yahya S; Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950), s.267-274.

(24) ÖZTÜRK, s.134.

Daha önceki planlar sanayileşmeyi amaçlamış ve bu planların finansmanında batılı ülkelerin isteksiz davrandığı görülmüştü. Bu planda ise, sanayiden daha çok ülke kalkınması için temel sektör olarak tarım kesiminin esas alındığı müşahade edilmektedir. Zira, 1947 planı, Marshall planından sağlanması arzu edilen dış yardımı almayı hedeflemektedir. Tarım sektörünün esas alındığı bu planda, diğer sektörler tarımsal gelişmeye yardımcı olacak şekilde ele alınmıştır. Planda özel teşebbüse ve sermayeye, girişimlerinde tam bir serbestiyet ve güven temini espirisine uygun olarak yer verildiği, ayrıca planda açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte, zamanın ileri teknolojisinin kurulacağı, "devrin vasati teknik seviyesinin esas olarak kabulü" fikri ile ima edilmektedir. 1948-1952 devresindeki zirai kalkınmayı öngören bu plan, daha önceki planlardan farklı olarak, sadece bir sektörü kapsamayıp ekonominin makro büyüklükleri ile ilişki kurmuştur. Planda önerilen kararlar ile milli gelirin, yatırım kararları ile kamu gelirlerinin ilişkileri gösterilmiştir⁽²⁵⁾. 1947 Planı bu ilişkileri göstermişse de "makro plandan çok bir sektör planı özelliği taşır. Kesim hedefleri daha önceden kurulan modelden çıkarılmamış, sektörleri oluşturan projelerin toplamı hedef olarak seçilmiştir"⁽²⁶⁾. Böyle bir yaklaşım içerisinde mevcut projeler ve sektör hedeflerinin tesbit edilmesi en kritik planlama kararı olmakta, diğer kararlar sektör hedeflerine bağlı olarak elde edilmektedir⁽²⁷⁾. Plan önceliklerine göre sektörler; 1-Tarım, 2-Ulaştırma, 3-Büyük su işleri, 4-Enerji, 5-Demir-Çelik, 6-Çimento, 7-Madenler, 8-Sanayi şeklinde sıralanmış ve sektörlerin hedeflerinin her biri, o sektörün özelliklerine göre (farklı şekilde) belirlenmiştir. Plan bu sekiz sektörü kapsamakta ve tarım, sanayi ve alt yapı kesimlerini birlikte ele almaktadır. Ayrıca bu sektörlerin böylece sıralanması, planın daha çok iktisadi yapıyı içerdiğini göstermektedir. Sosyal yapı yatırımları plan dahiline alınmamıştır.

Ayrıca, 1948-1952 arası beş yıllık süreyi kapsayan Türkiye iktisadi kalkınma planının diğer bir çok plan gibi uygulamaya konulmadığını söylemek mümkündür. Fakat savaş sonrasında Türkiye'nin ekonomik politikasındaki dönüşümü göstermesi bakımından ilginç bir belge özelliğini taşımaktadır ⁽²⁸⁾. Yine,1950-1960 yılları arasında uygulanan politikalar 1960 yıllarında başlayacak olan planlı dönemin

(25) TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim; Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, ODTÜ Yayını, Ankara, 1986, s.16.

(26) ÖZTÜRK, s.134.

(27) TEKELİ, İlhan ve Selim İLKİN, s.17.

(28) TEKELİ, İLKİN, s.26.

şekillenmesinde ilginç bir safhayı sergilemektedir. 1946 yılında çok partili siyasi hayata geçildikten sonra siyaset, iktidar muhalefet ilişkisi içerisinde şekillenmeye başladı. O ana kadar devleti idare eden CHP'nin devletçi uygulamaları karşısında, liberal uygulamaları benimseyen DP muhalefeti vardı. DP'nin liberalleşme sloganına karşı, CHP "1946 yılında Toprak Vergisi Kanununun kaldırılmasıyla beraber bir seri yeni tedbirlerle"⁽²⁹⁾ devletçi politikalarını yumuşatma yoluna gitti.

1950 seçimlerinde Demokrat Parti üstün bir çoğunlukla seçimleri kazanmış ve iktidarı ele geçirmişti. Yeni iktidar parti ve hükümet programında özel teşebbüsü teşvik edeceğini, yeni bir Sanayi-i Teşvik Kanunu çıkarılacağını, devlet işletmelerini özel teşebbüse devredeceğini belirtiyordu. Daha önce devletçi uygulamalarda ve dış yardım almada görülen zorluk, DP'nin liberal atılımları ile aşılmış, ABD yardımı ve dış borçlanmalarla gerekli dış finansman elde edilerek, kısa sürede önemli sayılabilecek ekonomik başarılar kazanılmıştır. 1950-1954 yılları arasında dış dünyadan 400 milyon lira kredi alınmış, fakat 1954 yılında bütçe açığı bir önceki yıla göre yüzde 600 artış göstererek 174 milyon lirayı bulmuştur. Bu yıllarda Kore Savaşının sona ermesiyle dünya piyasalarında hammadde fiyatları büyük ölçüde düşmüştü. Hammadde fiyatlarının dış piyasalarda ucuzlaması sonucu Türkiye'de ihracat güçlükleri ortaya çıkmış ve bu durum aynı dönemde Türk lirasının aşırı değerlenmesi ile birleşerek dış ticaret dengesinin açık vermesine sebep olmuştur. Bütçe açıklarının artması ve yatırımların gayri safi milli hasılaya nisbetinin yüksek olması 1954-1958 döneminde fiyat artışlarında %90'lık bir yükselmeye sonuçlanmıştır⁽³⁰⁾.

DP döneminde tutarlı, dengeli politikalar takip edilememiş, devletçilik ile özel teşebbüs arasında bocalayan, iktisadi faaliyetlerde devlete fazla ağırlık verilmeyen politikalar izlenmiştir. Bu politikaların genel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür⁽³¹⁾:

1 - Fiyat desteklemeleri ile zirai üretimin artırılmasına gayret edilmiş, tarımsal kredilerin hacmi çok genişletilmiştir.

2 - Karayolu, limanlar ve baraj yapımı gibi alt yapı yatırımları hızlandırılmıştır.

(29) TEKELİ, İLKİN, s.5.

(30) MORTAN, Kenan, ÇAKMAKLI, Cemil; Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları, s.26-36.

(31) TALAS, s.366.

3 - Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelişi teşvik edilmiştir.

4 - Petrol aranması ve işletilmesi alanında yabancı sermayeye aşırı kolaylıklar ve menfaatler sağlanmıştır.

5 - Devletin iktisadi hayatta rol alması, fabrika kurması devam etmiş fakat izlenen geniş kredi siyaseti ile özel sektör yatırımlarında bir hayli artış sağlanmıştır.

6 - 1960 yılından sonra enflasyoncu bir politika izlenmiş; denetime doğru giden bir ekonomi politikası kendini göstermeye başlamıştır.

7 - Dış borçlar ölçsüz bir biçimde artmış, dış ödemeler dengesi bozulmuş ve dış alacakların baskısı ile 4 Ağustos 1958'de istikrar ve konsolidasyon politikasına gidilmiş, paranın değeri fiili bir devalüasyon geçirmiştir.

Ekonomide enflasyonist eğilimlerin artması ve iktisadi faaliyetlerin giderek daralması karşısında daima plansızlıktan şikayet edilmiş, işlerin bir plana bağlanması kamuoyunda çok konuşulmuş ve bu hususta hükümete sorunların çözümü için plan yapma düşüncesi hatırlatılmıştır. Bu gerek, sıkıntıların yükünü bizzat taşıyan büyük çoğunluğun gözünde, adeta bir kurtarıcı gibi görülünce sorumlu ve yetkili sayılan kişilere, izlenen iktisadi politikaların bir plana bağlanarak yürütülmesi ısrarla empoze edilmeye başlandı⁽³²⁾. Aynı dönemde, 1957 yılına kadar "ekonomiyi serbest girişime bırakın" önerisinde bulunan OECD, 1957 Türkiye Raporunda ilk kez ekonomik faaliyetlerin programlanmasını tavsiye ediyordu. Bu rapora göre, yatırımların bir kalkınma programı içinde planlanmasını yapacak bir "Koordinasyon Bakanlığı"nın kurulması öneriliyordu. Böylece, 1950 yılında iktidara geldiğinde, planlamaya karşı çıkan, liberal uygulamaları savunan DP, 1953 yılından itibaren ekonomiyi yavaş yavaş denetim altına almaya başlamış, Ağustos 1958'de Türk parasını devalüe etme gereğini duymuştur⁽³³⁾.

Türkiye'de yüksek enflasyondan tedirginlik duyan IMF ve OECD gibi kurumlar, bir "plan ofisi"nin kurulmasında ve uzun dönemli bir planın yapılmasında ısrar ediyorlardı. Bu doğrultuda, zamanın Başbakanına ülke içinden de telkinler yapılıyordu. Bu telkinler doğrultusunda plan yapma fikri kabul edildi. Hollanda'lı planlama uzmanı Jan Tinbergen plan yapması için Türkiye'ye davet edildi. Plan yapma konusuyla Elektrik İşleri Etüt İdaresi görevlendirilmişti. Tinbergen'e göre, Türkiye on yıllık

(32) ÜLKEN, s.391.

(33) MORTAN, ÇAKMAKLI, s.37-43.

plan yaparak, bu konudaki ciddiyetini dünyaya daha iyi gösterebilirdi. Bu on yıllık plan yapma düşüncesi DP iktidarınca benimsendi⁽³⁴⁾. Fakat plan hazırlıkları devam ettiği sırada 27 Mayıs 1960 İhtilalinin olması bütün çalışmaların kesilmesine sebep oldu. Ancak daha sonraki planlama çalışmalarına bu hazırlıklar ışığında devam edildi.

2.2. Planlı Dönem

27 Mayıs İhtilalinden sonra kurulan Cemal Gürsel Hükümeti, Türkiye'nin öncelikle çözmesi gereken problemlerinin ekonomiyle ilgili olduğu tesbitini yapıymış ve bu durumun düzeltilmesi için bir planlama dairesinin kurulmasını önermişti. Referandumla kabul edilen 1961 Anayasasının amir hükmü ile bir plan yapılması kabul edildi. Anayasanın 41'inci maddesinde kalkınma planları yapılması gereği şu şekilde yer aldı:

"İktisadi ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlaması amacına göre düzenlenir. İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir."

Yine aynı Anayasanın 129 uncu maddesinde planlama teşkilatının kurulması ve görevleri şu şekilde tanımlanmıştır:

"İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir. Devlet Planlama Teşkilatının kuruluş ve görevleri, plan hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve planın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla düzenlenir."

Anayasanın bu hükümlerine istinaden 30 Eylül 1960 tarihinde kabul edilen 91 sayılı özel kanunla 1961 yılında Başbakanlığa bağlı bir müsteşarlık olarak Devlet Planlama Teşkilatı kuruldu. Böylece Türkiye'de ikinci planlama dönemi başlarken diğer yanda iktisadi ve toplumsal yönde ilk defa makro düzeyde planlı kalkınma safhası başladı.

(34) MORTAN, ÇAKMAKLI, s.45-51.

2.2.1. Devlet Planlama Teşkilatı ve Planların Hazırlanması

2.2.1.1. DPT'nin Yapısı

1961 Anayasasına göre kurulan DPT, ekonomik ve sosyal hayattaki gelişmeleri düzenlemek üzere yıllık programlar, beş yıllık kalkınma planları hazırlar ve uygulamaya koyar. Karma ekonomi sistemi içerisinde hazırlanan planlar, belirlenen hedeflere ulaşmada kamu sektörü için emredici, özel sektör için ise özendirici (ve yönlendirici) mahiyet arz etmektedir. Günümüze kadar Devlet Planlama Teşkilatınca beşer yıllık orta süreli altı tane kalkınma planı hazırlanmıştır.

91 sayılı kanunla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve bu kanunda görevleri belirtilmiştir. Daha sonra 18. 6. 1984 tarihinde 223 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile, uygulanan ekonomik ve sosyal politikadaki değişikliğe paralel olarak görev ve fonksiyonları genişletilmiş, örgüt yapısında revizyon yapılmıştır. Bu yeniliklere ilave olarak 17. 7. 1991 tarih ve 437 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile DPT'nin teşkilat yapısı yeniden düzenlenmiştir. 437 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Devlet Planlama Teşkilatının görevleri madde 2'de şöyle düzenlenmiştir:

1. Memleketin tabii, beşeri ve iktisadi her türlü kaynak ve imkanlarını tesbit ederek, takip edilecek sosyal, iktisadi ve kültürel politikayı ve hedefleri belirlemekte Hükümete müşavirlik yapmak,

2. Bakanlıkların kamu kurum ve kuruluşlarının iktisadi, sosyal ve kültürel politikayı ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonu sağlamak için görüş ve tekliflerde bulunmak ve bu hususlarda müşavirlik yapmak,

3. Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek kalkınma planları ile yıllık programları hazırlamak,

4. Kalkınma planlarının ve yıllık programların başarı ile uygulanabilmesi için ilgili kurum ve kuruluşların ve mahalli idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin ıslahı hususunda görüş ve tekliflerde bulunmak,

5. Kalkınma planlarının ve yıllık programların uygulanmasını izlemek ve koordine etmek, değerlendirmek ve gerekli hallerde kalkınma planlarında ve yıllık programlarda usulüne uygun olarak değişiklikler yapmak,

6. Kalkınmada öncelikli yörelerin daha hızlı bir şekilde gelişmesini sağlayacak

tedbirleri tesbit ve teklif etmek, uygulamayı takip ve koordine etmek⁽³⁵⁾,

7. Kalkınma planı ve yıllık programlardaki ilke ve hedeflere uygun olarak, milletlerarası ekonomik kuruluşlarla ilişkilerin geliştirilmesinde,. temas ve müzakerelerin yürütülmesinde gerekli görüş ve tekliflerde bulunmak,

8. Kalkınma planları ve yıllık programları bölgesel ve sektörel bazda hazırlamak ve benzeri konularda çalışmalar yapmak üzere müsteşarın teklifi ve Başbakanın onayı ile geçici olarak çalışma grupları kurmak.

Görüldüğü gibi DPT'nin görevi iktisadi, sosyal ve kültürel hayatın düzenlenmesinde gerekli politikaları belirlemek, bunları bir plan dahilinde hazırlamak, uygulamaya koymak ve denetlemek, ilgili birimler arasında koordinasyonu sağlamak hususlarında teşvik ve tavsiyelerle Hükümete müşavirlik yapmaktır.

Devlet Planlama Teşkilatı, Yüksek Planlama Kurulu ile Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığından meydana gelir(437 sayılı KHK, m. 3).

Yüksek Planlama Kurulu, Başbakanın başkanlığında, Başbakanın belirleyeceği en çok dört Devlet Bakanı ile Dışişleri, Maliye ve Gümrük, Tarım ve Köyüşleri, Sanayi ve Ticaret, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Bayındırlık ve iskan, Ulaştırma Bakanlarından teşekkül eder. Başbakanın bulunmadığı toplantılara Başbakanın tensip edeceği Devlet bakanlarından biri başkanlık yapar(437 sayılı KHK, m. 4)⁽³⁶⁾.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığındaki Anahizmet birimleri 437 sayılı KHK'nin sekizinci maddesinde düzenlenmiştir. Bunlar⁽³⁷⁾:

a. İktisadi Planlama Genel Müdürlüğü,

(35) Bu ve bundan sonraki maddelerde sıralanan, DPT'nin görevleri, 91 sayılı özel kanunda yer almamaktadır. DPT'nin kuruluşu hakkındaki 91 sayılı özel kanun Teşkilatın görevlerini altı madde halinde sıralamıştır. Adı geçen kanunda bu görevlerden farklı olarak, "özel sektörün faaliyetlerini planın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri tavsiye etmek", maddesi yer almaktadır (Bak. 91 sayılı kanun, m. 2; R. G. İlanı 5 Ekim 1960).

(36) Yüksek Planlama Kurulu Üyeleri, 91 sayılı Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması hakkındaki özel kanunun dördüncü maddesinde, Başbakan (veya Başbakan yardımcısı), Bakanlar Kurulunca seçilen üç bakan, Planlama Müsteşarı, İktisadi Planlama Dairesi Başkanı, Sosyal Planlama Dairesi Başkanı ve Koordinasyon Dairesi Başkanından meydana gelir.

(37) Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 91 sayılı özel kanunda Planlama Merkez Teşkilatı olarak düzenlenmiş olup organları;
a. İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı,
b. Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı,
c. Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.
Yeni düzenleme ile bu birimlerin sayısı beşe çıkarılmış, isimleri ise Genel Müdürlük şeklinde değiştirilmiştir.

- b. Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü,
- c. Koordinasyon Genel Müdürlüğü,
- d. Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Bölgesel Kalkınma Genel Müdürlüğü,
- e. Avrupa Topluluğu İle İlişkiler Genel Müdürlüğü.

Bu birimlerin görevleri, aynı KHK'nın sırasıyla 9, 10, 11, 12, 13. maddelerinde açıklanmıştır.

a. İktisadi Planlama Genel Müdürlüğü

İktisadi Planlama Genel Müdürlüğü; planlar, programlar, finansman ve sektör programları konularıyla ilgili olarak, gerekli araştırmaları yapmak suretiyle kalkınma planları ve yıllık programları hazırlamak, bunlarla ilgili değişiklikleri belirlemek ve ekonomik politikaların uyum içerisinde geliştirilmesi ve uygulanması konularında ihtiyaç duyulan çalışmaları yapmakla görevlidir.

b. Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü

Memleketin sosyal ve kültürel problemlerini incelemek, bunların çözümleri için kalkınma planları ile yıllık programları hazırlamak, bunlarla ilgili değişiklikleri belirlemek, sosyal ve kültürel politikaların geliştirilmesi konusunda ihtiyaç duyulan çalışmaları yapmakla görevlidir.

c. Koordinasyon Genel Müdürlüğü

İdari, mali, hukuki ve ekonomik düzenlemeler, ekonominin ve yatırımların izlenmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili olarak, kamu ve özel sektörde planın gerçekleştirilmesini kolaylaştıracak düzenlemeleri tesbit ve tavsiye etmek, plan ve programların uygulanması sırasında kamu ve özel sektörde gerekli izleme ve koordinasyonu sağlamak, gerektiğinde bu amaçla muhtelif kurum ve kuruluşların üst seviyede yetkili temsilcilerinin katılacağı komisyonlar kurmak, plan ve program uygulamasının aksadığı sahalarda ihtiyaç duyulan değişiklikleri yapmak, uygulamaya ait dönem raporlarını değerlendirmek, sonuçlarını ilgililere sunmak, programların uygulanması ve takibi esaslarının tesbiti için çalışmalar yapmak, mevzuat, tasarı ve teklifler hakkında görüş oluşturmakla görevlidir.

d. Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Bölgesel Kalkınma Genel Müdürlüğü

Bölge bazında araştırma ve planlama çalışmaları yapmak, mevcutları değerlendirmek ve yönlendirmekle, kalkınmada öncelikli yörelere ve ihtiyaçlarını tesbit etmek, bu yörelere özelliklerini dikkate alarak daha hızlı bir kalkınma

sağlanması amacı ile gerekli çalışmaları yapmak ve görev alanına konularına giren konularda tedbirler geliştirmekle görevlidir.

e. Avrupa Topluluğu İle İlişkiler Genel Müdürlüğü

Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin yürütülmesinde ekonomik, sosyal, hukuki ve diğer konularda Hükümet tarafından tesbit edilecek hedef ve politikalarla ilgili çalışmaları yapmak ve önerilerde bulunmak ve ihtiyaç duyulan inceleme ve araştırmaları yapmak veya yaptırmakla görevlidir.

2.2.1.2. Planların Hazırlanması

Kalkınma planları üç aşamalı bir yöntemle hazırlanmaktadır. Birinci aşamada makro büyüklüklerle ilgili analizler, ikinci aşamada ekonominin çeşitli sektörleri ile ilgili ayrıntılı incelemeler, üçüncü aşamada da proje değerlemelerine ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. Her aşamada elde edilen sonuçlar diğer aşama sonuçları ile kontrol edilerek, aşamalar arasında tutarlılık sağlanmaktadır⁽¹³⁸⁾.

Devlet Planlama Teşkilatı, görevleri ile ilgili olarak lüzumlu gördüğü bilgileri bütün kamu kurum ve kuruluşlarından ve diğer gerçek ve tüzel kişilerden doğrudan istemeye yetkilidir. Kendilerinden bilgi istenen bütün kamu kurum ve kuruluşları ile diğer gerçek ve tüzel kişiler bu bilgileri zamanında vermekle mükelleftirler. Bu suretle elde edilen bilgilerden ticari sır mahiyetinde olanların gizliliğine riayet edilir (437 sayılı KHK, m. 23).

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, bilgi toplamada, planların hazırlanmasında, icrasının ve takibinde bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, kamu iktisadi teşebbüsleri ve kamu niteliğindeki kuruluşlarla yakın işbirliği kurar (437 sayılı KHK, m. 24).

Her plan çalışmasında çeşitli analitik araçlarla ekonominin potansiyeli belirlenir. Bu araçlar, milli gelir, özel tüketim, kamu tüketimi, iç tasarruf, dış tasarruf, toplam yatırım, insangücü, nüfus gibi verilerdir. Bu büyüklükleri tesbit için tasarruf oranı, sermaye hasıla oranı, nüfus artış hızı, nüfusun yapısı, marjinal tüketim eğilimi, ortalama tüketim eğilimi gibi parametreler kullanılır. Ekonominin belli başlı sektörleri ile devamlı ve belirli bir konunun incelenmesi için geçici özel ihtisas komisyonları kurulmaktadır. Plan hazırlıkları sırasında yirmiyeye yakın özel

(38) DPT; Planlı Kalkınmanın Otuzuncu Yılı ve DPT. s.15.

ihhtisas komisyonu kurulur ve bunların çalışmaları sonucunda kırk kadar sektör raporu hazırlanır⁽¹³⁹⁾.

Kalkınma planının hazırlanıp Başbakanlığa sunulmasından itibaren bir hafta içerisinde Yüksek Planlama Kurulu toplanır. Kurul bu planı inceleyerek, kabul edilmiş bulunan ana hedeflere uygun olup olmadığını bir raporla Bakanlar Kuruluna bildirir. Plan Bakanlar Kurulunda incelenerek kabul edildikten sonra yasama organının onayına arz olunur (437 sayılı KHK, m. 27). Müsteşarlık, kabul edilen planların uygulanmasındaki ahenk ve işbirliğini sağlar. Planın tatbikatı, Teşkilata zaman zaman gözden geçirilerek elde edilen sonuçlar değerlendirilir ve alınması gerekli tedbirler, belirli devrelerde, raporlar halinde Bakanlar Kuruluna sunulur (437 sayılı KHK, m. 29).

2.2.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kalkınmanın iktisadi ve sosyal yapıda meydana getireceği dönüşümleri mmkn kılacak ereve içerisinde Birinci Perspektif planının ilk dilimi olup 1963-1967 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Bu plan döneminde toplumun hayat seviyesinin çok düşük olduğu gözönüne alınarak, iktisadi ve sosyal politikalar hayat seviyesinin yükseltilmesi yönünde belirlenmiştir. Bunun için kişi başına %4'lk bir gelir artışı ile gerekli değişikliklerin sağlanacağı amaçlanmıştır.

Birinci Plan, kalkınmanın gerçekleşmesinde doğacak dengesizlikleri önlemek hususunda, ekonomik kalkınmanın sosyal devlet ilkesiyle bağdaştırılarak, ahenkli bir gelişmenin gerçekleştirilmesi yoluna gidilecek ve kalkınma hamlesinin sosyal adalet ilkelerinden sapmasına müsaade edilmeyecek tarzda hazırlanmıştır. Kalkınma felsefesinin özü, mmkn olduğu kadar geniş halk topluluklarını daha yüksek bir hayat seviyesine ve sosyal güvenliğe ulaştırmaktır. Planlı kalkınmanın ikinci toplumsal amacı, bölgeler arasındaki dengesizliğin azaltılması ile bölgeler arası dengeli bir kalkınmanın sağlanmasına yöneliktir. Kalkınma planı uzun vadedeki değişmelere göre hedeflenmiş olup, bunu gerçekleştirmek üzere toplum yapısını ve değer sistemlerini gelişmeye uygun bir ortam meydana getirecek yönde gelişmeyi amaçlamıştır.

Birinci Plan, %7'lik bir büyüme hızını hedeflemiştir. Gayri safi milli hasılanın

(39) Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Türkiye'de Blėe Planlamasının Evreleri, s.83.

%7 artırılması için gerekli tasarruf oranı %18.3 olarak hesaplanmış ve bunun %14.8'i iç tasarruflarla, %3.5 dış tasarruflarla finanse edilmesi öngörülmüştür. Plan döneminde üretim hedefleri, tarımda %25.6, madencilikte %54.8, imalat sanayiinde %72.8, enerjide %83.3, ulaştırma sektöründe %58.1 arasında artış sağlanacağı şeklinde tesbit edilmiştir. Bu beş ana sektörün toplam üretim artışı beş yılda %43.7, yıllık artış hızı ise %7.5 dur.

Plan hedeflerinin gerçekleşmesini sağlamak üzere, iktisadi yapıya şekil verecek faaliyetlerin, kısa vadedeki denge bozucu etkilerinin en düşük seviyede tutulması esasına göre politikalar benimsenmiştir. Bunlar yatırımların enflasyona sebep olmaması için gerçek tasarruflarla finanse edilecektir. Plan süresince açık finansman yollarına başvurulmayacak, yıllık tasarruf-yatırım eşitliği sağlanacaktır. Plan gayri safi yıllık hasılanın yılda ortalama %18.3'ünün yatırımlara tahsis edilmesini öngörmüştür. Bunun, kamu yatırımlarının 1962'de gayri safi milli hasılaya oranı olan %9.7'nin 1967'de %14.4'e yükseltilmesi ile sağlanabileceği hesaplanmıştır. Plan dönemi içerisinde Devlet cari harcamalarının gayri safi milli hasılanın ortalama %15.8'i kadar olacağı tahmin edilmiştir.

Kamu yatırım ve cari harcamalarının gerektirdiği mali kaynakların temini için, kamu sektörünün milli gelirden 1962'de %24.47 olan payı 1963'te %26.30'a, 1967'de ise %27.47'e yükselecektir. Makro dengelere göre 1962'de gayri safi milli hasılanın %6.6'sı oranında gerçekleşeceği tahmin edilen özel sektör yatırımlarının 1963'te %6.7'ye ve 1967'de %8'e çıkması gerekmektedir. Dolayısıyla özel tasarrufların özel sektör yatırımlarına paralel olarak artması beklenmektedir. Görüleceği gibi plan döneminin birinci yılından itibaren, hedeflere ulaşmak için kamu kesiminin etkinliğinin artırıldığı gözlenmektedir.

Planda, fiyatlar arasındaki ilişkiyi, fiziki mallar dengesi ile piyasayı düzenleyici genel tedbirler tayin edecektir. Fiyatlara doğrudan yapılacak müdahaleler, ancak piyasanın, toplum tercihlerini ve ekonomik maliyeti tam olarak yansıtamadığı durumlarda olacaktır.

Özel sektör yatırımlarının gerçekleşmesi bir yandan otofinansmana ve sermaye piyasasından elde edilen tasarruflara dayanacak, öte yandan ise ticari ve başka bankalar ile kredi müesseselerinin kredileri ile beslenecektir. Kamu İktisadi Teşekkülleri ise, ihtiyaç duydukları yatırım ve işletme kredilerini kurulacak özel fonlardan temin edecektir. Kredi politikası enflasyonist etkiler doğurmaması için, üretim ve milli

gelirdeki artışlara göre ayarlanacak ve kredilerin miktar ve cins olarak ekonomi içinde optimum dağılımı yapılacaktır.

Dış ticarete, yapılan harcamalarda meydana gelebilecek talep artışlarının kontrol altına alınması için ithal ikamesi politikası takip edilmesi benimsenmiştir. Ayrıca dış ticaret politikasında korumaya önem verilmekte, ancak bu korumanın zamanla azalacak şekilde olması gerektiği belirtilmektedir. Korumanın amacı ise korunan sanayinin rekabet edebilir bir duruma gelebilmesini sağlamaktır.

2.2.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Birinci Perspektif Planının ikinci dilimi olarak hazırlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, birincisine nazaran daha iyi şartlarda ve tecrübeli uzmanlarca hazırlanmıştır. Birinci Planda hedeflenen %7'lik kalkınma hızının %6.7 olarak gerçekleştiği ortamın verdiği güven içerisinde, ikinci planda %7'lik bir kalkınma hızı hedeflenmiştir. Kendi kendine yeterliliğin esas alındığı İkinci Planda, ekonominin dış kaynaklara bağıllılığının azaltılması amaçlanmıştır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, hızlı bir ekonomik kalkınmanın yanında, ekonomide önemli bir yapısal değişikliğide öngörmektedir. 1968-1972 döneminde sanayi sektörü ekonominin en hızlı gelişen sektörü olacak ve gayri safi yurtiçi hasıla içerisindeki payı 1967 yılında %16.3'ten 1972 yılında %20.5'e yükseltilecektir. Diğer taraftan sanayi dışı sektörlerin tümü yılda ortalama olarak %5.4 oranında gelişirken, gayri safi milli hasıla içindeki payları %83.7'den %79.5'e düşecektir. Yatırım harcamalarında özel yatırıma ağırlık verilmesi hedeflenmiştir. Plan dönemi içerisinde yapılacak yatırım miktarında özel sektörün payı %50 dolayında olacak şekilde planlanmıştır. Birinci Planda hedeflenen sosyal reformlara ağırlık verilmesine karşı, İkinci Planda daha çok iktisadi yapı değişikliğine ve özel sektöre ağırlık veren politikalar esas alınmıştır. Karma ekonomi sistemi içerisinde özel sektörün gittikçe artan payı, planın yol gösterici, özendirici yönde hazırlandığını göstermektedir. Bunlara ilave olarak, İkinci Planda birincisine göre devletçi politikalara daha az ağırlık verilmiştir.

İkinci Plan Birinci plan gibi ekonomide enflasyonist ve deflasyonist eğilimlerin artmamasına özen göstermiş ve bu yüzden yatırımların gerçek tasarruflarla karşılanması ilkesi benimsemiş ve fiyat istikrarının korunmasına önem veren uygulamalar esas alınmıştır.

Ekonominin genel işleyişinin, piyasa ekonomisi kuralları içerisinde olması esası kabul edilmiştir. Ancak beklenmedik durumlarda ortaya çıkan dengesizliklerin giderilerek istikrarın sağlanması için dolaylı yollarla devlet müdahalesi öngörülmüyordu. İmalat sanayii özel sektöre bırakılıyor, bunun yanında özel teşebbüsün gücünün yetmediği sanayi kuruluşlarına katkı sağlamak üzere karma teşebbüslerin kurulması öneriliyordu.

Fertlerin teşebbüs gücünü ortaya çıkarmaya ve geliştirmeye önem veren İkinci Planın genel hedeflerine varması, geniş ölçüde özel teşebbüsün beklenen gelişmeyi göstermesine bağlanmıştı. Bu amaçla hem özel sektör yatırımlarının ve hem de sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi öngörülmüştür.

Dış ticaret politikasında, kaynaklar kısmen ihracata yönelik faaliyetlere yöneltilmiş, ihracat yapabilen sanayilerin geliştirilerek tabii kaynaklara dayalı dallarda ithal ikamesine önem verilmiştir. Döviz imkanlarının azalmaması için lüks tüketim malları ithalatının yapılmasından kaçınılmıştır. Planda sanayi malları ihracatının hızlı artırılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte kısmen ihracata dönük sanayileşmenin ve işlenmiş tarım ürünleri ihracatının hedeflendiği gözlenmektedir. Yeni kurulan sanayilerin korunması için ithal sınırlamaları ve korumacılık politikalarının uygulanması ve ithal ikamesi ile döviz tasarrufu sağlanması amaçlanmıştır.

Sanayileşmeye ağırlık veren İkinci planda imalat sanayiinin gelişmesine birinci derecede öncelik verilmişti. 1967-1972 yılları arasında planlanan 43.3 milyar liralık gayri safi milli hasıla artışının %38.6'ı imalat sanayiinden sağlanacaktı. Bu sektörde sağlanacak gelişmeler Üçüncü Plan döneminde sanayileşmenin geliştirilmesine imkan tanıyacak şekilde hedeflenmişti.

2.2.4. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

Üçüncü Kalkınma Planı, ortaya çıkan yeni gerçekler ve Türkiye'nin AET'ye üye olma durumu gözönüne alınarak yirmiiki yıllık İkinci Perspektif Planın birinci dilimi olarak hazırlanmış ve ekonominin daha iyi işlemesi, sosyal dengenin kurulması gayesiyle yeni bir ekonomik rejim ve kalkınma stratejisine göre hazırlanmıştı. Bu yeni ekonomik rejimde, karma ekonomi çerçevesinde sosyal reformlara, sosyal adalete ve devletin ekonomiye müdahalesine ve denetimine yeniden ağırlık verilmişti⁽⁴⁰⁾. Böyle

(40) HİÇ, Süreyya; Türkiye Ekonomisi, Mentş Yayinevi, s. 123.

bir felsefeden hareketle Üçüncü Plan, geçmiş dönemdeki plan uygulamaları sonuçlarına göre ve gelecekteki muhtemel gelişmeler esas alınarak hazırlanmıştı. Birinci ve İkinci kalkınma planlarının uygulanması sonucu sağlanan gelişmelere rağmen, Türkiye'nin yetişmek istediği ülkelerle karşılaştırıldığı zaman, ekonomisinin henüz yeterli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmadığı ortaya çıkmaktaydı. Bunun nedeni olarak Türk toplumunun karşılaştığı temel problemlerin kısa vadede çözümlenebilir nitelikte olmamasıydı. Yirmiiki yıllık perspektif planının birinci dilimi olarak hazırlanan Üçüncü Kalkınma Planı bu çözümleri sağlayacak şekilde hazırlanmıştı. Karşılaşılan problemlerin çözümü için uzun dönemli amaçlar;

- Hayat seviyesinin yükseltilmesi,
 - Sanayileşme,
 - Dış kaynaklara bağıllığın azaltılması,
 - İstihdam probleminin çözümlenmesi,
 - Gelir dağılımının iyileştirilmesi,
- şeklinde benimsenmiştir.

Perspektif dönem sonunda hedef alınan gelir düzeyine ve ekonomik yapıya ulaşabilmek için Türkiye'nin ilk iki plan döneminde gerçekleştirdiğinden daha hızlı ve güçlü bir sanayileşmeyi başarması gerekmektedir. Bunun için Üçüncü Kalkınma Planı sanayileşmeye ağırlık veren bir yapıda hazırlanmıştır. Sanayileşmenin gerçekleştirilmesi için kaynakların bu alana yoğunlaştırılmasına ve hızlı bir endüstrileşmeyi gerçekleştirecek şekilde kullanılmasına bağlı olduğu esası öngörülmüştür. Bu gelişmeyi gerçekleştirmek üzere, diğer planlardan daha büyük oranda, Üçüncü Planda gayri safi milli hasıla artışı %8 olarak planlanmıştır. Yine bu amaca paralel olarak gayri safi yurtiçi hasılda sanayi sektörünün payı, planın birinci yılı olan 1972 yılında %23'ten, planın son yılı olan 1977'de %27'ye çıkarılması öngörülmüştür. Aynı yıllarda tarımın payının %28'den %23'e düşürülmesi, hizmetler sektörünün payının ise %49'dan %50'ye yükseltilmesi hedeflenmiştir. Perspektif plan döneminin son yılı olan 1995'de gayri safi yurtiçi hasılda, tarım sektörünün payı %12, sanayinin %37, hizmetlerin ise %51 olarak tahmin edildiği görülmektedir.

Üçüncü Planda, ekonomide istikrarlı bir dengenin sağlanması ve devam ettirilmesi açısından maliye, para-kredi politikalarına diğer planlardan daha fazla ağırlık verilmiş ve para-kredi politikasının maliye politikası ile tutarlı olarak yürütülmesi esas alınmıştır. Üçüncü Planda yurtiçi tasarrufların artırılması

amaçlanmış, bunun için üretim ve ithalat yapısının tüketim eğilimini artırıcı yönde olmamasına önem verilmiştir.

Üçüncü kalkınma planında dış ekonomik ilişkiler politikası, ihracatın çeşitlendirilerek artırılması, sanayi ürünlerine dış rekabet gücü kazandırılması, ihracatın, sanayileşmenin, yeni teknolojilerin, iç tasarrufların, fiyat istikrarı ve AET'ye karşı yükümlüklerin göz önünde tutularak çeşitli kambiyo, dış ticaret rejimi, gümrük tarife araçları ve benzeri araçlarla planlanması ve böylece yatırım malları ve hammadde konusunda darboğazlara yol açmaması şeklinde belirlenmiştir. Planda ihracatın artırılması ve ihracat yapısının sanayi ürünleri lehine geliştirilmesi için, ihracatta vergi iadesi ve dış pazar yardımı yapılması politikaları izleneceği öngörülmüştür. İthalat politikasında ise, ithal ikamesine ağırlık verileceği belirtilmiştir. Ayrıca ithal rejiminin, sanayileşmeye, yeni teknolojilere, iç tasarruflara ve fiyat istikrarına bağlı olarak düzenleneceği prensibi benimsenmiştir.

2.2.5. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

Dördüncü Kalkınma Planı (1979-1983), geçmiş yıllardaki kalkınma çabalarının devamını sürdürmenin yanısıra, büyük iç ve dış problemlerin baskısı altında hazırlanmıştır. Plan hızlı bir sanayileşme ve buna kaynak sağlayacak kurumsal düzenlemeleri ve ihracatta önemli artışları mümkün kılacak atılımları gerçekleştirecek yönde hedef belirlemiştir. Dördüncü Kalkınma Planı, maddi yaşamın sağlam temeller üzerinde gelişmesi yanında, toplum ve kültür yaşamına yeni bir yön ve canlılık kazandırılması esasları üzerine hazırlanmıştır. Üçüncü Kalkınma Planı döneminde ekonomi oneli darboğazlara girmiş ve bu dönemde yatırımlarda zaman zaman dağınıklık, gecikmeler, üretimde, ihracatta azalmalar ile enerji bunalımları görülmüştür. Dördüncü Plan bu darboğazları önlemek, gidermek ve kaynakların rasyonel kullanımını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır.

Fiyat artışları Üçüncü Plan döneminde önceki yıllara göre yükselmiş ve bu yükselme eğilimi süreklilik kazanmıştır. Hatta 1978 yılına gelindiğinde ülkede ekonomik bunalımlar yaşanmaya başlanmış ve fiyat artışları % 52'ye varmıştı. Dördüncü Kalkınma Planı fiyat artışlarını azaltmayı ve eflasyonist eğilimlerin hafifletilerek iktisadi bunalımdan kurtulmayı amaçlamıştı.

Üçüncü Kalkınma Planı döneminde yeterli gelişme seviyesi sağlanamamıştır. Bunu engelleyen iç ve dış faktörlerin etkisini azaltmak ve gerekli kalkınmayı

gerçekleştirmek için, diğer planlarda hedeflenen büyüme oranından yüksek olan %8'lik bir büyüme oranı hedeflenmiştir. Yine bu plan döneminde kişi başına gayrisafi milli hasıla artış oranı yılda ortalama %5.4 oranında öngörülmüştü.

Plan hedeflerini gerçekleştirmek için yapılacak yatırım miktarında kamu yatırımlarının payı özel sektör yatırım oranından daha yüksektir. Bu yönüyle Dördüncü Kalkınma Planı İkinci Kalkınma Planına göre kamu yatırımlarına daha çok ağırlık vermiştir. Dolayısıyla devletçi yönüyle daha fazla Birinci Plana yaklaşmıştır. Üçüncü Plan devresinde ortaya çıkan enerji darboğazının giderilmesi amacıyla, Dördüncü Planda enerji ve madencilik sektöründe büyük yatırım hamlelerinin yapılması hedeflenmiştir.

1973 Yılında petrol fiyatlarının yükselmesi sonucunda, petrol ithalatçısı durumunda olan Türkiye, dış ödeme güçlükleriyle karşılaşmıştı. Bu sebeple Dördüncü Planda ödemeler dengesinin sağlanması için, dış ekonomik ilişkilerin çok yönlü olarak geliştirilmesine, ihracat, turizm ve görünmeyen işlemlerden sağlanan döviz gelirlerinin artırılmasına ve ihracatın çeşitlendirilmesine önem verilmiştir. Bununla birlikte, sanayileşme çabalarına uygun nitelik ve nicelikte ithalat yapılacağı, sağlıklı ve uygun şartlarda borçlanma politikasının uygulanacağı hedeflenmiştir.

Dördüncü Plana egemen olan temel yaklaşım, bugünün problemlerine çözümler bulurken, ekonomik ve toplumsal gelişmenin hızını yavaşlatmamak, aynı zamanda, hızlı büyüme ve gelişme ile eşanlı problemlere çözüm aramaya çalışmaktır. Dördüncü Planın temel politikaları, kaynak tahsisi konusuna açıklık ve çözüm getiren nitelikte olup, yalnızca nihai mal ve hizmetlerde değil, üretim faktörlerinin dağılımında da, başta döviz olmak üzere, kıt kaynakları en iyi biçimde kullanmaya imkan veren plan mekanizmasından azami ölçüde yararlanmayı amaçlamıştır.

2.2.6. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Türkiye'de uygulanan politikalarla yeterli kalkınma seviyesi yakalanamamış ve bunun sonucunda 1970'li yılların sonuna doğru artan talep karşılanamamış, iç piyasada mal kıtlıkları baş göstermiş, büyüme oranı iyice düşmüş, enflasyon yükselmişti. O ana kadar takip edilen ithal ikamesine dayalı içe dönük sanayileşme çabaları pek fazla başarılı olamamıştı. Yine, önceki tüm planlarda dış bağımlılığın azaltılmasının hedeflenmesine rağmen, artan petrol fiyatlarına uyum sağlanamaması sonucunda ekonomi krize girmişti. Bu yıllarda uygulanan ekonomi politikası devletçi bir

karakteristik arzlemektedir. İşte bu cümleden olarak, tıkanan ekonomiye açıklık getirmek, büyüme hızını yükseltmek, ödemeler dengesini düzeltmek, fiyat artışlarını önlemek, ihracatı teşvik etmek ve özel teşebbüsü desteklemek amacıyla yönelik olarak 24 Ocak 1980 tarihinde istikrar politikası tedbirleri alındı ve uygulamaya konuldu. Ardından 12 Eylül 1980 ihtilalinin olması ve ihtilal hükümetinin 24 Ocak kararlarının uygulamasına devam etmesi neticesinde, kısa sürede başarılı sonuçlar alındı. Öyle ki, 1980 yılında enflasyon oranı %107.2 iken 1981 yılında %36.8'e, 1982'de %25.2'ye düşmüştü.

Beşinci Beş Yıllık Kalınma Planı 24 Ocak 1980 istikrar politikaları doğrultusunda hazırlanmıştı. Piyasa ekonomisi kuralları esas alınarak düzenlenmiş olan Beşinci Plan, özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin teşvikini, kambiyo sisteminin serbestleşmesini ve ihracata yönelik sanayileşme politikalarını içermektedir. Rekabete dayalı serbest piyasa düzenine ve özel girişimcilğe önem veren plan, özelleştirme çabaları ile bir yandan kamu işletmelerinde karlılık ve verimlilik esasını yerleştirmeyi öngörürken, diğer yandan da devlet girişimciliğinden vazgeçmeyi ve kamu sektörünün ekonomideki rolünü azaltmayı amaçlamaktaydı⁽⁴¹⁾. Planda sanayileşmenin büyük ölçüde özel sektör tarafından yürütülmesi ve kamu yatırımlarının alt yapıda yoğunlaştırılması ekonomik politikanın temel unsurlarını oluşturmaktaydı.

Beşinci Plan diğer planlardan farklı bir dış ticaret politikası benimsemiştir. Daha serbest bir dış ticaret siyaseti ile ödemeler dengesinin durumu dikkate alınarak, ithalatta koruma oranlarının kademeli olarak azaltılacağı, ihracatın teşvik edileceği belirtilmiştir. Yeni kurulan sanayiler gerekli hallerde, belirli bir süre makul ölçülerde korunacaktır. Yabancı sermaye yatırımlarının teşviki için gerekli hukuki ve ekonomik yapının geliştirilmesi dış ticaret politikasının diğer bir yönünü oluşturmaktaydı. Artan büyüme hızının meydana getirdiği ilave ithal ihtiyacının, ithalat darboğaz meydana getirmemesi için ithalatta liberasyona gidilmesi öngörülmektedir. İthalatta miktar kısıtlamaları yerine vergi ve fonlar aracılığı ile ithal talebini kontrol eden bir dış ticaret rejimi öngörülmüyordu. İç kaynakların sınırlılığı sebebiyle, kalkınmanın hızlandırılması ve istihdam probleminin hafifletilmesi için dış kaynak temini yoluna gidileceği ve bu amaçla dış ödeme gücünün, ihracat ve diğer döviz

(41) ŞENSES, Fikret; Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 10, Sayı 4, Yıl 1983, s.389.

kazandırıcı işlemlerle teşvik edileceği esası benimsenmişti. Ayrıca dış para piyasalarından kredi sağlanacağı ve liberal bir yabancı sermaye politikası takip edileceği belirtiliyordu. Plan dönemi içerisinde serbest döviz kuru sistemine geçiş ortamı hazırlanacağı öngörülmüştü.

Beşinci Planda gayrisafi milli hasıla artışı piyasa fiyatları ile yılda ortalama %6.3 olarak hedeflenmiştir. Plan dışa bağımlılığı büyük oranda azaltmayı amaçlamış ve bunun için ekonomide var olan kaynaklar içinde dış kaynak oranının büyük ölçüde düşük tutulmasına gayret edilmiştir. 1984 yılında dış kaynakların toplam kaynaklar içindeki payı %2.3 iken 1989 yılında 1.4'e düşürülmesi ve gayrisafi milli hasılanın payı ise aynı yıllarda %97.7'den %98.6'ya yükseltilmesi öngörülmüştür. Beşinci Planda fiziki üretimin artırılması hedef alınmış ve Dördüncü Plan döneminde %4.1 oranında artan toplam fiziki üretimin, Beşinci Plan döneminde %6.6 nisbetinde artırılması amaçlanmıştır.

2.2.7. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı

Planlı dönem boyunca izlenen kalkınma politikaları beşer yıllık kalkınma planları ile ortaya konulmuş ve bunlarla ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Günümüze kadar altı tane beş yıllık kalkınma planı hazırlanmış ve uygulanmıştır. İlk planlarda daha çok devletçi politikalarla kamu sektörüne ağırlık verilmişti. 1980 yılına kadar uygulanan politikalarla yeterli ilerlemeler sağlanamamış, ekonominin dışa bağımlılığı giderilememiştir. Ülkede siyasi krizle beraber iktisadi bunalım yaşanmaktaydı. Böyle bir ortamda hazırlanan 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri hem bu bunalımdan kurtulmak hem de ileriye dönük değişimleri gerçekleştirmek amacıyla yönelik olarak hazırlanmıştı. Bu kararların uygulanması ile ekonomik faaliyetlerde devletin rolü gittikçe azaltılmış, ihracata yönelik sanayileşme politikası sağlanmış ve Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile daha iyi ilişkiler kurabilmesi için gerekli düzenlemeler ve liberal politikalar takip edilmeye başlanmıştı. Bu kararların uygulandığı yıllarda hazırlanan Beşinci Beş Yıllık Planda piyasa ekonomisine ağırlık veren politikalar kabul edilmişti.

İşte Beşinci Plandan sonra hazırlanan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı(1990-1994), uygulamadaki bu liberal felsefeyi yansıtmaktadır. Planın amaçlar kısmında, Türk milletinin refah seviyesini açık toplum ve açık ekonomi ilke ve esasları doğrultusunda, hür ve güvenli bir ortamda yükseltmenin planın ana olarak

belirtilmiştir. Üretim seviyesini artırmak amacıyla ülke kaynaklarının en yüksek düzeyde ve etkin kullanımı sağlanacak ve üretim yapısı istihdam artışını sağlayacak şekilde yönlendirilecektir. Yatırım politikası, öngörülen üretim yapısını gerçekleştirecek şekilde belirlenecektir. Kamu kesimi yatırımlarının, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlar dışında, ekonomik ve sosyal alt yapıya dönük olması politikası belirlenmiştir. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı diğer planlara nazaran eğitim ve sağlık sektörlerine daha fazla ağırlık vermiştir. Planda kamu kesimi yatırımlarında bu sektörlerin payı nisbi olarak artmıştır. Özel sektör yatırımlarının imalat sanayiinde ve özellikle ihracata yönelik sektörlerde yoğunlaşmasının teşvik edileceği ve toplam yatırımlar içerisinde özel sektör yatırımlarının payının artırılacağı öngörülmüştü.

Ekonomik faaliyetler ve kaynakların kullanımında etkinliğin artırılması ve tüketicinin korunması için dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesine ve basitleştirilmesine devam edileceği, dış ticaret hacminin gayrisafi milli hasıla içindeki payının artırılmasına, ürün ve pazar çeşitlenmesine ağırlık verileceği öngörülmüştür. Planda dış ticaretin serbestleştirilmesi yanında Kamu İktisadi Teşebbüslerinin rekabet gücünün artırılması suretiyle önemli iyileşmelerin sağlanması ve özelleştirilmelerine ilişkin çalışmaların yapılacağı hedeflenmiştir.

Planda sosyal politika alanında iyileştirilmelerin yapılması amaçlanmıştır. Plan döneminde sağlanacak büyüme ile istihdam imkanları artırılacak ve işsizlik azaltılacaktır. Gelir dağılımında adaletin sağlanması yönünde uygulamalara devam edileceği belirtilmiştir. Sosyal güvenliğin kapsamının genişletilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bölgesel kalkınmaya planda değinilmiş olup, kalkınmada öncelikli yörelerin diğer bölgelerle olan farklılıklarının azaltılması konusundaki çabaların sürdürüleceği belirtilmiştir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde gayrisafi milli hasılanın sabit fiyatlarla yılda ortalama %7 oranında artması hedeflenmiştir. Yine aynı dönemde fert başına gayrisafi milli hasıla 1988 fiyatlarıyla yılda ortalama %4.6 nisbetinde artırılacaktır. Plan döneminde %7'lik büyüme oranına karşılık, toplam kaynakların yılda ortalama olarak %6.5 oranında artması beklenmektedir. Bu dönemde toplam yatırımların yılda ortalama %9.2 yükseltmesi öngörülmüştür. Tüketim harcamalarının plan döneminde düşürülmesi amaçlanmıştır. Gayrisafi milli hasıla içinde özel tüketim payının %65.2'den %61.5'e; kamu tüketim payının ise %8.8'den

%7.8'e indirilmesi öngörülmektedir.

Gayrisafi yurtiçi hasılda tarım sektörünün payı %15.8'den %13.9'a düşürülürken, sanayi sektörünün payı %36.7'den %39'a yükseltilecektir. Hizmetler sektörünün payının ise, %47.5'den %47.1'e düşürülmesi amaçlanmıştır. Toplam üretim içerisinde sektörlerin payları ise şu şekilde öngörülmüştür. Tarım sektörünün payı %13.2'den %11.4'e indirilecek, sanayi sektörünün payı %46.7'den %49.2'ye yükseltilecek ve hizmetler sektörünün payı ise %40.1'den %39.4'e düşürülecektir.

İhracat ve diğer döviz kazandırıcı işlemleri teşvik eden politikaların uygulanması sonucunda ödemeler dengesi giderek daha sağlıklı yapıya kavuşmuştu. Bu ise ekonominin daha istikrarlı gelişmesine ortam hazırlamıştır. Plan döneminde ekonominin dışa açılma süreci devam ettirilecek ve dış ticaret hacminin gayrisafi milli hasıla içindeki payı %36.7'den %39.8'e yükseltilmesi hedeflenmiştir. Altıncı Planda ihracatın teşvik sisteminde doğrudan teşvikler yerine, dolaylı teşviklere ağırlık verileceği ve bu kapsamda ihracat kredisi, ihracat sigortası ve ihracat kredisi sigortası uygulamalarının geliştirileceği belirtilmiştir. İthalat rejiminde ise ekonomide rekabetin teşvik edilmesi, verimliliğin artırılması ve tüketicinin korunması için ithalat sisteminin serbestleştirilmesine devam edilecektir. Koruma oranları, sanayinin rekabet gücünü artıracak şekilde sürecek, gözden geçirilecek ve bu oranların tedricen düşürülmesi devam edecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PLANLI DÖNEMDE YAPISAL DEĞİŞME ANALİZLERİ

3.1. Uygulanan İktisat Politikalarındaki Değişmeler

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren farklı kalkınma politikaları izlenmiştir. Daha önce işaret edildiği gibi, bazen devletçi politikalar takip edilirken, bazen de liberal politikalar uygulanmıştır. Özellikle 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, uyguladığı liberal politikaların ilk yıllarda olumlu sonuçlarını almasına karşılık, iktidarının daha sonraki yıllarında ekonomik hayatta baş gösteren sıkıntılar sebebiyle, iktisadi faaliyetlere devlet tarafından müdahale etme gereği ortaya çıkmıştır. Bu gereklilik sonucunda başlanılan çalışmalar devam ederken 1960 ihtilalinin olması ile siyasi iktidar değişikliğinin yanında bu çalışmalara hız verilmiştir. Hazırlanan yeni Anayasa da iktisadi kalkınma plana bağlanmış ve ardından özel bir kanunla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Böylece ekonomik ve sosyal hayatın bir plan çerçevesinde düzenlenmesi; yapılan planların kamu sektörü için emredici ve özel sektör için yol göstereci olması ile karma ekonomik bir model uygulamaya konulmuştur. Bu nedenle planlı dönemde hedeflenen ve gerçekleşen büyüklüklerin aynı ve/veya farklı oluş nedenleri irdelendiğinde; izlenen makro politikaların mikro temellerine ilişkin kısa açıklamalarda bulunmak, çalışmamızın amaçları açısından yararlı olacaktır.

3.1.1. BBYKP- ÜBYKP Dönemi

Kalkınma planları, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi tüm yönleri ile kapsar ve gelişmenin uzun dönemde alacağı yapısal değişime göre sayısal hedefler tesbit ederler. Zira, planlar ekonomik büyümeyi ve bunun yıllık artış oranını temel belirleyici değişken olarak ele almaktadır. Bu durumda kalkınma, büyümenin bir uzantısı olarak düşünülmektedir. Ekonomik ve toplumsal yapı dikkate alınarak, belirlenen politikalarla gayrisafi milli hasılanın yükseltilmesine çalışılmaktadır. Bu amaçla hazırlanan ilk üç planda, kalkınma hedeflerine ulaşmak için, büyüme hızları yılda ortalama olarak, sırasıyla, %7, %7 ve %7.9 olarak öngörülmüştür. Kısa dönemde hedeflenen oranlarda gelişme sağlandığı takdirde, uzun dönemde iktisadi kalkınmanın gerçekleşmiş olacağı varsayılmaktadır. Uygulanan ekonomi politikaları sonucunda planların sayısal hedeflerine yaklaşıldığı görülmektedir. Büyüme oranları Birinci Plan döneminde %6.7,

İkinci Plan döneminde %7 ve Üçüncü Plan döneminde %6.5 olarak gerçekleştirilebilmiştir⁽¹⁾. Büyüme oranlarına ulaşmak için gayrisafi milli hasılanın belli bir miktarı yatırımlara ayrılması gerekir. Bu oran sermaye hasıla oranının büyüme hızıyla çarpımına eşittir. Birinci Planda gayrisafi milli hasılanın %18.3'ünün ($0.07 \times 2.6 = 0.183$) yatırımlara ayrılması planlanmıştır. Bunun %14.8'i iç kaynaklarla, %3.5'i dış kaynaklarla karşılanacaktır. İkinci Planda sermaye hasıla oranı %2.80 olarak alındığından, gayrisafi milli hasılanın yılda ortalama olarak %19.6'ı ($2.80 \times 7 = 19.6$) yatırımlara ayrılması gerekli görülmüştür.

Üçüncü Plan döneminde, gayrisafi milli hasılanın yılda ortalama olarak %7,9 oranında artacağı öngörülmektedir. Sanayi üretimi toplam üretimin yaklaşık %26,8'e ulaşacak; sanayi üretim içerisinde ara ve yatırım malları alt kesiminin sırasıyla yılda ortalama %14.3 ve %16.8 oranında büyüyeceği ve toplam sanayi üretiminin yılda ortalama %11.9 artacağı hedeflenmiştir. Sanayi yatırımlarının yıllık artış hızının %18.7'ye varacağı ve toplam yatırımlar içerisinde payının 1977'de %45.4 olacağı; toplam ihracat içerisinde yatırım malları ihracatının 1972'de %1.1'den 1977'de %5.1'e yükseltilmesi öngörülmüştür. Görüldüğü gibi Üçüncü Planda diğer planların büyüme hızı düşüncesine, üretim yapısının değiştirilmesi arzusu eklenmiştir. Büyümenin yalnız hızı değil, biçimi de gündeme getirilmektedir. Öyle ki öngörülen GSMH artışı, sanayi, tarım ve dış ticaretin yapısal değişmelerine dayandırılmaktadır. Üçüncü Planda, ilk iki planda temel yaklaşım olan ithalat yerine yerli üretim politikası varlığını çok güçlü bir biçimde sürdürmektedir.

Büyüme hızlarında hedeflere yaklaşılmış olmasına rağmen, sektörel gelişmelerde plan hedeflerinin altında kalmıştır. Planlarda, yapısal dönüşümün gerçekleştirilebilmesi için sanayi sektörünün diğer sektörlerle nazaran daha hızlı gelişmesi gerekli görülmektedir. Birinci Planda tarım sektörünün %4.2 büyümesi öngörülürken, gerçekleşme %3.2 olmuştur. İkinci Plan döneminde iklim şartlarında görülen olumsuz gelişmeler sonucu tarım sektöründe plan hedefinin çok gerisinde (%1.9) bir büyüme sağlanabilmiştir. Sanayi sektörü gelişme hızları sırasıyla, %12.3, %12 ve %11.4 öngörülmüş ve fiili büyüme ise, %9.7, %9.7 ve %9.9 olmuştur. Sanayi sektörü büyüme oranları, ilk iki planda öngörülenin altında olmasına rağmen, Üçüncü

(1) Bu yıllara ait büyüme oranları bazı kaynaklarda, farklı fiyatlar uygulanarak değişik verilmiştir. Biz esas olarak DPT'nin verilerini dikkate aldık.

Plan döneminde hedefe biraz daha yaklaşılmıştır. Bunda etkili olan unsur, Üçüncü Plan devresinde ilk plan yıllarında başlanılan yatırımların tamamlanması ve ağır sanayi yatırımlarının faaliyete girmiş olmasıdır. Tarım ve sanayi sektörlerindeki gelişme hızları hedeflerin altında gerçekleşirken, hizmetler sektöründeki büyüme plan hedeflerini aşmıştır.

Birinci Plan da kamu sektörüne önem verildiği halde, İkinci Planda nisbi olarak özel sektöre ağırlık verildiği söylenebilir. Yeni strateji gereği, Üçüncü Plan devresinde hedeflenen büyük sanayi tesislerinin kurulmasında özel sektörün yetersiz kalacağı düşüncesi, ister istemez kamu sektörünün etkinliğini artırmıştır. Yapılacak yatırımlarda özel sektörün payı Birinci Planda %40.1, İkinci Planda %47.4 ve Üçüncü Planda %43.7 olarak alınmıştır. Fiili gerçekleşme yüzdeleri sırasıyla, %47.6, %46.9 ve %48.9 dur. Birinci ve Üçüncü Plan yıllarında plan hedefleri büyük oranda aşılmasına rağmen, İkinci Planda hedefin gerisinde kalınmıştır. Planların kamu kesimi için emredici olması ve planlanan kamu yatırımlarının istenen oranda yerine getirilememesi, kamu sektörünün plan ilkelerine uygun hareket edemediği şeklinde yorumlanabilir.

Her üç planda da, dış ticaret politikası, ithal ikamesine göre tesbit edilmişti. Bu arada ihracatın serbestleştirilerek artırılmasına gayret edileceği belirtilmiştir. Dış ticaret politikasında amaç, dış ekonomik ilişkiler yoluyla yabancı kaynaklardan, kalkınma amaçları doğrultusunda yararlanmaktır. Bunun için Birinci Planda, on beş yılda ödemeler dengesine ulaşmak ve dış kaynak ihtiyacını zamanla azaltmak amaçlanmaktadır. Döviz gelirlerini artırmak için, geleneksel ihraç ürünlerinin satışını özendirmek ve ihracı yasak olan mallar dışında tüm malların ihracatını serbestleştirmek esas alınmıştır. Birinci Planın ithalat sistemi ise kota esasına dayanmaktadır. İkinci Planda, sanayi ürünleri ihracatının artırılacağı ve bunun için ihracata dönük sanayilerin kurulmasının teşvik edileceği ve bu tür politikaların uygulanmasına öncelik verileceği vurgulanmaktadır. Bu yoldan ihracat yapısında, Birinci Plana nazaran köklü bir yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. İthalatta ise, döviz tasarrufu sağlamak ve yeni kurulan sanayilerin dış rekabet gücünü artırmak üzere korumacılığa devam edilecek ve ithal ikamesine ağırlık verilecektir. İkinci Plan devresinde ithalatta muhtemel artışlar göz önüne alınarak yeni sanayilerin ihtiyaç duyacağı hammadde ve yatırım malları ithalatının, ürün maliyetlerini artırmaması için fiyat ve kalite durumları göz önünde tutulmuş, ve böylece yurt içi

fiyat artışlarına tesir edecek dış alemden gelen baskılar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Birinci ve İkinci Plan dönemlerinde sanayi ürünleri için uygulamaya konulmuş ithal kısıtlamaları ve gümrük duvarları, dışa bağımlı, yüksek maliyetli işletmelerin kurulmasını teşvik etmiştir. Üçüncü Plan ise, dışa dönük, uluslararası rekabet gücü olan sanayileri kurmayı amaçladığından, dış ticarete getirilen kısıtlamaların giderek kaldırılmasını amaçlamıştır. Esasen, Üçüncü Plan döneminin, Türkiye'nin AET'ye tam üye olmasını sağlayacak "geçiş dönemini" kapsamakta olması, planın dış ticarete getireceği koruyucu politikaları düzenlerken, anlaşma hükümleri ile doğan üyelik yükümlülüklerinin de göz önüne alınmasını zorunlu kılmıştır⁽²⁾. Bu amaçlar doğrultusunda dış ekonomik ilişkiler politikasının hedefleri şu şekilde ifade edilmiştir:

1. İhracatın çeşitlendirilerek hızla artırılması,
2. Sanayi ürünlerine dış rekabet gücü kazandırılması,

3. İthalatın, sanayinin, yeni teknolojilerin, iç tasarrufların, fiyat istikrarının gerekleri ve AET'ye karşı yükümlülükler göz önünde tutularak, çeşitli kambiyo, dış ticaret rejimi ve gümrük tarife araçları ile planlamak ve böylece yatırım malları ve hammaddeler konusunda darboğazlara yol açmamaktır.

Birinci ve İkinci Planda belirlenen politikaların uygulanması sonucunda dış ticaret hedefleri büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Fakat Üçüncü Plan yıllarında, dış dünyada meydana gelen petrol şoku ve ekonomik dalgalanmalar nedeniyle plan hedefleri istenen ölçüde tutturulamamıştır. İhracat hedefi, %59 oranında fazla olurken, ithalatta plan hedeflerinin çok üzerinde (%161) bir artış olmuştur. İhracatın ithalattan daha az oranda artması sonucunda dış ticaret açığı büyük boyutlara ulaşmıştır.

Kalkınmanın amacı toplum refahını yükseltmektir. Bu ise kişi başına gayrisafi milli hasıla miktarının artırılmasına bağlıdır. Eğer ülkede milli gelir artışı nüfus artışından düşük veya ona eşit ise, refah artışında bir ilerleme olmamaktadır. Refah artışının mümkün olabilmesi, -milli gelir yükseltilemediği durumda- ya nüfus artış hızının düşürülmesine ya da nüfus artışından daha fazla milli gelirin artırılmasına bağlıdır. Planlarda refah artışını sağlamak için, milli gelir artışı ile beraber nüfus azalışı da dikkate alınmıştır. Böylece artan gelir ve azalan nüfus yapısı, hem fert başına

(2) BAŞOL, Koray; Türkiye Ekonomisi, DEÜ. İİBF Yayınları No: 2, İzmir 1983, s.321.

- SAĞLAM, Dündar; Türkiye Ekonomisi, A.İ.T.İ.A. Ankara, 1980, s.321.

düşen gelir miktarının daha da yükselmesi ve hem de artan gelirin daha çok kalkınma finansmanında kullanılması sonucunu doğuracaktır. Bu anlamda nüfus politikası, Birinci Planda ele alınmış ve sadece nüfus artışını önleyecek uygulamalara değinilmiştir. Bu konuda etkili olabilecek politika araçlarına değinilmemiştir. Fakat İkinci Planda nüfus artış hızını yavaşlatmak için, nüfus politikasında bir değişiklik yapmak gerekli görülmüş ve bunun için aile planlaması teşkil edilmiştir. Bir ve İkinci Pladaki nüfus politikasının temel hedefi nüfus miktarını azaltmak olduğu söylenebilir. Üçüncü Planda bu politikalardan farklı olarak, artan nüfusa verimli istihdam alanları sağlanamadığı vurgulanmaktadır. Bu problemin çözümü için yurt dışına işgücü ihracına devam edileceği belirtilmektedir.

Kalkınma planları ekonomik ve sosyal hayattaki gelişmeleri esas almaktadır. Ülkemizdeki planlarda temel hedef olarak gelir artışı ele alınmıştır. İstihdam sorununun, kalkınma hızının istenilen düzeyde gerçekleştirilmesi ile adeta kendiliğinden çözüleceği varsayılmaktadır. Bundan dolayı istihdamla ilgili öngörülen önlemler işsizliğin giderek ağırlaşmasını önlemeye çalışan, işgücü talebini artırmaya yönelik yan önlemlerdir⁽³⁾. Birinci ve İkinci Planda istihdam problemine teknoloji seçimi ile çözüm aranmaya çalışılmıştır. Ancak emek-yoğun teknolojinin uygulanabileceği sektör ve alt sektörler belirlenmemiş ve dolayısı ile somut bir çözüm getirilememiştir. Üçüncü Planda ara ve yatırım malları yatırımlarına ağırlık verilmesi planlanmıştır. Bu yatırımların uzun vadede marjinal büyümeye katkısının daha fazla olacağı düşünülerek, istihdam meselesinin de uzun vadede çözümleneceği belirtilmiştir. Kısa vadede emek talebini artıracak alanlara yönelinmediği gibi, yatırımların gerçekleştirilememesi sonucu işsizlik önlenememiştir.

Kalkınmanın gerçekleştirilmesinde uygulanan politikaların makro ekonomik dengeleri bozmadan, istikrar içerisinde yürütülmesi gerekir. Kalkınma amacıyla yapılan yatırım ve harcamalarla artan talebin karşılanamaması sonucu fiyatlar yükselmeye başlar. Fiyat artışlarının, kalkınma çabalarını sekteye uğratmadan, kaynakların optimal dağılımını sağlayacak düzeyde olması arzulanmaktadır. Bu durum tüm planlarda dikkate alınarak istikrarlı bir fiyat politikası belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılacak yatırımlar, açık finansman yollarına başvurulmadan, gerçek

(3) EREN, Aslan, Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989,

tasarruflarla finanse edilerek, yıllık yatırım-tasarruf eşitliğine dayanan bir politika belirlenmiştir. İzlener fiyat politikasının, iktisadi ve sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesindeki rolü dikkate alınarak, tüketici tercihleri ve müteşebbis kararlarında yapacağı etkilerin, üretim ve fiyat yapısında olumsuz etkiler yapmamasına özen gösterilecektir. Bununla birlikte fiyatların piyasa şartları altında belirlenmesine çalışılacağı gibi liberal uygulamalara işaret edilmektedir. Enflasyon ortamında sabit gelirlilerin reel gelirlerini korumak için KİT zamları ve destekleme alımları gibi araçlarla fiyatlara müdahale edileceği, planların fiyat politikasını yansıtabilecek özelliklerdir. Politikaların uygulanmasından sonra Birinci Plan döneminde yılda ortalama %6.5 oranında ekonomik büyümeye karşın, fiyat artışlarının, ekonominin genel dengesini bozucu ölçüde dalgalanması önlenememiştir. Benzer bir gelişmenin İkinci Plan döneminde olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Üçüncü Plan yıllarında, gerek dünyada meydana gelen petrol krizi ve gerekse ülke içindeki siyasi ve ekonomik olayların baskısı ile, hedeflenen fiyat istikrarına bir türlü ulaşamamıştır.

1973 yılında ithal malları fiyatlarındaki artış devam etmiş ve petrol fiyatlarındaki ani yükseliş bu durumu 1974 yılından itibaren hızlandırmıştır. Dışardan gelen fiyat yükselmelerinin, yurtiçi fiyatlara yapacağı tesiri hafifletmek için, hükümet kamu işletmelerinin ürünlerine zam yapmamış, hatta petrol ve gübre gibi bazı malların fiyatlarını sübvansetme yoluna gitmiştir. Bu yıllarda hükümet, yatırımları ve cari harcamaları kısmak suretiyle, kamu sektörünün talebini azaltmada pek başarılı olamamıştır. Hatta Kıbrıs bunalımı sonucunda kamu harcamaları bir hayli artmıştır. Artan kamu harcamalarını finanse etmek üzere, Merkez Bankası ve Hazine kaynakları gereğinden fazla kullanılmıştır. Bu dönemde tedavül hızı Cumhuriyet döneminin en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Bu gelişmeler sonucunda fiyatlar genel seviyesinde yükselmeler meydana gelmiş ve buna ilave olarak, ihracat ve işçi dövizlerindeki azalma, dış açıkların büyümesine sebep olmuştur.

3.1.2. DBYKP-ABYKP Dönemi

Bir yıl gecikme ile uygulamaya konulan Dördüncü Kalkınma Planı, yaşanan ekonomik bunalımı atlatmak, ekonomik yapıyı istikrara kavuşturmak ve yüksek oranda bir büyümeyi amaçlamaktaydı. Planı bu amaca iten neden, içinde bulunulan ekonomik ve siyasi bunalımdır. Bunun için Dördüncü Planın uzun dönemli hedeflerden ziyade kısa

dönemli hedeflere yöneldiği söylenebilir. Kısa dönemde tıkanıklıkları giderebilmek için %8 nisbetinde bir büyüme hedeflenmiştir. Türkiye'nin sadece beş yıllık geleceğini değil, aynı zamanda, ekonomik yapıdaki etkileriyle uzun vadeli geleceğini etkileyecek olan Beşinci Plan %6.3 oranında bir gayrisafi milli hasıla artışı öngörmektedir. Altıncı Planda bu oran biraz daha yükseltilerek %7 olarak tesbit edilmiştir. Fakat planlarda öngörülen gelişme hızlarının beklenenin altında gerçekleştiği görülmüştür. Dördüncü Plan devresinde yılda ortalama olarak %2.1 düzeyinde sağlanan gelişme oranı ile planlı dönemin en düşük seviyesine ulaşılmıştır. Bu oran Beşinci Plan döneminde ortalama %5.2 ve Altıncı Planın ilk üç yılında ortalama %5.1 olarak gerçekleşmiş ve plan hedeflerinin çok gerisinde kalmıştır.

Dördüncü Planda sektörel büyüme hızları tarımda %5.3, sanayide %9.9, hizmetlerde %8.5'dir. Önceki planlara nazaran bu planda, tarım sektörünün büyüme hızı daha yüksek tutulmuş, sanayinin büyüme oranı ise azaltılmıştır. Bunun nedeni bu yıllarda tarım kesiminin nisbi olarak daha hızlı dönüşüm göstermesi ve ekonomik bunalımın daha çok sanayi kesimini etkilemiş olmasıdır. Nitelik açısından plan, tarımın alt kesimlerinden hayvancılık, su ürünleri ve ormancılık ürünlerinin, sanayide de ara ve yatırım malları üretiminin daha hızlı büyümesini öngörmektedir. Sanayide yapısal değişim ve dönüşüm amaçlanmıştır. Dolayısıyla, İkinci Planda başlatılan ve Üçüncü Planda somutlaştırılan, üretim yapısının değiştirilmesi amacı, Dördüncü Planda sürdürülmek istenmektedir. Beşinci Planda sektörel üretim bazında, tarımda %3.6, sanayide %7.5 ve hizmetlerde %6.4'lük bir büyüme hedeflenmiştir. İmalat sanayinin toplam üretimi %7.3, yatırım malları üretimi %9.7, tüketim ve yatırım malları üretimi de yaklaşık olarak %6.4 ve %7.3 kadar artacaktır. Altıncı Planda ise diğer planlarda olduğu gibi sanayileşme ile birlikte gelir artışı hedeflenmektedir. Planda, sektörel büyüme hızları Beşinci Plandakilerden daha büyüktür. Tarımda öngörülen sektörel büyüme hızı %4.2, sanayide %8.4 ve hizmetlerde %6.9 olarak tesbit edilmiştir. Bu oranlar gerçekleştirildiği takdirde, GSYİH'da tarım sektörünün payı %15.8'den %13.9'a düşecek, sanayi sektörünün payı %36.7'den %39'a yükselecek ve hizmetler sektörünün payı ise %47.5'den %47.1'e inecektir. Hem Beşinci ve hem de Altıncı Planda, toplam üretim içerisinde sanayi üretim, sanayi üretimde ise yatırım malları üreten sanayiler lehine tercih yapıldığı söylenebilir. Dördüncü Planda ise, önem verilen alt sektörler madencilik ve enerji sektörüydü.

Sektörel büyüme hızları, öngörülen oranların çok altında olmuştur. Dördüncü

Plan döneminde, tarımda %2.1, sanayide %1.5 ve hizmetler sektöründe %2.5'dir. Beşinci Plan döneminde ise, tarımda %1.6, sanayide %6.1 ve hizmetlerde %5.1 oranında sağlanan büyüme ile, tarım sektörü için plan hedeflerinin çok gerisinde kalınırken, sanayi ve hizmetler sektöründe plan hedeflerine yakın bir gelişme gerçekleştirilebilmiştir. Altıncı Planın ilk üç yılında tarımda ortalama olarak %3.1, sanayide %5.6 ve hizmetlerde %5.8 büyüme sağlanmıştır.

Dördüncü Kalkınma Planı kamu sektörüne önem verirken, Beş ve Altıncı kalkınma planları özel sektör yatırımlarına ağırlık vermektedir. IV. Plan yılları içerisinde yapılacak sabit sermaye yatırımlarının %58'i kamu sektöründe yapılacak ve bu yatırımların yıllık artış hızı %13.8 olarak planlanmıştır. Özel sektör yatırımlarının artış hızı ise %8'dir. Beşinci ve Altıncı Planda, Dördüncü Plana göre önemli politika değişiklikleri olduğu gözlenmektedir. Mesela ekonomide özel sektör faaliyetlerine daha fazla ağırlık verilmektedir. Özel sektör sabit sermaye yatırım artış hızı Beşinci Planda %10.9 olarak öngörüldürken, bu oran Altıncı Planda %11.3'tür. Benzer şekilde, kamu sektörü sabit sermaye yatırım artışı Dördüncü Planda %13.8 iken, Beşinci Planda %6.8 ve Altıncı Planda %5 olarak planlanmıştır.

Kalkınmak için izlenen politikalar genel olarak ya içe dönük ithal ikamesine dayanan ya da dışa dönük ihracata yönelik olmaktadır. Birinci yolla istenen gelişme sağlanamadığı takdirde, ikinci politika ile bu amaca ulaşılmaya çalışılmaktadır. Ülkemizde planlı dönemde izlenen kalkınma politikalarının bu yönde tesbit edildiğini söylemek mümkündür. Dördüncü Plan, ithal ikamesi ile beraber, önceki planlardan farklı olarak ihracatın yılda ortalama %18.6 gibi yüksek bir oranda artışını amaçlamakla, dışa açılma izlerini taşımaktadır. Böylece Dördüncü Planda ihracatın artırılması, somut bir amaç niteliği kazanmıştır. Yaşanılan ekonomik bunalımın nedenlerinden olan döviz darboğazının aşılması ve Türkiye'nin dış ticaret hacminin artırılması, böyle bir politikayı zorunlu kılmıştır.

24 Ocak 1980 istikrar programının şekillendirdiği bir ortamda hazırlanan Beşinci Plan, uygulanmakta olan istikrar programının, istikrar ve büyüme hedefleri arasında uyum sağlayan ve ihracata yönelik sanayileşmeyi amaçlayan bir yapıdadır. Beşinci Planda ihracat artışı yılda ortalama olarak %10.6 olarak hedeflenmiştir (Bu artış oranı dolar fiyatları ile %15.7 dir). Görüldüğü gibi Beşinci Plan dışa dönük olmasına rağmen, ihracat artış hedefi Dördüncü Planın gerisindedir. Beşinci Plan döneminde ihracat artışı ortalama %10.2 oranında gerçekleşerek büyük oranda plan

hedefine yaklaşmıştır. Fakat Dördüncü Planda çok yüksek tesbit edilen ihracat artışı, planın birinci yılında artmak bir yana azalmıştır. Öngörülen ihracat artışı ancak istikrar tedbirlerinin uygulanmasından sonra mümkün olabilmektedir. Altıncı Plan uluslararası entegrasyona ve dış rekabete büyük önem vermektedir. Plan döneminde ekonominin dışa açılması devam ettirilecek ve bunun için ihracatın yılda ortalama olarak %13.2 , ithalatın ise %12.4 oranında artırılması sonucu, dış ticaret hacminin GSMH içindeki payı %39.8 olacaktır. Planın diğer bir özelliği de plan yılları içerisinde cari işlemler hesabının fazla vermesidir. Beşinci Plan döneminde olduğu gibi, Altıncı Plan döneminde de ihracat toplam talebin çok önemli bir unsuru olacaktır. Döviz kurunun piyasa şartları içinde belirlenmesi politikası sürdürülecek, ekonomide nisbi fiyat yapısının ihracat aleyhine sapma yapmaması için çaba gösterilecektir.

Genel nitelikleri ve amaçlarıyla Dördüncü Plan önceki planların bir uzantısı olarak düşünülebilir. Mesela, hızlı büyüme için gerekli yatırımların büyük ölçüde kamu kesimince sağlanması, sanayi üretimde ithalat yerine yerli üretim politikasının sürdürülmesi planın başlıca amaçları arasındadır. Dış rekabete açık, serbest piyasa ekonomisi düzeni ve ihracata yönelik sanayileşme politikalarının ağırlığını taşıyan Beş ve Altıncı Kalkınma Planları, daha önceki planlardan farklı olarak, ekonomik hayatta kamu sektörü faaliyetlerinden ziyade özel sektör faaliyetlerine önem vermektedir.

Dördüncü Plandan farklı olarak, Beşinci ve Altıncı Kalkınma Planları, uygulanmakta olan istikrar programının, istikrar ve büyüme hedefleri arasında uyum sağlamayı amaçlamaktadır. Yeni politika ile ekonomik gelişme ve yapısal değişme, kamu kesimi faaliyetlerinden ziyade özel sektör faaliyetlerine ağırlık verilerek gerçekleştirilecektir. Bu yönde yapılacak yatırımlarda, daha önceki planlardan farklı olarak, sanayileşmenin öncülüğü kamu sektörüne değil, özel sektöre verilmektedir. Kamu yatırımlarının öncelikle ekonomik ve sosyal alt yapı üzerinde yoğunlaşması, kamu harcamaları içinde yatırım harcamaları payının azaltılması ve sabit sermaye yatırımları içinde özel sektör payının (V. plan dönemi içinde %39.9'dan %44.5'e, VI. Plan döneminde %56.8'den %63.8'e) yükseltilmesi, planların başlıca amaçları arasında yer almaktadır. Özel girişimciliğin teşviki ve kamu sektörünün öneminin azaltılması hedefi, madencilik, imalat sanayi (özellikle gıda sanayi), enerji, tarım, petrol ve inşaat sektörü ile ilgili kısımlarda tekrarlanırken, bu özelleşme çabaları eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmet alanlarında da belirgin bir görünüm arz etmekte ve özel okul, kreş, hastane ve diğer sağlık kuruluşlarının özendirilmesini

öngörmektedir⁽⁴⁾. Plan yılları içerisinde Kamu İktisadi Teşebbüslerine bağlı bazı işletmeler, anonim şirket haline getirilerek hisse senetlerinin satışı sağlanacaktır. KİT'ler, özel sektörün kendi gücüyle veya makul teşvik tedbirleri ile gerçekleştirebilecekleri yatırımlara zaruri haller dışında girmeyeceklerdir. Ekonominin işleyişi ekonomik kurallar içerisinde tanzim edilecektir. Ekonomiye müdahalede makro politika araçlarına ve gereken hallerde kurumsal düzenlemelere ağırlık verilecektir.

Kalkınma planlarında ekonomik ve sosyal sorunlar beraber ele alınmakta ve çözüm önerileri sunulmaktadır. Ülkemizde uygulanan planlarda daha çok ekonomi politikaları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte sosyal problemler de dikkate alınarak, sosyal politika tedbirleri getirilmektedir. Bu tedbirlerin başında nüfus ve istihdamla ilgili olanlar yer almaktadır. İlk üç planda, genellikle artan nüfus ve bunun doğuracağı sonuçlara göre politikalar tesbit edilmiştir. Son üç planda ise, nüfus politikası, nüfus yapısı ve demografik özelliklere uygun çözümler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bu politikaların belirgin olduğu önlemler dizisi daha çok Beş ve Altıncı Planda yer almaktadır. Dördüncü Planda, artan nüfus ve bu nüfusun istihdamı için ciddi sayılabilecek tedbirler fazla yer almamaktadır. Sadece işgücü talebinin, arzından fazla olacağı düşünülerek, bu yoldan plan yılları içerisinde işsizliğin azalacağı varsayılmaktadır. Beşinci Planda, beşeri kaynağımız, kalkınmanın en önemli unsuru olarak ele alınmakta ve bunun için nüfusun niteliklerinin ve özelliklerinin geliştirilmesi temel ilke olarak kabul edilmektedir. Tesbit edilen bu amaca ulaşmak üzere, nüfusun sağlık, eğitim, barınma ve beslenme imkanları artırılacak; sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına gayret edilecektir. Daha önce uygulanan aile planlaması, sağlık ve eğitim hizmetleriyle bütünleştirilerek, aile yapısının korunmasına çalışılacaktır. Altıncı Planda belirlenen bu tedbirlerden başka, çalışma çağı dışındaki nüfus miktarındaki azalma gözönüne alınarak, bağımlılık

(4) ŞENSES, s. 389.

- DEMİRGİL, Demir; BBYKP Üzerine 6 Görüş, Açık Oturum, ISO Dergisi, S. 221, s. 5.

- ALKIN, Erdoğan; BBYKP Üzerine 6 Görüş, Açık Oturum, ISO Dergisi, S.221, s.4.

- ÖZER, İlhan; Beşinci Plan Üzerine Görüşler; İktisat ve Maliye Dergisi, Cilt XXXI. S.7. Ekim 1984. s. 513.

- ÇELEBLİ, Işın; VI. Planın Temel Hedefi, Türkiye İktisat, Yıl 2, S.5, Ekim 1989, s.67.

oranının plan yılları içinde azalacağı ve bağımlı nüfusun artırılmamasına gayret edileceği vurgulanmaktadır.

Politikalarda dikkati çeken özellik, nüfusun mutlak sayı olarak değilde, yapısı ve bileşimi bakımından ele alınmış olmasıdır. Zaten ekonomi politikasında, nüfusun kalkınmaya yapacağı katkının ancak bu yönden olacağı bilinmektedir. Planlarda yer alan, "nüfusun yapıcı, yaratıcı, müteşebbis ve sorumluluk duygusuna sahip olma niteliklerinin geliştirileceği", ifadesi bu teorik görüşle paralellik arz etmektedir.

İstihdamın artırılması yönünde bir takım politikalar belirlenmiş ve bu politikaların uygulanması sonucunda işsizliğin azalacağı beklenmektedir. Dördüncü Planda tarım sektöründeki gizli işsiz sayısını köykent uygulaması ile 1983 yılında 620 bine düşürülmesi hedeflenmişti. Beşinci Planda, ekonominin dışa açılması ile beraber yeni iş sahalarının açılması, emek yoğun teknolojilerin kullanılması, kapasite kullanımının yükseltilmesi, yabancı sermaye girişinin hızlandırılması ve serbest bölgelerin geliştirilmesi ile istihdam imkanlarının artırılmasına çalışılmıştır. Ayrıca işsizliğin yoğun olduğu bölgelerde kamu altyapı ve bayındırlık projeleri uygulamaları ile bölgesel işsizliğin azaltılmasına uğraşılmıştır. Altıncı Planda tesbit edilen politikalar, istihdamın artırılması ile beraber, yetenekli işgücü yetiştirilmesi ve mevcut işgücünün niteliğinin artırılmasını hedeflemektedir. Bunun için eğitimden yoğun olarak yararlanılacaktır. Kırsal yörelerde işsizliğin (özellikle gizli işsizliğin) azaltılmasına yardımcı olacak tarım dışı iktisadi faaliyetlerin geliştirilmesine ağırlık verilecektir.

Planlarda, büyümenin fiyat istikrarı ile birlikte gerçekleştirilmesi ve enflasyonun zamanla düşürülmesi temel hedef olarak alınmaktadır. Dördüncü plan esas olarak piyasada oluşan tekelci eğilimleri önlemek için fiyatlara müdahaleyi öngörmekteydi. Dördüncü Plan devresinde, fiyat politikasında 1980 dönüşümünün en önemli ve belirleyici öğelerinden biri fiyatlama sürecinin piyasa şartlarına bırakılmasıdır. Fakat daha sonraki planlarda, fiyatlar, müdahale edilmeksizin, arz ve talebe göre serbest piyasa şartları altında belirlenmeye çalışılacaktır. Fiyat sisteminin üretim, talep ve kaynak dağılımını etkin bir şekilde düzenlemesi beklenmektedir. Bunun için Beşinci Plan dönemi sonunda %10 düzeyine indirilmesi hedefine paralel olarak, mevcut sübvansiyonların kaldırılması, yenilerinden kaçınılması, tarımsal destekleme politikasının uygulamasında ve KİT finansman ihtiyacı için Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmaması ve firmaların giderek öz kaynaklarına önem vermeleri

bu konudaki başlıca hedefler arasında yer almıştı. Ayrıntıya girilmeden sıkı para politikasının ve buna bağlı olarak gerçekçi faiz uygulamasının sürdürülmesi amaçlanmakta ve bu politikanın araçları olarak mevduat munzam karşılıkları ve genel dispoñibilite şartlarının sıkıca uygulanması, Merkez Bankasının serbest piyasa işlemleri yapma imkanlarının değerlendirilmesi ve kamu kesimince ihraç edilecek menkul değer faizlerinin piyasa faizini belirlemede araç olarak kullanılması öngörülmekteydi⁽⁵⁾. Ayrıca, Beşinci Planda, ithalat liberasyonunun da plan dönemi içinde tüketicinin korunmasında ve fiyat artışlarının önlenmesinde etkin bir şekilde kullanılacağı belirtilmektedir.

Altıncı Planda, fiyat istikrarının sağlanması için, talep genişlemesini önleyecek makro politikalara önem verilerek, üretim artışı ile dengelenmesi öngörülmektedir. Fiyat yükselmelerinde büyük etkisi olan kamu harcamalarının, kamu gelirleri ile uygunluğu sağlanarak bu yoldan fiyat istikrarı sağlanmaya çalışılacaktır. Planlarda, fiyat istikrarı ile ilgili olarak üretim artışlarından ziyade daha çok talep daraltıcı tedbirler üzerinde durulduğu gözlenmektedir.

Fiyatlardaki gelişmeler her plan döneminde, yaşanan şartlara göre farklı oranlarda gerçekleşmiştir. Dördüncü Planın ilk yıllarında yaşanan bir takım olumsuz baskılar sebebiyle, fiyat istikrarı bozulmuş ve enflasyon oranı dönemin en yüksek düzeyine çıkmıştır. Daha sonra uygulanan istikrar tedbirleri ile fiyat artışları kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Beşinci Plan yılları içerisinde tekrar yükselme eğilimine başlayan fiyatlar genel seviyesi, plan hedefinin (%10) çok üzerinde gerçekleşmiştir. Altıncı Plan döneminde aynı yükselme trendi devam etmiştir.

3.1.2. Dönemlerarası Değişme

Dördüncü Kalkınma Planı (1979-1983) ve uygulama sonuçları, ülkemizde uygulanan ekonomi politikalarının farklılaştığı dönemi açıklayıcı niteliktedir. 24 Ocak istikrar tedbirleri ile, Birinci Sanayi Planından beri hayata geçirilmek istenen içe dönük ithal ikameci sanayileşme politikaları terk edilerek, dışa dönük ihracata yönelik sanayileşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Planın hazırlanması bu politika değişikliğinden önce, tıkanma noktasına gelen bir ekonomik döneme rastlamamıştı. Ağır ekonomik şartlar ve siyasi bunalım yıllarında ve bir yıllık gecikme ile uygulamaya

(5) ŞENSES, s. 391.

konulan Dördüncü Plan, İkinci Perspektif planının ikinci dilimi olarak hazırlanmamıştır. Plan 1977-1978 yıllarında karşılaşılan ekonomik sorunları çözmek ve ekonomiye yeni atılımlar yapabilecek bir güç kazandırmayı amaçlayan ayrı bir stratejiye dayandırılmıştır. Üçüncü Plan döneminin son yıllarında ortaya çıkan ekonomik bunalımın boyutlarının büyümesi, Dördüncü Plan döneminde, kısa süreli istikrar programlarının ağırlık kazanmasına yol açmıştır. 1978 yılında alınmış olan istikrar tedbirlerinin yetersiz kalması sebebiyle, 1979 yılında yeni bir kısa dönemli istikrar programı yürürlüğe konulmuştur⁽⁶⁾. Uygulanan programlar, yaşanan ekonomik bunalımı çözmeye yetersiz kalınca, sonuçta 24 Ocak kararları diye bilinen ve ekonomide daha köklü değişiklikleri öngören istikrar programı uygulamaya konulmuştur.

Planlı dönem boyunca izlenen kalkınma politikalarını iki uzun dönemde ele alarak incelemeye çalıştık. Birinci uzun dönem Birinci, İkinci ve Üçüncü Plan dönemini, ikinci uzun dönem ise Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Plan dönemlerini kapsamaktadır. Böyle bir ayırımda esas aldığımız kriter, 24 Ocak istikrar tedbirlerinden sonra yapılan politika değişikliğidir. Bilindiği gibi anılan istikrar tedbirlerinden önce, kamu sektörünün öncülüğünde karma ekonomi modeli uygulanırken, daha sonra özel sektörün ön plana çıktığı serbest piyasa ekonomisi politikaları uygulamaya konulmak istenmiştir.

Birinci uzun dönemde hazırlanan ve uygulamaya konulan kalkınma planlarında, devlet girişimciliğini esas alan uygulamalara ağırlık verildiği gözlenmektedir. Bu durum az gelişmiş bir ülkede, toplum kalkınmasını sağlamada özel girişimin yetersiz kalmasının doğal bir sonucudur. İkinci uzun dönem planlarda ise özel sektör faaliyetlerine daha fazla yer verilmektedir. Ülkemizin kalkınması ve gelişmiş ülkelere yetişmesi için her iki dönemde de ortalama %7 civarında bir kalkınma hedeflenmiştir. Öngörülen bu oran her iki dönemde de tam olarak gerçekleştirilememiştir. Hedeflenen büyüme oranına yaklaşılmada, birinci dönemde, ikinci döneme nazaran daha başarılı olunmuştur. Birinci uzun dönemde gayrisafi milli hasılda yılda ortalama %6.2 oranında bir gelişme sağlanırken, ikinci uzun dönemde ancak %3.8 nisbetinde bir büyüme gerçekleştirilebilmiştir.

Ülke kalkınmasını gerçekleştirmek için, her iki dönemde dış ticaret ilişkilerinden azami derecede yararlanmak temel amaç olarak ele alınmaktadır. Birinci

(6) ERTEL, Nesrin; Beş Yıllık Planların Amaçları ve Araçları: Karşılaştırmalı İnceleme, Türkiye Ekonomisi ve Ekonomi İlimi, Yıl 2. S. 2. s.156.

uzun dönemde dış ticaret politikası, korumacılığa bağlı ithal ikamesine dayanırken, ikinci uzun dönemde bu politikanın ihracata yöneldiği ve dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırıldığı ortaya çıkmaktadır. Korumacılığa dayanan politikaların uygulandığı dönemin ilk yıllarında nisbi iyileşmeler dikkati çekerken, dış dünyada meydana gelen düşük konjoktürden dolayı, bu politikanın gerekli esnekliği sağlayamaması sonucu, dönemin son yıllarında dış ticaret dengesizliği çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu dengesizlik, ancak dış ticaret üzerindeki sınırlamaların kaldırıldığı liberal dış ticaret politikasının uygulandığı ikinci uzun dönemde giderilebilmiştir. Nitekim bu politikanın uygulanmasından sonra, hem dış ticaret hacmi artmış hem de yaşanan döviz darboğazı giderilebilmiştir. Bu politikaların tatbikinden sonra, Türkiye ekonomisinin tarım ürünleri ihrac eden bir ülke durumundan çıkıp, sanayi ürünleri ihrac eden bir ülke konumuna geçtiği söylenebilir⁽⁷⁾.

Nüfus politikası, birinci uzun dönemde daha çok nüfus artış hızının düşürülmesi ve böylece meydana getirilen milli hasıladan fertlerin fazla yararlanmasına yönelirken, ikinci dönemde tesbit edilen politikalarda sadece nüfusun salt miktarı üzerinde değil aynı zamanda ülke nüfusunun beceri, kültür ve sağlık bakımından geliştirilmesi yönündeki politikaların varlığı dikkati çekmektedir. Artan nüfusun üretime katılması için birinci dönemde, ayrıntıya gidilmeden, emek yoğun projelerin uygulanacağı ve böylece işsizliğin önleneceği ifade edilmektedir. İkinci dönemde istihdamın artırılması yönündeki politikalar, ülke içi kaynaklarla beraber ülke dışı kaynaklar dikkate alınarak planlanmaktadır. Fakat her iki dönemde de istihdamın artırılması için önemli sayılabilecek ve uygulama imkanı olan politikaların var olduğunu söylemek oldukça zordur. İstihdam artışının yapılan yatırımlara paralel olarak artacağı varsayılmaktadır. Birinci uzun dönemde yurt dışına işçi ihracı işsizliği azaltmada önemli bir etken olmuştur. İkinci uzun dönemde önceki dönemlerde varolan etkenlerle beraber istihdamın artırılması ve çalışanların verimini artırmak üzere eğitim yoluyla işgücünün niteliğinin yükseltilmesi gündeme getirilmiştir.

Ekonomik faaliyetlerde kamu etkinliğinin fazlalığı devlet müdahalelerinin de fazla olmasıyla sonuçlanmaktadır. Diğer politikalarda olduğu gibi fiyat politikasında da bunun etkileri görülmektedir. Fiyatlardaki gelişmelerin genel dengeleri bozmadan, üretim ve tüketim arasında optimal dengeyi sağlaması gereklidir. Bunun için

(7) ALTINALEV, Deniz; 1980-1990 Yılları Arasında Tarım ve Sanayi Ürünleri İhracatımızda Meydana Gelen Gelişmeler ve İhracatın Geliştirilmesinde İGEME'nin Rolü; HDTM 1980-1990 Döneminde Ekonomik Politika ve Uygulamaları, s.234.

birinci uzun dönemde fiyatların oluşumunda piyasaya doğrudan ve direkt müdahaleler olurken, ikinci uzun dönemde fiyatların serbest piyasa şartlarında belirlenmesi esası üzerinde durulmaktadır. Böylece fiyatların piyasa şartları içinde sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve ihracat aleyhine sapma göstermemesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede fiyatların idari kararlarla belirlenmesi asgariye indirilmiş ve ikili fiyatların oluşması engellenmiştir⁽⁸⁾.

3.2. Dönemlerarası Gösterge Karşılaştırması

Birinci ve Üçüncü Kalkınma Planlarını içine alan birinci uzun dönemle, Dördüncü ve Altıncı Plan yıllarını kapsayan ikinci uzun döneme ait veriler ve bu verilere ilişkin regresyon analizleri yapılarak incelenmeye çalışılmıştır. İlgili tablolardaki veriler, çeşitli istatistiki periyotlardan çıkarılarak düzenlenmiştir. Her bir büyüklüğe ait veri setleri iki temel dönem ayrımı içinde ele alınmıştır. Söz konusu veri setlerinden hareketle regresyon parametreleri bulunmuş ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.2.1. BBYKP-ÜBYKP Dönemi

Planlı döneme geçildikten sonra hazırlanan ve uygulamaya konulan tüm planlarda, ülkemizin kalkınması ve uzun dönemde gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşması için, her yıl gayrisafi milli hasılanın ortalama %7 nisbetinde artırılması hedeflenmiştir*. Ancak, hedeflenen ve gerçekleşen büyüme hızları irdelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 1'de gösterilen Birinci uzun dönem büyüme oranları tahlil edildiğinde, bu oranların en düşük (1978) %2.8, en yüksek (1966) %12 olmak üzere, dönem içerisinde planlanan hedefle uyuşmayan bir dalgalanma gösterdiği görülmektedir. 1966 yılında gerçekleşen büyüme hızının, hedeflenen büyüme hızından yüksek olmasının temel nedenini, 1964 yılında ekonomiyi genişletmek amacıyla alınan tedbirlerin etkisini bu yılda göstermesine bağlamak mümkündür**. Yine dönem içerisinde 1970'li

(8) DPT. 1980'den 1990'a Makro ekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, Ankara 1990. s.14.

(*) Belirtilen bu oran her planlarda standart olmayıp, bazen bu oranın altında bazen de üzerinde bir artış oranı tesbit edilmiştir (Dördüncü ve Beşinci planlarda olduğu gibi).

(**) Ayrıca bu yılda, iyi bir mahsul yılı geçirilmesinden dolayı tarım sektöründe beklenenin üzerinde sağlanan üretim artışlarının bu büyüme oranı üzerinde olumlu etki yaptığını söylemek mümkündür.

Tablo -1: Makro Göstergeler

Or. Art.	Büyüme %	GSMH (1968 Fiy. Milyon TL)	FBGSMH 1988 Fiy.	İstihdam 1000 Kişi	Temel Eğitim Üstü Nüfusu* (000)	Tasarruflar** (1968 Fiy. Milyar TL)	Sabit Sermaye Yatırımları** (1968 Fiy. Milyar TL)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Yabancı Sermaye (Milyon \$)	TEFE Genel Endeksi
Yıllar											
1963	9.7	84188	2838.9	12829	180	10.20	13.36	368	688	4.5	100.0
1964	4.1	87619	2882.7	12947	238	12.97	13.26	411	537	11.9	101.2
1965	3.1	90368	2900.9	13048	304	13.80	14.83	464	572	11.6	109.4
1966	12.0	101204	3169.1	13435	374	17.36	17.58	491	718	9.7	114.7
1967	4.3	105641	3220.1	13739	458	18.24	20.61	522	685	9.0	123.4
1968	6.4	112493	3349.5	13409	556	20.50	24.00	496	764	13.9	127.3
1969	5.4	118595	3443.3	13814	656	21.64	26.11	537	747	13.2	136.5
1970	5.7	125425	3551.0	13682	768	23.85	28.83	589	886	9.0	145.7
1971	10.1	138185	3815.6	13843	890	28.85	28.64	677	1088	11.7	168.9
1972	7.4	148477	3998.6	14037	1021	30.91	31.94	885	1508	12.8	199.3
1973	5.3	156458	4109.5	14256	1142	33.40	33.40	1317	2037	67.3	240.1
1974	7.3	168013	4304.0	14470	1298	32.09	33.07	1532	3720	-7.7	311.8
1975	7.9	181383	4525.7	14696	1481	34.64	43.03	1401	4739	15.1	343.2
1976	7.9	195751	4784.3	14938	1689	41.86	52.96	1960	5129	8.9	396.6
1977	3.8	203358	4868.7	15121	1936	40.72	58.20	1753	5796	9.2	492.1
1978	2.8	209183	4905.7	15249	2228	34.74	50.36	2288	4599	11.7	750.8
(1) b	-.006	.048	.017	.005	.069	.038	.043	.055	.076	.358	.055
(2) S _{YX}	.01	.004	.00045	.0002	.002	.003	.002	.004	.007	.856	.004
(3) R ²	.021	.921	.991	.964	.984	.93	.965	.932	.884	.012	.921
(4) t	-.547	12.786	38.418	19.289	29.362	13.658	19.665	13.8	10.339	.418	12.737
(5) F	.3	163.485	1475.9	372.05	862.1	186.53	386.72	190.441	106.896	.175	162.233
(6) p	>0.25	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	>0.25	<.0001
1979	-0.4	208343	4786.2	15239	2531	36.77	47.48	2261	5069	6.4	1230.7
1980	-1.1	206121	4638.3	15231	2855	35.13	43.52	2910	7909	90.0	2550.6
1981	4.1	214672	4713.9	15368	3097	42.99	43.36	4703	8933	337.5	3488.4
1982	4.5	224431	4807.0	15467	3343	46.24	45.74	5746	8843	167.0	4369.1
1983	3.3	231863	4844.2	15577	3600	42.38	48.37	5728	9235	102.7	5708.0
1984	5.9	245646	5006.0	15776	3891	44.56	48.22	7134	10757	271.4	8677.5
1985	5.1	258189	5132.0	15955	4274	55.10	58.30	7958	11343	234.5	12144.7
1986	8.1	279121	5413.0	16244	4593	71.00	75.10	7457	11105	364.0	15387.6
1987	7.5	300014	5672.0	16550	4929	83.20	83.50	10190	14158	536.5	21386.7
1988	3.6	310908	5739.0	16867	5292	91.71	84.27	11662	14335	824.5	36464.3
1989	1.9	316694	5694.0	17997	5670	85.58	80.92	11627	15763	1512.0	59775.8
1990	9.2	345803	6164.2	18681	6082	84.44	89.83	12959	22302	1861.0	91043.2
1991	0.5	347532	6062.3	18171	6502	91.44	92.15	13594	21047	1967.0	141451.6
1992	5.9	368037	6282.2	18462	6934	86.05	93.05	14718	22871	1819.0	229265.4
(1)	-.026	.021	.011	.008	.033	.036	.031	.057	.044	.113	.164
(2)	.031	.001	.001	.001	.001	.004	.003	.005	.003	.014	.005
(3)	.069	.985	.946	.898	.997	.885	.888	.92	.94	.854	.99
(4)	-.859	28.115	14.487	10.285	62.226	9.625	9.778	11.759	13.679	8.03	35.21
(5)	.738	790.46	209.88	105.79	3872.0	92.646	95.602	139.277	187.12	64.474	1239.7
(6)	>0.25	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001

(1) b. Dönem içindeki yıllık ortalama artış hızını göstermektedir.

(2) b parametresinin standart hatasını göstermektedir.

(3) Regrasyonun determinasyon katsayısını göstermektedir.

(4) b parametresinin t değerini göstermektedir.

(5) Regrasyonun F değerini göstermektedir.

(6) Regrasyon önem seviyesini temsil etmektedir.

* Temel Eğitim Üstü Nüfusu 1960 yılından itibaren kümülatif toplam olarak verilmiştir.

** Tasarruf ve sabit sermaye yatırımları 1968 fiyat endeksine göre sabit fiyatlara dönüştürülmüştür.

yılların başında, develüasyon ve işçi dövizlerinin ekonomi üzerindeki olumlu etkisine paralel bir gelişme sonucunda, 1971'de %10.1 gibi yüksek bir oranla planlanan büyüme hızının aşıldığı görülmektedir. 1972 yılında gerçekleşen ve planlanan büyüme hızında bir paralellik olmakla beraber, 1973 yılında yaşanan petrol şokuna bağlı negatif dış dünya konjoktüründen kaynaklanan etkilenmelere de bağlı olarak büyüme hızı %5.3'e düşmüştür. Takip eden 1974-76 yılları arasında, ekonomide gerçekleşen büyüme, planlanan büyüme oranının nisbeten üzerinde olmakla birlikte, 1977'den itibaren ekonomi yüksek enflasyon ve dış ödeme açıklarından kaynaklanan bir daralmayla karşı karşıya gelmiştir. Dönem kendi içerisinde değerlendirildiğinde; sözkonusu kalkınma döneminde planlanan büyüme oranları ile gerçekleşen büyüme oranları arasında zaman zaman ilişkinin önemli ölçüde bozulduğu söylenebilir (Tablo: 1, $p>0.25$).

Yine, tablo 1'de birinci uzun dönemde gayrisafi milli hasıla miktarında doğrusal bir artışın olduğu ve bu artışlar arasında yıllar itibariyle lineer bir ilişkinin varlığı ($p< 0.0001$) dikkati çekmektedir. Sabit fiyatlarla, gayrisafi milli hasıla yıllık ortalama %4.8 oranında bir artış göstermiş ve 1963 yılında 84.188 milyon liradan 1978 yılında 209.183 milyon liraya çıkmıştır. Benzer şekilde fert başına düşen gelir miktarı da ortalama %1.7'lik bir artış göstermiştir. 1968 yılı fiyatları ile 2838.9 TL'den dönem sonunda 4905.7 TL'ye ulaşmıştır. Milli gelir artış hızının %4.8 olmasına rağmen, fert başına düşen gelir artış hızının %1.7 olmasını, nüfus artış hızının (%0.23) devam etmesine bağlayabiliriz.

Gayrisafi yurtiçi hasılanın sektörel bileşimi ise oransal olarak tablo 2'de verilmektedir. Birinci uzun dönemde tarım sektörü payının yılda ortalama %1 oranında azalarak 1963 yılında %39.3'den 1978 yılında %25.3'e gerilemesi, yapısal dönüşümü yansıtması açısından önemli görülebilir. Benzer şekilde sanayi ve hizmetler sektörlerinin paylarının da bu değişimi sağlayacak yönde yükseldiği görülmektedir. Nitekim, sanayi kesiminin payı %16.0'dan %23.0'e, hizmetlerin ise %44.7'den %51.7'ye çıkmıştır.

Tablo: 2 Sektörel Değişim Tablosu

Yıllar	İstihdamın Sektörel Dağılımı (000 Kişi)				GSYİH İçinde Sektör Payları (%)		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1963	9853.3	1124.9	1851.1	12829.3	39.3	16.0	44.7
1964	9843.5	1151.9	1951.5	12946.9	36.9	16.9	46.2
1965	9767.7	1196.6	2083.2	13047.5	34.0	18.4	47.6
1966	9901.4	1304.2	2229.7	13435.3	34.5	18.5	47.0
1967	9940.0	1423.9	2375.0	13738.9	32.8	19.3	48.0
1968	9274.0	1579.0	2556.0	13409.0	30.7	20.1	49.3
1969	9333.0	1742.0	2739.0	13814.0	29.7	20.3	49.9
1970	9606.0	1397.0	2679.4	13682.4	29.3	19.1	51.6
1971	9597.4	1448.1	2797.8	13843.3	29.5	19.8	50.7
1972	9588.8	1507.4	2940.7	14036.9	28.7	19.7	51.6
1973	9580.2	1574.6	3101.2	14256.0	27.5	20.1	52.4
1974	9571.6	1630.3	3268.4	14470.3	28.5	20.7	50.7
1975	9563.0	1691.0	3442.3	14696.3	29.1	20.0	51.0
1976	9554.4	1752.7	3631.4	14938.5	29.6	19.2	51.2
1977	9545.8	1801.3	3774.2	15121.3	27.6	19.8	52.5
1978	9537.2	1826.4	3885.7	15249.3	25.3	23.0	51.7
(1)	-.001	.013	.021	.005	-.01	.006	.004
(2)	.0004	.002	.001	.0002	.001	.001	.001
(3)	.274	.792	.988	.964	.822	.602	.787
(4)	-2.299	7.308	33.91	19.289	-8.038	4.605	7.188
(5)	5.286	53.40	1149.9	372.05	64.60	21.20	51.65
(6)	***	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	****	<.0001
1979	9528.6	1794.1	3916.1	15238.8	23.1	23.8	53.1
1980	9520.0	1770.8	3940.5	15231.3	22.6	25.0	52.4
1981	9511.5	1821.9	4035.5	15367.9	22.0	26.1	51.9
1982	9481.4	1855.3	4130.3	15467.0	20.8	27.1	52.1
1983	9450.8	1910.7	4125.5	15577.0	19.6	28.6	51.8
1984	9420.4	1984.1	4371.7	15776.2	19.6	29.5	51.0
1985	9390.0	2052.5	4512.6	15955.1	18.8	31.6	49.7
1986	9364.0	2174.5	4705.2	16243.7	18.5	31.9	49.7
1987	9335.0	2282.0	4933.0	16550.0	18.0	31.8	50.2
1988	9300.0	2392.2	5174.5	16866.7	17.5	32.4	50.1
1989	8518.0	2856.0	6623.0	17997.0	16.6	31.6	51.8
1990	9616.0	2955.0	7110.0	18681.0	18.1	29.3	52.6
1991	8473.0	2745.0	6953.0	18171.0	16.8	29.5	53.7
1992	8077.0	2795.0	7590.0	18462.0	16.5	29.9	53.6
(1)	-.005	.019	.024	.008	-.011	.007	.00024
(2)	.001	.002	.002	.001	.001	.002	.001
(3)	.74	.917	.894	.898	.924	.537	.008
(4)	-5.838	11.49	10.06	10.285	-12.06	3.733	.31
(5)	34.08	132.2	101.2	105.79	145.6	13.93	.096
(6)	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	*****	>.25

.025<p<.05; *.0001<p<.005; *****.0001<p<.005

- (1) b dönem içerisinde yıllık ortalama artış hızını göstermektedir.
- (2) b parametresinin standart hatasını göstermektedir.
- (3) Regresyon determinasyon katsayısını göstermektedir.
- (4) b parametresinin t değerini göstermektedir.
- (5) Regresyonun F değerini göstermektedir.
- (6) Regresyon önem seviyesini göstermektedir.

Yine, birinci uzun dönemde istihdamın yılda ortalama olarak %0.5 (Tablo: 1) gibi fazla yüksek olmayan bir hızla arttığı gözlenmektedir*. Nitekim, nüfus artış hızı önemli ölçüde düşürülemeyen ülkemizde, istenilen ölçüde yatırımların artırılmaması, dönem içerisinde artan bir işsizlik doğurmuş ve işgücüne iştirak nisbeti giderek azalmıştır. Yani, 15+yaş çalışan nüfus ve işsizler toplamı, 15+yaş toplam nüfusa oranı 1962 yılında %78.8 iken, 1972'de %70.4, 1977 yılında %66.2 olmuştur⁽⁹⁾. Toplam istihdamdaki bu gelişmelerden sonra, sektörel bazda istihdam oranlarındaki değişim irdelendiğinde, dönem içerisinde tarım sektörünün işgücünü en fazla çalıştıran sektör olma özelliğini koruduğu tablo 2'den anlaşılmaktadır. Birinci uzun dönemin başında, tarım sektörü toplam çalışanların %77'ini istihdam ederken, 1978 yılında bu oran %62'ye düşmüştür. Sanayi sektörünün payı %9'dan %12'ye, hizmetlerin payı ise %14'ten %26'a çıktığı görülmektedir. Üç sektör kanununa göre, gelişmekte olan bir ekonomide işgücü, yoğunluk itibariyle tarımdan sanayi sektörüne ve oradan da hizmetler sektörüne doğru bir kayma gösterir. Ancak, ülkemizde böyle bir gelişmenin net bir şekilde yaşandığından söz etmek mümkün değildir. Bunda, siyasi iktidarların popülist uygulamalarının payı olduğu söylenebilir. Zira, hizmetler sektörünün istihdam içerisindeki payı, sanayi sektörüne göre daha fazla bir şişme göstermektedir.

Temel eğitim üstü nüfusu değerlendirdiğimizde, her bir öğretim yılında lise ve yüksek okuldan mezun olan öğrenci sayısının 1960 yılından itibaren kümülatif toplamının, 1963 yılında mutlak rakam olarak 180 bin olduğu, dönem sonunda ise 2280 bine çıktığı görülmektedir. Kümülatif toplama ilişkin regresyon denkleminin b parametresine baktığımızda %6.9'luk bir artış hızı sağlandığı ortaya çıkmaktadır (Tablo1).

Dönem içerisinde toplam yurtiçi tasarrufların ortalama %3.8'lik bir artış gösterdiği söylenebilir (Tablo 1). Dış bağımlılığın azaltılacağına amaçlandığı birinci uzun dönemde, yurtiçi tasarrufların artırılmasına gayret edilmiş ve her yıl gayrisafi milli hasıla içindeki payı artırılmıştır. Yine, tablo 1'de tasarruflar gayrisafi milli hasılaya oranlandığında, en yüksek orana (%22.5 ile) 1976 yılında ulaşıldığı görülmektedir. Bu yıldan sonra enflasyon oranındaki yükselme ve dış konjoktürdeki

(*) Bu dönem içerisinde ülkemizde nüfus artış hızının ortalama %0.23 olduğu göz önüne alınır, istihdam oranındaki artışın işsizliği önlemede fazla etkili olamayacağı düşünülebilir.

(9) DPT, Besinci Beş Yıllık Kalkınma Planı öncesinde Gelişmeler, Yayın No: DPT:1975. Ocak 1985. s. 333.

gelişmelerin etkisiyle yurtiçi tasarruflarda bir azalma başlamış ve 1978 yılında (1965-66 yıllarından sonra) yurtiçi tasarruflar dönemin en düşük seviyesine inmiştir. Yurtiçi tasarrufların plan dönemleri içerisinde gayrisafi milli hasılaya oranları ise sırasıyla, %14.2, %18 ve %9.3'tür⁽¹⁰⁾. Birinci ve İkinci Plan dönemlerinde yapılan yatırımların büyük bir kısmı yurtiçi tasarruflarla finanse edilirken, Üçüncü Plan döneminde daha büyük yatırımlara girilmesi nedeniyle bu yatırımların finansmanı büyük ölçüde dış tasarruflarla karşılanmıştır. Birinci Planda dış tasarrufların gayrisafi milli hasılaya oranı %1.8 iken, bu oran İkinci Plan döneminde %1.3'e gerilemiş ve Üçün Plan döneminde de %15'e çıkmıştır.

Daha önce işaret edildiği gibi, kalkınma planlarının temel hedefi olan değişim ve ilerlemenin, istenilen zaman diliminde gerçekleştirilmesi, yapılacak yatırımların büyüklüğü ve bileşimine bağlıdır. Bunun içindir ki, tüm kalkınma planlarında yatırımların artırılması temel amaç olarak öngörülmektedir. Bir ekonomide yapılan yatırımlar, kalkınmanın yönünü belirlediği gibi hızını da tayin etmektedir. Böylece ülkemizde Birinci Sanayi Planından beri (1933) sabit sermaye yatırımlarına başlandığı ve 1950'lerden sonra bu durumun hızlanmış olduğu, planlı dönemde ise, daha bilinçli ve sistemli olarak bu politikaların sürdürüldüğü görülmektedir. Birinci uzun dönemde toplam sabit sermaye yatırımlarının ortalama artış hızı %4.3'tür (Tablo 1). Bu dönemde sabit sermaye artış hızının yurtiçi tasarruf artış (%3.8) hızından daha yüksek olması nedeniyle, yıllık yatırım-tasarruf dengesi dış tasarruflarla sağlanmaya çalışılmıştır.

Ayrıca, sabit sermaye yatırımlarının sektörel artış oranları da tablo 3'te verilmiştir. Sektörler içerisinde en yüksek artış hızı konut sektöründe (%183) gerçekleştirilmiştir. Kalkınmakta olan ülkelerde istenen dönüşümü gerçekleştirmek için sanayi ve bazı temel alt yapı (eğitim, enerji, ulaştırma gibi) yatırımlarına ağırlık vermek gerekirken, en yüksek artış hızının konut sektörü gibi kalkınmada ikinci derecede etkili olabilecek prodüktif olmayan bir sektörde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu sektör, toplam yatırımlar içerisinde, 1974 yılına kadar imalat sektöründen sonra ikinci büyük paya sahip olan sektör olma özelliğini taşımıştır. Birinci bölümde ifade ettiğimiz gibi sanayileşme, hem kalkınmanın bir aracı ve hem de göstergesi

(10) ÜBYKP. s. 29.

- DPT, Besinci Beş Yıllık Kalkınma Planı öncesinde Gelişmeler, s.19.

Tablo: 3 Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları

(1988 Fiyatları İle Milyar TL.)

Yıllar	Tarım	Maden	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hzm	Toplam
1963	643	226	1193	257	785	24	788	279	57	391	5443
1964	722	239	1633	340	725	27	812	349	82	323	5251
1965	760	363	1474	364	777	33	1068	303	91	336	5568
1966	794	444	1841	407	1035	42	1204	335	104	400	6606
1967	951	332	2336	479	1118	40	1287	353	108	433	7438
1968	1094	288	2900	645	1294	78	1410	435	122	511	8777
1969	1079	305	3486	781	1427	77	1727	384	133	604	10004
1970	1009	380	3841	965	1506	83	2037	369	126	575	10891
1971	888	343	3825	758	1405	86	1882	350	108	549	10197
1972	1031	395	5014	676	1695	75	2126	289	117	551	11967
1973	1142	507	4998	799	2114	103	2462	362	108	718	13312
1974	1198	557	5405	1116	2648	86	2025	411	142	875	14462
1975	1522	682	7521	1419	3236	87	2329	501	175	1034	18506
1976	2144	973	8262	2089	3822	99	2858	567	224	1172	22210
1977	2177	1010	8469	2264	4131	109	2866	468	295	1375	23056
1978	1611	1043	7131	2277	3434	111	3237	410	205	1056	20516
(1)	.03	.041	.057	.06	.052	.042	1.83	.282	.033	.04	.045
(2)	.004	.005	.003	.004	.003	.005	.104	.079	.005	.003	.002
(3)	.828	.808	.959	.93	.957	.817	.957	.479	.787	.912	.971
(4)	8.201	7.676	18.009	13.66	17.57	7.896	17.546	3.585	7.186	12.065	21.842
(5)	67.26	58.92	324.3	186.5	308.9	62.34	307.8	12.85	51.64	145.56	477.06
(6)	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	***	<.0001	<.0001	<.0001
1979	1163	1049	6451	2917	3167	101	3513	305	163	866	19695
1980	1185	937	6159	2606	2635	84	2886	324	155	803	17775
1981	1586	1309	5680	2869	2921	91	1987	362	196	871	17872
1982	1621	1086	5040	3082	3198	86	1979	369	184	898	17543
1983	1707	1160	4557	3142	3596	105	2083	400	165	974	17887
1984	1683	1120	4331	2821	3827	175	2318	344	152	1182	17951
1985	1489	1472	4616	3070	5009	275	2593	501	173	1686	20983
1986	1502	1108	4614	3567	5413	523	3548	538	210	2259	23282
1987	1865	716	3869	3258	5933	647	4956	680	264	2371	24560
1988	1727	690	3653	3254	4763	788	6348	708	261	1975	24166
1989	1478	555	3390	3025	4297	984	6900	742	314	1651	23336
1990	1793	577	5185	2712	6061	1060	6447	889	462	1930	27116
1991	1902	587	5220	2236	6577	1058	5726	912	510	2286	27014
1992	1646	542	5281	1881	7442	962	5781	1113	608	2764	28020
(1)	.01	-.029	-.006	-.007	.031	.106	.04	.044	.044	.042	.017
(2)	.003	.006	.012	.005	.004	.01	.009	.003	.006	.006	.002
(3)	.429	.627	.019	.164	.836	.906	.635	.95	.803	.822	.827
(4)	3.002	-4.49	-.487	-1.53	7.825	10.741	4.569	15.146	6.991	7.45	7.562
(5)	9.013	30.19	.237	3.36	61.23	115.37	20.879	229.39	46.871	55.5	57.187
(6)	****	*****	>.25	*****	<.0001	<.0001	***	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001

*** .0001 < p < .005, **** .01 < p < .025, ***** .0001 < p < .005, ***** .1 < p < .25

- (1) b Dönem içindeki yıllık ortalama artış hızını göstermektedir.
- (2) b parametresinin standart hatasını göstermektedir.
- (3) Regresyonun determinasyon katsayısını göstermektedir.
- (4) b parametresinin t değerini göstermektedir.
- (5) Regresyonun F değerini göstermektedir.
- (6) Regresyon önem seviyesinin göstermektedir.

durumundadır. Bu itibarla imalat sanayi yatırımlarının diğer sektörlere göre daha fazla olması gerekmektedir. İmalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının, toplam sabit sermaye yatırımları içerisindeki payı birinci uzun dönem başında %21 iken, dönem sonunda %34 seviyesine çıkmıştır. Dönem içerisinde imalat sanayi yatırım artış hızı %5.7 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3).

Ayrıca, 1974 yılından itibaren enerji sektörü yatırımlarına hız verilmiş ve dönem içinde bu yatırımlar yılda ortalama %6 oranında doğrusal bir artış göstermiştir. Ulaştırma sektörü yatırımları ise, enerji sektörü yatırım artış hızından sonra %5.2 olarak gerçekleşmiştir. Tarım ve sağlık sektörü yatırımlarının artış hızı ise %3 seviyesinde seyretmiştir. Beşeri sermayenin oluşumunda en önemli yere sahip olan eğitim yatırımları artış hızı da konut sektörü artış hızından sonra, %28.2 ile ikinci sıraya yerleşmiştir (Tablo 3).

Birinci uzun dönemde dış ticaret ilişkilerindeki gelişmeler tablo 4'de sektörler itibariyle verilmiştir. Toplam ihracatın yılda ortalama %5.5 gibi bir hızla arttığı ve bu artışı gerçekleştiren alt sektörler irdelendiğinde, sanayi sektörünün %7.7, tarımın %4.6 ve madencilik sektörünün %7.1 oranında katkı sağlamış olduğu görülmektedir. Birinci uzun dönemde ithalattaki artış yılda ortalama %7.6 oranında gerçekleşerek ihracatın üzerinde bir seyir izlemiştir. En yüksek artış, hammadde ithalatında yılda ortalama %8.2 olarak gerçekleşmiştir. İkinci sırada %7 artış hızıyla yatırım malları ithalatı gelmektedir. Tüketim malları ithalatı yılda ortalama olarak %6.2 oranında bir artış takip etmiştir. 1973 yılında petrol ve hammadde fiyatlarında meydana gelen artışların etkisinden dolayı 1974 yılından itibaren ithalat değerlerindeki ani yükselişler dikkati çekmekle birlikte, bu dönemdeki ithalat artış hızının ihracat artış hızından fazla olması, ithal ikamesi politikaların bir sonucudur denilebilir.

Tablo:4 Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İhracat Milyon (\$)				İthalat Milyon (\$)				İhracat GSMH(\$)	Dış Tic. GSMH(\$)
	Sanayi	Tarım	Maden	Toplam	Yatırım	Tüketim	Hammad.	Toplam		
1963	73	284	11	368	315	37	336	688	.049	.142
1964	84	312	15	411	245	26	266	537	.052	.120
1965	91	352	21	464	241	25	306	572	.054	.122
1966	88	379	23	491	341	36	341	718	.048	.120
1967	81	420	21	522	324	34	328	685	.046	.107
1968	64	407	26	496	367	36	361	764	.040	.101
1969	97	405	35	537	338	34	376	747	.039	.093
1970	101	443	45	589	417	37	432	886	.039	.108
1971	136	491	49	677	499	44	548	1088	.053	.138
1972	227	607	50	885	751	60	697	1508	.052	.142
1973	429	832	57	1317	967	84	986	2037	.060	.154
1974	592	852	88	1532	1248	152	2320	3720	.050	.172
1975	503	793	106	1401	1961	203	2574	4739	.038	.166
1976	596	1254	110	1960	2239	156	2733	5129	.046	.169
1977	586	1041	126	1753	2256	178	3363	5796	.036	.156
1978	621	1543	124	2288	1590	133	2877	4599	.043	.131
(1)	.077	.046	.071	.055	.07	.062	.082	.076	-.004	.01
(2)	.009	.003	.003	.004	.007	.008	.008	.007	.003	.004
(3)	.847	.928	.977	.932	.887	.817	.874	.884	.102	.327
(4)	8.82	13.47	24.22	13.8	10.48	7.893	9.839	10.339	-1.264	2.608
(5)	77.79	181.6	586.6	190.4	109.8	62.304	96.8	106.89	1.598	6.804
(6)	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	1<p<.25	*****
1979	785	1344	133	2261	1597	96	3377	5069	.036	.117
1980	1047	1672	191	2910	1581	170	6158	7909	.050	.189
1981	2290	2219	193	4703	2207	179	6547	8933	.080	.233
1982	3429	2141	175	5746	2324	182	6338	8843	.108	.276
1983	3658	1881	189	5728	2317	242	6675	9235	.114	.298
1984	5145	1749	239	7134	2659	474	7624	10757	.145	.365
1985	5995	1719	244	7958	2603	905	7836	11343	.151	.367
1986	5324	1886	245	7457	3474	956	6675	11105	.129	.321
1987	8065	1853	272	10190	3817	1161	9180	14158	.152	.363
1988	9844	2341	377	11662	3989	1110	9237	14335	.165	.369
1989	9088	2127	413	11627	3850	1384	10529	15763	.145	.343
1990	10281	2347	331	12959	5928	2885	13489	22302	.118	.323
1991	10625	2683	286	13594	6052	2910	12085	21047	.127	.325
1992	12251	2203	264	14718	6771	2972	13128	22871	.132	.339
(1)	.024	.013	.027	.057	.048	.12	.035	.044	.033	.022
(2)	.009	.004	.005	.005	.003	.007	.004	.003	.009	.007
(3)	.874	.486	.686	.92	.96	.958	.853	.94	.508	.442
(4)	9.117	3.372	5.122	11.75	16.94	16.58	8.331	13.67	3.523	3.086
(5)	83.11	11.36	26.23	139.2	287.2	275.06	69.41	187.1	12.41	9.522
(6)	<.0001	<.0001	***	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	<.0001	*****	*****

.0001<p<.0005; ** .0001<p<.005; ***.01<p<.025; ****.005<p<.01

- (1) b Dönem içindeki yıllık ortalama artış hızını göstermektedir.
- (2) b parametresinin standart hatasını göstermektedir.
- (3) Regresyonun determinasyon katsayısını göstermektedir.
- (4) b parametresinin t değerini göstermektedir.
- (5) Regresyonun F değerini göstermektedir.
- (6) Regresyon önem seviyesinin göstermektedir.

Ayrıca, dış ticaretin gayrisafi milli hasıla içerisindeki payı dönem süresince yılda %1 oranında bir artış hızı gösterdiği ve bu artışın yıllar itibariyle dengeli olmadığı tablo 2'ye bakılarak söylenebilir. Dış ticaretin gayrisafi milli hasıladaki payı, Üçüncü Plan yılları içinde hammadde ve yatırım malları ithalatına bağlı olarak, 1974 yılında en yüksek düzeyine (%17.2) çıkmıştır. Bir ülkenin dışa açılmasını göstermesi bakımından önemli kriterlerden biri olarak kabul edilen dışa açılma indeksinin* bu yıllarda %5 dolaylarında seyretmesi, ülkemiz ekonomisinin dışa açılmada henüz yeterli bir performans gösteremediği şeklinde düşünülebilir. Zaten bu indeksin dönem içerisinde ortalamalardan zaman zaman sapma gösterdiği tablo 2'deki parametre değerlerinden anlaşılmaktadır.

Birinci uzun dönem süresince ülkemize yabancı sermaye girişlerinde yıllar itibariyle düzenli artışların olduğunu söylemek oldukça zordur($p > 0.25$). En fazla yabancı sermaye girişi 1973 yılında 67.3 milyon dolar olarak gerçekleşmişken, hemen ardından 1974 yılında 7.7 milyon dolarlık bir yabancı sermaye çıkışı olmuştur (Tablo: 1). Bu duruma etki eden faktör olarak, ilkinde, Üçüncü Plan döneminde yapılacak sanayi yatırımlarının çekiciliği; ikincisinde ise, ülkemizde Kıbrıs bunalımından kaynaklanan belirsizlik ortamı etkili olmuştur denilebilir.

Toptan eşya fiyat genel endeksinin birinci uzun dönem süresince nisbeten istikrarlı bir seyir takip ettiğini söyleyebiliriz. Dönem içerisinde TEFE genel endeksi yılda ortalama %5.5 gibi bir hızla artış göstermiştir. Bu istikrarsızlığı, giderek artan oranda bozacak fiyat yükselmesinin 1978 yılında ortaya çıktığı tablodan anlaşılmaktadır(Tablo: 1).

3.2.2. DBYKP-ABYKP Dönemi

İkinci uzun dönemin başlangıç yılları ülkemiz ekonomisi açısından negatif büyümenin yaşandığı bir döneme tekabül etmektedir. Öyle ki, planlı dönem içinde iktisadi daralmanın gerçekleştiği bu yıllarda, hemen hemen tüm göstergeler negatif bir eğim sergilemektedir. Bozulan dengelerin, ancak 24 Ocak istikrar tedbirlerinin

(*) Dışa açılma indeksi, ihracatın gayrisafi milli hasılaya oranıdır. Bu oranın büyüklüğü ülkelerin dışa açık veya kapalı olduğunu yansıtmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. SEYİDOĞLU, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları No:7, Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul 1993, s.15.

uygulamaya konulmasından sonra düzelmeye başladığı söylenebilir. Nitekim 1981 yılında %4.1 nisbetinde sağlanan büyüme, 1982 yılında %4.5'lik bir artışla devam etmiştir. İkinci uzun dönemde gerçekleştirilen büyüme oranlarına bakıldığında, planlanan ve gerçekleşen oranlar arasında bir paralellik görmek oldukça zordur (Tablo 1, $p > 0.25$). İkinci uzun dönemde en yüksek büyüme oranı 1990 yılında, tarımda iyi bir yıl yaşanması, yurtiçi talepteki canlanma paralelinde sanayi üretimde görülen belirgin artış ve hizmetler sektöründeki nisbi hareketlenmeye bağlı olarak %9.2 oranında bir büyüme sağlanabilmiştir. Daha sonra 1991 yılında Körfez Krizi ve seçim ekonomisinin meydana getirdiği daralmaların etkisi ile %0.5 gibi çok düşük bir gelişme olduğunu söylemek mümkündür (Tablo 1).

Yine, ikinci uzun dönemde gayrisafi milli hasılanın yılda ortalama %2.1'lik bir hızla arttığı gözlenmektedir. Sabit fiyatlarla dönem başında 208343 milyon liradan, dönem sonunda 368037 milyon liraya yükselmiştir. Benzer bir gelişme de fert başına düşen gelir miktarında kendini göstermektedir. Bu dönemde fert başına düşen gelir miktarı %1.1'lik bir hızla artarak sabit fiyatlarla 4786.2 TL'den 6282.2 TL'ye çıkmıştır. Her iki büyüklükte de yıllar itibariyle anlamlı artışların olduğunu söylemek mümkündür (Tablo 1).

Ayrıca bu dönemde, gayrisafi yurtiçi hasılanın kompozisyonunda, ekonominin gelişme düzeyini yansıtacak dönüşümün olduğu görülmektedir. Zira, gayrisafi yurtiçi hasılda tarım sektörünün payı, %1.1 nisbetinde azalarak 1992 yılında dönemin en düşük (%16.5) seviyesine inmiştir. Sanayi sektörü %0.7'lik bir hızla en fazla artış kaydeden sektör olup, payı %23.8 iken %29.9'a yükselmiştir. Hizmetlerde ise ancak 0.00024'lük bir değişimin olduğu ortaya çıkmaktadır (Tablo 2). Yurtiçi hasıla içinde sanayi sektörünün payının giderek artması, ekonomide önemli dönüşümlerin olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Üretim artışlarındaki bu gelişmelerden sonra, ekonominin istikrarını yansıması bakımından istihdam artışı önemli bir değişken olarak ele alınmaktadır. Bu itibarla ikinci uzun dönemde, dışa açık ekonomi politikası, mal ve hizmet üretimindeki darboğazların giderilmesi, teşvik uygulamaları ve diğer tedbirler sonucu ekonomik büyümede sağlanan gelişmelerin istihdamı olumlu şekilde etkilediği söylenebilir. Bu dönemde istihdam artış hızı %0.8 oranında artarak 15239 bin kişiden, 1992'de 18462 bin kişiye yükselmiş ve aynı dönemde işsizlik oranı ise %8.4'ten %8'e bir

düşme göstermiştir* (Tablo 1). İstihdamın sektörel dağılımında, tarım sektörünün payının %0.5 nisbetinde gerilemesine karşılık, sanayi sektöründe %1.9 ve hizmetlerde %2.4'lük yükselme meydana gelmiştir (Tablo 2). Toplam istihdam içinde tarımın payının azalmasına rağmen, işgücüne en fazla istihdam sağlayan sektör olma özelliğini koruduğunu söyleyebiliriz. Dönem içinde istihdamın sektörler arasındaki oransal değişimleri sırasıyla, tarımda %62'den %44'e, sanayi sektöründe %12'den %15'e, hizmetlerde ise %26'dan %41'e bir gelişme gösterdiği tablodan anlaşılmaktadır. Yine, bu dönemde işgücüne katılan eğitilmiş (temel eğitim üstü) nüfusun artış hızı ise yılda ortalama %3.3 olarak gerçekleşmiştir. Eğitilmiş işgücü artış hızının, toplam istihdam artış hızından büyük olması, toplam işgücü içinde eğitilmiş işgücü oranının yükseleceği anlamına gelmektedir ki, bu durum uzun vadede işgücü verimliliğinin artması sonucunu doğuracaktır.

Yine, tasarrufların ve sabit sermaye yatırımlarının gelişimine baktığımız zaman, ikinci uzun dönemde yurtiçi tasarrufların sabit sermaye yatırımlarından daha yüksek bir oranda arttığı ve hatta 1988-89 yıllarında yatırımların üzerine çıktığı görülmektedir. Yurtiçi tasarruflar %3.6'lık bir hızla gelişme gösterirken, sabit sermaye yatırımları ancak %3.1 oranında bir artış göstermiştir (Tablo 1). Bu yıllarda Toplu Konut Fonu, Tasarruf Teşvik Fonu gibi uygulamalara ağırlık verilerek yurtiçi tasarrufların artırılmasına gayret edilmiş ve özellikle Beşinci Planda kalkınmanın büyük oranda yurtiçi tasarruflarla sağlanması hedefine yaklaşılmıştır denebilir** .

Ayrıca, dış ticaret ilişkilerindeki gelişmelerin özellikle 1980 yılından sonra uygulanan politikaların etkisi ile önemli olduğu bilinmektedir. Bu politikaların temel amaçlarından biri ihracatın hızla artırılması ve bu sayede döviz gelirlerinin yükseltilmesi ve dışa bağımlılığın azaltılmasıdır. İkinci uzun dönemde ihracat %5.7 oranında bir hızla artarak 1979'da 2261 milyon dolardan, 1992 yılında 14718 milyon dolara çıkmıştır. İthalat ise, %4.4'lük bir artışla 5069 milyon dolardan, dönem sonunda 22871 milyon dolara yükselmiştir (Tablo 4). Bu dönemde ithalatın serbestleştirilmesi ve ihracat teşvik edilerek ekonominin dışa açılması, dış ticaret

(*) DPT. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992). Ankara 1993. s.92.

(**) Dış borç/GSMH oranına yıllar itibarıyla baktığımızda, 1957'de %59.3 iken, 1988'de %58 ve 1989 yılında %51.6'ya bir gelişme olmuştur. HDTM. Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ekim 1990. s. 45.

hacminin gayrisafi milli hasılaya oranını yükseltmiştir. İlaveten, ihracat artış hızının, gayrisafi milli hasıla artış hızından büyük olduğu durumu dikkate alındığında, dışa açılma endeksinin sürekli yükseldiğini söyleyebiliriz. Bu endeksin sanayi ürünleri ihracatındaki artışlara bağlı olarak 1988 yılında en yüksek (%16.5) düzeyine çıktığı görülmektedir. 1988'den sonra, vergi iadesi uygulamasının kaldırılması, Türk Lirasının aşırı değerlenmesi ve tarımda yaşanan kuraklık sonucu, dışa açılma endeksinin 1990 yılında %11.8'e gerilediği gözlenmiştir. Benzer şekilde gelişmeler dış ticaret hacminin gayrisafi milli hasılaya oranında da görülmektedir (Tablo 4). Bununla birlikte, dış ticaret ilişkilerimizde sağlanan gelişmeler dünya pazarlarında rekabetin yoğun olduğu bir ortamda, ülkemiz ekonomisi açısından önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir. Özellikle sanayi sektörü ihracatında sağlanan artışlar (%2.4), bu performansı destekler mahiyettedir. Sanayi ürünleri ihracatının 1979 yılında toplam ihracat içindeki payı %35'ken, 1992 yılında bu payın %83.2'ye ulaşması, bu dönemde ülkemizin sanayi ürünleri ihraç eden bir ekonomik yapılanma gösterdiği şeklinde düşünülebilir (Tablo 4).

Dış ekonomik ilişkilerin önemli kalemlerinden olan yabancı sermaye girişleri değerlendirildiğinde de; ikinci uzun dönemde, kalkınmanın gerektirdiği tasarruf ve döviz girişini sağlamak, yatırımları artırarak istihdam imkanlarını genişletmek, yeni teknolojilerin yurda getirilmesi ve dünya ekonomileri ile hem ticari ve hem de sermaye hareketleri açısından entegrasyonu mümkün kılacak şekilde yararlanmak amaçlanmıştır. Bu amaçlara uygun bir çok idari düzenlemeler sonucunda, yabancı sermaye girişinin %11.3 nisbetinde düzenli bir artış gösterdiği ve bu artışa bağlı olarak 1979 yılında 6.4 milyon dolardan 1992 yılında 1819 milyon dolara ulaşan bir eğilimin olduğunu söylemek mümkündür (Tablo 1).

Ayrıca, ikinci uzun dönemde izlenen politikalar bağlamında ekonominin genişlediği ve buna bağlı olarak da fiyatlar genel düzeyinin dönem içerisinde yılda ortalama %16.4 gibi yüksek bir oranda artış kaydettiği görülmektedir. Öyle ki, TEFE genel endeksindeki bu artış oranı, diğer parametrelerin artış oranlarından daha büyük olduğu tablo 1'den de anlaşılmaktadır.

3.2.3. Dönemlerarası Karşılaştırma

İncelemeye çalıştığımız iki uzun dönemin birlikte değerlendirilmesi yapıldığında, bazı göstergelerde benzerliklerin olduğu gibi bazen de farklı gelişmelerin

olduğu söylenebilir. Mesela, büyüme oranları birinci dönemde planlanana yaklaşık bir paralellik gösterirken, ikinci uzun dönemde önemli sapmalar dikkati çekecek düzeydedir($p>0.25$). Bu durum potansiyel kaynakların kalkınma hedefleri doğrultusunda bütünüyle harekete geçirilemediğini ya da ekonomik faaliyetlerde planlarda tesbit edilen politikaların gerçek anlamda dönemin iktidarları tarafından takip edilemediği şeklinde yorumlanabilir.

Ayrıca, gayrisafi milli hasılanın gelişim seyri ise, iki dönemde de doğrusal bir şekilde arttığı, fakat birincisindeki artış hızının ikincisine nazaran daha büyük olduğu ortaya çıkmaktadır. Gayrisafi milli hasıla birinci uzun dönemde %4.8'lik bir hızla artarken, ikinci uzun dönemde bu hız %2.1'dir. Gelişme sürecinin ilerleyen safhalarında, toplum refahını amaçlayan gelir artışlarının giderek yükselmesi gerekirken, tersine ülkemizde sistemli kalkınma politikalarının takip edildiği planlı dönemin ilk yıllarında, son yıllarına nazaran daha yüksek bir gelir artış hızı sergilemektedir*. Gayrisafi milli hasıla artış hızlarındaki gelişmelerin fert başına düşen gelir miktarına da yansdığı görülmektedir. Fakat ikinci uzun dönemde fert başına gelir artış hızı ile gayrisafi milli hasıla artış hızı arasındaki farkın, birincisine göre küçüldüğu anlaşılmaktadır.

Ülkemiz ekonomisinin kalkınma düzeyini yansıtacak ve yapısal değişmeyi izleyecek parametre olarak gayrisafi yurtiçi hasılanın kompozisyonuna bakılabilir. Tablo 2'de gayrisafi milli hasılanın bileşimine bakıldığında, kalkınma ve yapısal dönüşüm sürecinde sağlanan gelişmelere paralel olarak, tarım sektörünün payının giderek azaldığı ve sanayi sektörünün payının ise giderek arttığı gözlenmektedir. Kalkınan bir ekonomide, sektörel değişim tarımdan sanayie ve daha sonra hizmetler sektörüne doğru kayma göstermesi gerekirken, ülkemiz ekonomisinde gayrisafi yurtiçi hasılda hizmetler sektörünün payının her iki dönemde de %50'nin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Gerçi, sanayi sektörü artış hızı her iki dönemde de diğer iki sektörün artış hızından büyük olmasına rağmen, yapısal dönüşümü gerçekleştirmede gerekli değişimi sağlamak için yeterlidir demek zordur. Yine, benzer bir gelişki istihdamın

(*) Burada hemen şunu ifade edelim ki, ilgili dönemlerdeki karşılaştırma mutlak rakam olarak değil, sadece artış hızı itibariyledir. Aksi durumda, mutlak rakamlar düşünülüdüğünde, ülke ekonomisinin giderek zayıfladığı gibi gerçeğin tam tersine bir durum ortaya çıkar.

dağılımında da kendini göstermektedir. İki dönemde istihdam dağılımında tarımın payı giderek azalmasına rağmen, tarım sektörünün işgücüne en fazla istihdam sağlayan sektör olma özelliğini koruduğu görülmektedir. Üç sektörde istihdama ilişkin değişmelerin ikinci dönemde daha hızlı olduğunu söyleyebiliriz. Yine hizmetler sektörü istihdam artış hızı iki uzun dönemde sanayi sektörü istihdam artışından daha büyüktür (Tablo 2). Nihayet bu dönemlerde üretim ve istihdamdaki gelişmelerde hizmetler sektörüne, sanayi sektörüne göre ağırlık verilmesi siyasi tasarruflar ve popülist politikaların bir sonucudur denebilir.

Ayrıca, toplam istihdamın önemli bir parçası olan temel eğitim üstü nüfustaki gelişmeler, birinci uzun dönemde ikincisine oranla daha hızlı bir artış göstermiştir (Tablo 1). Bunda, birinci dönemde eğitim seviyesini yükseltmeye yönelik beşeri sermaye yatırımlarına verilen önem etkili olmuştur denebilir. Zira, bu dönemde okullaşma oranı (lise ve üniversite), yeni üniversitelerin açılmasına bağlı olarak hızla artmış, ikinci uzun dönemde bu beşeri sermaye yatırımları azalmıştır. Yüksek tahsile yönelik okullaşma oranının artırılması çabalarına 1991 yılında tekrar başlanmış; ancak son yıllarda yeni üniversiteler devreye sokulabilmiştir.

Bunlardan başka ülkemiz ekonomisinde, yapısal dönüşümü gerçekleştirmek için, yatırımların giderek artırıldığını söyleyebiliriz. Zira, yatırım artış hızı, yatırımların kaynağını teşkil eden yurtiçi tasarruf artış hızından daha büyük olduğu görülmektedir. Birinci uzun dönemde sabit sermaye yatırımları %4.3 oranında bir yükselme gösterirken, yurtiçi tasarruflar %3.8 nisbetinde artmıştır. Özellikle birinci uzun dönemin ikinci yarısında büyük yatırımlara girilmesi ve bunların finansmanında yurtiçi tasarrufların yetersizliği sebebiyle, aradaki fark dış tasarruflarla kapatılmaya çalışılmıştır. İkinci uzun dönemde birincisinin aksine, yurtiçi tasarruf artış hızı (% 3.6) sabit sermaye yatırımları artış hızının (% 3.1) üzerinde gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 1). Bundan başka, sabit sermaye yatırımları sektörel bazda irdelendiğinde (Tablo 3), toplam yatırım artışındaki yavaşlamaya paralel olarak, ikinci dönemde imalat, enerji, maden sektörleri gibi alt sektör yatırımlarında negatif artışların olduğu; tarım, ulaştırma ve eğitim sabit sermaye yatırımlarında birinci döneme göre yavaşlama olduğu görülmektedir. Sadece ikinci uzun dönemde turizm sektörü yatırım artış hızı (% 10.6), birinci uzun dönem artış hızından (%4.2) büyük olmuştur (Tablo 3).

Dönemlerarası dış ticaret ilişkilerindeki gelişmeler açısından, ekonominin dışa

açılmasında önemli bir gösterge olarak ele alınan dışa açılma endeksine bakarak, birinci uzun dönemde anlamlı olmamakla birlikte %0.4'lük bir gerileme gösterirken, ikinci uzun dönemde ihracata yönelik politikalara paralel olarak %3.3 oranında bir artış hızı gösterdiği görülmektedir. Aynı şekilde dış ticaretin gayrisafi milli hasılaya oranında, %1'den %2.2'ye bir yükselmenin olduğu söylenebilir. Birinci uzun dönemde yerli üretimin yetersizliğinden dolayı artan talebi karşılamak üzere ithalatın %7.6 oranında arttığı ve maddeler itibariyle ithalatta, hammadde ithalında %8.2, tüketim malları ithalında %6.2 oranında bir gelişme olmuştur. Yatırım malları ithalatı ise yılda ortalama %7 nisbetinde bir artış yapmıştır. İkinci dönemde ithalatın birinci döneme göre daha düşük bir hızla (%4.4) arttığı söylenebilir. Bu dönemde tüketim malları ithalat artış hızının (%12), birinci dönemden çok yüksek olması, siyasi iktidarların ekonomiyi dışa açma konusundaki özel gayretleri sonucunda toplumun tüketim kalıplarındaki değişmeye, yabancı mallara olan talepteki artmaya ve ithalatın daha serbest hale getirilmesine bağlanabilir. İkinci uzun dönemde yatırım ve hammadde ithalatının birincisine göre daha yavaş artış gösterdiğini söylemek mümkündür. İkinci uzun dönemde ihracat artış hızı (%5.7) birinci dönemdeki artışa (%5.5) göre, nisbi fark önemsiz olsa da daha büyüktür denebilir. Ayrıca sektörler itibariyle ihracat artış hızlarının, birinci uzun döneme göre daha düşük oranlarda seyrettiği görülmektedir (Tablo 4). Fakat sektörler itibariyle ihracat artış hızları birincisine nazaran yavaş artış göstermekle beraber, mutlak değer olarak ikinci dönemin sonunda, dönem başına göre 7 kata yakın artmıştır. Yine, birinci uzun dönemde dışa açılma endeksinin en yüksek oranı %6 iken, ikinci dönemde bu oranın %16.5'e çıktığı görülmektedir.

Ayrıca ülkemize gelen yabancı sermaye, birinci dönemde daha dalgalı gelişme gösterirken, ikinci dönemde daha istikrarlı bir gelişme gösterdiği söylenebilir (Tablo 1). Yabancı sermaye girişleri birinci dönemde zaman zaman birbirinden ilişkisiz dalgalanma gösterirken ($p > 0.25$), ikinci dönemde yabancı sermayenin yıldan yıla artan oranda düzenli bir artış göstermesi, ülkemiz ekonomisinin dışa açılmasının yarattığı güven ortamı ile açıklanabilir.

Nihayet, tüm bu gelişmelerin meydana getirdiği istikrarı yansıtması açısından, fiyatlar genel düzeyindeki yükselmelere de bakılabilir. Birinci uzun dönemde nisbeten kapalı bir ekonomi anlayışına bağlı olarak fiyat artışlarının büyük boyutlara ulaşmadığı, dönem içerisinde %5.5'lik bir hızla yükseldiği görülmektedir. Bu dönemde sadece 1978 yılında normal artışların üzerinde bir enflasyonun olduğu ve bu durumun

ikinci uzun dönemin ilk yıllarında etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Fakat bir bütün olarak dönem içindeki fiyat yükselişlerine bakıldığı zaman, genişletici ekonomi ve maliye politikalarının uygulanmasına bağlı olarak, fiyatlar genel düzeyinin yılda ortalama %16.5'lik bir hızla artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır (Tablo 1).

Dönemlerarası karşılaştırma hakkında ilave bir bilgi vermek açısından, iki uzun döneme ilişkin konjoktürün büyüklüğü ve yönünü tesbit etmek ayrı bir yarar sağlayabilir.

Tablo:5 Makro Büyüklükler ve Konjoktür Sıralaması

Korelas	TEÜN	GSMH	FBGSMH	TEFE	Tasarruf	İthalat	İstihdam	İhracat	S.Sermaye Yatırımı.	Y.Sermaye	Büyüme
r	.997	.992	.978	.957	.93	.928	.897	.896	.891	.193	.138
R ²	.993	.983	.957	.917	.866	.861	.805	.803	.794	.037	.019
Sabit Sermaye Yatırımları											
	Toplam	Ulaştırma	Sağlık	Turizm	D. Hizmet.	Konut	Eğitim	Tarım	Maden	İmalat	Enerji
r	.899	.881	.844	.835	.808	.785	.692	.429	-.64	-.133	-.624
R ²	.807	.776	.712	.697	.654	.616	.478	.184	.42	.18	.389
Dış Ticaret											
	İthalat				İhracat				D. Ticaret	İhracat	
	Tüketim	Yatır M.	Toplam	Hammad.	Toplam	Sanayi	Tarım	Maden	GSMH(\$)	GSMH(\$)	
r	.946	.934	.928	.883	.896	.84	.615	.582	-.021	-.187	
R ²	.894	.872	.861	.779	.803	.705	.378	.339	.00044	.035	
Sektörel Değişim											
	İstihdam			GSMH'de Sektör Payları			r = Korelasyon Katsayısı R ² =Determinasyon Katsayısı				
	Sanayi	Tarım	Hizmet.	Tarım	Sanayi	Hizmetler					
r	.734	.316	.029	.925	.836	-.351					
R ²	.539	.1	.864	.856	.699	.123					

* r büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

0 (sıfır)'a yakın korelasyon katsayıları yüksek konjoktürü göstermektedir.

1' yakın korelasyon katsayıları düşük konjoktürü göstermektedir.

Tablo 5'den de anlaşılacağı gibi iki dönem arasında büyüme açısından güçlü bir ilişki yoktur. Dönem içinde önemli sayılabilecek dalgalanmalar görülmektedir. Tablodaki sıralama şekline göre diğer tüm göstergelere baktığımızda, devrevi dalgalanmaların şiddetini ve yönünü büyüklük açısından görmek mümkündür (Tablo 5).

ÖZET ve SONUÇ

Bu çalışmada, planlı döneme geçildikten sonra hazırlanan ve uygulanmaya konulan kalkınma planlarının yapısal değişmeye ilişkin etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda, kalkınma ve planlama teorik olarak ele alındıktan sonra, özellikle geri kalmış ülkeler açısından, aralarındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine, Türkiye'de planlama faaliyetlerinin tarihi gelişimi incelenmiş ve planlı dönemde hazırlanan kalkınma planlarını tanıtmak amacıyla, planların genel yapıları hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır.

İlaveten kalkınma ve yapısal değişimin ne yönde gelişme gösterdiği incelenmiş, planlarda tesbit edilen politikalar ve uygulama sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca incelenen planlı dönemler, iki uzun dönem şeklinde düzenlenmiştir. Birinci uzun dönem, birinci, ikinci ve üçüncü planlama devrelerini, ikinci uzun dönem ise dördüncü, beşinci ve altıncı planlama devrelerini kapsamaktadır. Önce planlarda, kalkınma amacına yönelik politikalar ele alınmış ve değişimler üzerinde kısa açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra politikaların uygulama sonuçlarından çıkarılan veri setleri analize tabi tutulmuş ve bu dönemlere ilişkin sonuçlar, kalkınma ve yapısal değişim kriterleri bazında değerlendirilmiştir.

Kalkınma ve yapısal değişime ilişkin sonuçlara bakıldığında, sektörler itibariyle gayrisafi yurtiçi hasılda tarımın payı giderek azalan bir eğim göstermektedir. Bu cümleden olmak üzere, sanayi sektörünün payı artan bir gelişme gösterirken, hizmetler sektörünün payı ise diğer sektörlerle nazaran daha yavaş bir değişim eğilimi göstermektedir. Kalkınma planlarında temel hedef olarak alınan büyüme oranının, her iki dönemde de istikrarlı bir trend izlediğini söylemek oldukça zordur. Planlanan ve gerçekleşen büyüme hızları diğer makro göstergelerle birlikte dikkate alındığında; birinci uzun dönemde, ikinci uzun döneme göre daha dengeli bir büyüme olduğunu söylemek mümkündür. Ancak her iki dönem (1963-1978; 1979-1992) birlikte değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisi açısından yapısal değişimin tamamlandığı ya da oldukça anlamlı bir seviyeye ulaştığını ifade etmek güçtür.

Türkiye'de planlı kalkınma dönemine girildikten sonra, uygulanan politikaların ekonomik yapı üzerinde meydana getirmiş olduğu değişimin analiz edildiği bu çalışmada, elde edilen verilerin yorumlanabilmesi için yukarıda ifade edildiği gibi kalkınma, planlama ve Türkiye'de planlama faaliyetleri teorik olarak ele alınmıştır.

Geri kalmış toplumların kalkınabilmeleri ancak ekonomik, sosyal ve kültürel

yapılardaki ilerlemelere bağlıdır. Ekonomik yapıdaki gelişmeler, iktisadi büyüme; ekonomik ve toplumsal verilerdeki birlikte değişim ise iktisadi kalkınma olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada büyüme, kalkınmanın temel dinamiği olduğu için gelirdeki sürekli artış refah seviyesindeki artış anlamına gelir. Ancak, kalkınmanın gerçekleşmesi tek başına büyüme ile açıklanamaz. Yine, kalkınma ilk etapta ekonomik gelişmeye bağlı olduğu için iktisat politikalarının gücü önplana çıkmaktadır. Bu nedenle sanayileşme ve planlama, kalkınma amacına yönelik uygulanan iktisat politikalarının önemli araçlarının başında yer alır. Yani iktisadi ve toplumsal dengesizliklere yolaçan negatif dinamiklerin etkisini en aza indirmek veya yok etmek için plan ve planlama etkin olarak kullanılan politika araçlarından bir tanesidir. Bu anlamda ekonomi bilimi, az gelişmiş toplumların hızlı ve dengeli kalkınabilmeleri için planlama tekniğini geliştirmiştir. Kısaca, planlamanın üstleneceği amaç fonksiyonu, belli hedeflere ulaşmak için iktisadi ve toplumsal hayatın hangi unsurlarına ne ölçüde müdahale edileceğini gösterir. Bu amaçla ekonomik ve sosyal değişkenlere ilişkin kısa, orta ve uzun vadeli planlar düzenlenmekte ve gelecekte ulaşılmak istenen temel hedefler, politikalar aracılığı ile ortaya konulmaktadır. Bu politikalar esas alınarak da ekonomik ve toplumsal gelişmenin uzun dönemde alacağı yapısal değişime göre sayısal hedefler tesbit edilmektedir.

Türk toplumunun kalkınması ve ileri düzeydeki batı ülkeleri ile rekabet edebilmesine dair fikirlerin geçmişini Osmanlı dönemine kadar götürmek mümkündür. Ancak, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke ekonomisinin gelişmiş ülke ekonomilerine göre çok zayıf olması ve ekonominin geniş ölçüde tarıma dayanması durumu dikkate alınarak, sanayi üretimin artırılması için sanayi planları yapılmış ve uygulamaya konulmuştur. Daha sonra 1961 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve bu teşkilat aracılığı ile iktisadi ve toplumsal gelişmeleri kapsayacak şekilde genel nitelikli planlar hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Yani ülke kaynakları kalkınma amaçları dorultusunda tesbit edilen önceliklere göre planlanmıştır. Bu planlarda, kısa dönemlerde hedeflenen oranda gelişme sağlandığı takdirde uzun dönemde kalkınma ve yapısal değişmeyi gerçekleştirecek politikalar değerlendirilmek istenmiştir.

Türkiye'de 1963'den günümüze kadar uygulanan kalkınma planları, iki uzun döneme ayrılarak, kalkınma politikaları ve uygulama yönünden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Birinci uzun dönemde (1963-1978) hazırlanan ve uygulanmaya konulan planlarda, ağırlıklı kamu girişimciliği kaynaklı politikalarla kalkınma hamlesi

gerçekleştirilmeye çalışılırken; özel girişimin yeterli düzeyde gelişmediği düşüncesinden hareketle ülke kaynaklarının ancak devlet sektörünün öncülüğünde daha rasyonel kullanılacağı öngörülmektedir. İkinci uzun dönemde (1979-1992) ise özel sektör faaliyetlerinin ağırlıklı olduğu politikalarla aynı amaca ulaşmak istenmektedir. Her iki uzun dönemde de ortalama %7 oranında bir büyüme hedeflenmektedir.

Toplum kalkınmasında, yerli kaynaklarla beraber yabancı kaynakların kullanılması da, bu amaç doğrultusunda büyük önem taşımaktadır. Bu itibarla dış ekonomik ilişkilerin de geliştirilmesine gayret edilmiştir. Birinci uzun dönemde dış ekonomi politikası, ithal ikamesine dayanmaktadır. Bu politikaların dışa bağımlı ve yüksek maliyetli işletmelerin kurulmasını teşvik ettiği görülmektedir. İthalat genelde temel yatırım ve ara mallarına yönelik sınırlı tutulurken, ihracat yetersizliğine bağlı olarak da dış ticaret hacminin gayrisafi milli hasıladaki payı çok düşük oranlarda değişmiştir. İkinci uzun dönemde dışa açık ve ihracata yönelik politikaların uygulamaya konulması sonucunda, ihracat miktarında ilk etapta mutlak olarak büyük artışlar olmuş, dış ticaret hacminin gayrisafi milli hasıla içindeki payı yükselmiş ve böylece de uluslararası ekonomik ilişkilerden yararlanma imkanı artmıştır denebilir. Öyle ki, bu dönemde önemli sayılabilecek miktarda yabancı sermaye ülkemize girmiştir. Yine, bu dönemde Türkiye ekonomisinin tarım ürünleri ihraç eden ülke durumundan, sanayi ürünleri ihraç eden bir ülke konumuna geldiği söylenebilir.

Birinci uzun dönem nüfus politikasında, daha çok nüfus artış hızının düşürülmesi ve buna bağlı kantitatif önlemler üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. İkinci uzun dönemde tesbit edilen politikalar, sadece nüfus artış hızının düşürülmesine yönelik değil, aynı zamanda ülke nüfusunun eğitim, beceri, kültür ve sağlık bakımından geliştirilmesi yönündeki nitelik amacını da ihmal etmeyen politikalarlardır. İki dönemde de, işsizliğin yükselmemesi için emek yoğun politikaların tercih edileceği belirtilmektedir. Ayrıca ikinci dönemde istihdam artışına ilişkin politikalarda, yerli kaynaklarla beraber yabancı kaynakların birlikte dikkate alındığı görülmektedir. Fakat her iki dönemde de, istihdam oranının yükseltilmesi için önemli sayılabilecek ve uygulama imkanı olan politikaların varolduğunu söylemek oldukça zordur.

Birinci uzun dönemde fiyatlara sübvansiyon, destekleme alımları ve KİT fiyatları yoluyla müdahaleyi öngören politikalar belirlenmiştir. İkinci uzun dönemde ise tesbit edilen politikalarda, fiyatların serbest piyasa şartlarında müdahale edilmeden gerçekleştirilmesi esas alınmıştır.

Kısaca, planlı dönemde kalkınma ve yapısal değişme açısından ele aldığımız makro büyüklüklere ilişkin analizlerden aşağıdaki sonuçları çıkarmak mümkündür.

1. İnceleme yaptığımız dönemlerde büyüme oranları düzenli bir gelişme göstermemektedir. Nitekim, birinci uzun dönemde %2.8 (1978) ile %12 (1966) arasında dalgalanma göstermiştir(Tablo 1). Bu dönemde nisbeten plan hedeflerine yakın oranlarda büyüme sağlanabilmiş ise de; ikinci uzun dönemde negatif olarak gerçekleşen büyüme oranlarının yanında, genellikle plan hedefleriyle paralellik göstermeyen gelişmeler olmuştur. Bu durum, potansiyel kaynakların kalkınma hedefleri doğrultusunda bütünüyle harekete geçirilemediği ya da ekonomik faaliyetlerde esas alınan planların emredici ve yol gösterici karakterinin dönemin iktidarları tarafından tam uygulanamadığı şeklinde yorumlanabilir.

2. Gayrisafi milli hasıla artış hızlarında doğrusal bir gelişme gözlenmektedir (Tablo 1). Ancak bu artış hızı birinci dönemde daha yüksek iken, ikinci dönemde birincisine göre %50 oranında düşüktür. Ayrıca, iki dönemde de fert başına düşen gelir artış hızı gayrisafi milli hasıla artış hızının gerisindedir. Yine, ikinci dönemde nüfus artış hızının nisbeten düşmesine bağlı olarak, fert başına düşen gelir artış hızı ile gayrisafi milli hasıla artış hızı arasındaki farkın giderek küçüldüğü görülmektedir.

3. Gayrisafi yurtiçi hasılasındaki sektör paylarının önemli değişmeler gösterdiği söylenebilir. Her iki dönemde de tarımın payı azalan, sanayinin payı ise artan bir eğilim göstermiştir(Tablo 2). Hizmetler sektörünün payında ise daha yavaş bir gelişme gözlenmektedir. Bu sektör her bir dönemde gayrisafi yurtiçi hasılda %50 dolaylarında bir paya sahiptir. Benzer bir durum istihdamın dağılımında da gözlenmektedir. Sanayi sektörü devamlı bir artış göstermesine rağmen, en düşük paya sahiptir. Tarım sektörünün payının giderek azalmasına karşın, işgücüne en fazla istihdam sağlayan sektör olma özelliğini her iki dönemde de korumaktadır. Hizmetler sektörü istihdam artışı en yüksek olan sektördür (Tablo 2). Bu dönemde siyasi beklentilere dayalı popülist politikaların ve uygulamaların, istihdamın büyümesi açısından daha ağırlıklı bir şekilde hizmetler sektörüne yöneltildiği düşünülebilir. Yine, istihdamın önemli bir parçası durumunda olan eğitilmiş işgücü (TEÜN) birinci uzun dönemde %6.9, ikinci uzun dönemde ise %3.3'lük bir artış hızı göstermiştir(Tablo 1).

4. Kalkınma ve yapısal değişme büyük oranda gelir artışına, bu ise üretim yapısı ve tekniğinin geliştirilmesine bağlıdır. Birinci uzun dönemde sabit sermaye yatırımlarının %4.3'lük bir hızla artış gösterdiği ve bu yatırımlar içinde, kalkınmada

ikinci derecede etkili olabilecek konut sektörü yatırımlarının en yüksek artış sergilediği ortaya çıkmaktadır. Endüstriyel yapının kurulmasında, imalat sanayii yatırımlarına ağırlık verilmesi gerekirken, bu sektörün yatırım artış hızı ancak %5.7 oranında olmuştur. Bu dönemde, önem verilen enerji sektörü yatırımları %6 oranında bir hızla gelişme göstermiştir. İkinci uzun dönemde toplam sabit sermaye yatırımları artış hızında bir azalma olduğu ve sadece sağlık ve turizm sektörleri yatırım artış hızlarının birinci döneme göre daha yüksek bir artış gösterdiği dikkati çekmektedir. Özellikle bu dönemde imalat ve enerji sektörü yatırımları negatif bir artış hızı göstermiştir.

Yurtiçi tasarruf artış hızı (%3.8) birinci uzun dönemde, yatırım artış hızından (%4.3) daha düşük bir artış gösterirken, ikinci uzun dönemde, sabit sermaye yatırımları artış hızındaki düşme sonucu, yurtiçi tasarruflar yatırımların üzerinde bir hızla artmıştır (Tablo 1). Yine, ikinci dönemde yurtiçi tasarruf artış hızı, birinci döneme göre (%3.8'den %3.6'ya) nisbi bir azalma göstermiştir.

5. Dış ticaret ilişkilerinde, birinci uzun dönemde ikincisine göre, ithalat artış hızında (%7.6'dan %4.4'e) bir azalma, ihracat artış hızında (%5.5'den %5.7'ye) nisbi bir yükselme olmuştur. Birinci uzun dönemde ithal ikamesi politikasına bağlı olarak, ithalatın ihracattan daha fazla oranda arttığı görülmektedir. İkinci dönemde, bu durumun tersine döndüğü ortaya çıkmaktadır. Yatırım ve hammadde ithalat artış hızları birinci döneme göre düşme gösterirken, tüketim malları ithalat artış hızının önemli ölçüde yükseldiği görülmektedir.

6. Ülkemize gelen yabancı sermaye girişleri birinci dönemde dalgalı bir gelişme gösterirken, ikinci uzun dönemde yıllar itibariyle cüz'i ve fakat düzenli artış göstermektedir. İkinci uzun dönemde yabancı sermaye artış hızı %11.3 nisbetinde olmuştur.

7. Her iki dönemde de fiyatlar genel düzeyi değerlendirildiğinde, ekonominin arzu edilen istikrara kavuşturulamadığı görülmektedir (Tablo 1).

Özetle; her iki dönem birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisi açısından yapısal değişimin tamamlandığını ya da oldukça anlamlı bir seviyeye ulaştığını ifade etmek güçtür. Bu anlamda, çalışmanın genel sonuçlarını dikkate aldığımızda, planlı kalkınma döneminde, planlanan hedefler ile gerçekleşen sonuçlar arasında tam bir paralellik kurmak mümkün görülememektedir. Bunda, Türkiye'de yaşanan siyasal istikrarsızlığın, yapısal değişmeyi gerçekleştirebilecek kısa, orta ve uzun vadeli

planlama politikalarındaki yetersizliğin; hemen hemen tüm planlarda varolmakla birlikte, bir türlü hayata geçirilemeyen kaynakları verimli ve etkin kullanma anlayışını, toplumun tüm üretim ve tüketim birimlerine kabul ettirilemeyişin payı büyüktür diyebiliriz.

Bu nedenledir ki, ülkemizde yeni sanayileşme modelinin temel dinamikleri tartışılırken; rekabet, ileri teknoloji, bilgi birikimi, deneyim ve mülkiyet motivasyonunu esas alan, büyüme hızını ilk onbeş yılda en az ikiye katlayabilen milli ve bölgesel kalkınma planları oluşturulmalıdır. Yine, 1963'den bu güne uygulanan planların aksaklıkları ele alınırken, potansiyel olarak mevcut olan ve fakat ihmal edilen değişkenleri teknik olarak iyi analiz edebilmek için bilimsel araştırmalara önem verilmelidir.

SUMMARY

In this research, it has been examined the effects related to structural changes of the plans prepared and implemented after entering on the planning period. In this framework, after explaining economic development and planning theoretically, their relationship has been clarified from point of the view of less developed or developing countries. Apart from this, it has been studied the historical evolution of the planning efforts in Turkey and explained general structures of the plans in order to introduce the development plans prepared in the planning period.

In addition, it has been researched the structural changes in the Turkish economy and summed up the consequences concerning to the policies and practices in the plans. The planning period however, was divided in two long sub-terms. While the first sub-term covers the first, the second and the third five years development plans, the second long sub-term includes the fourth, the fifth and the sixth five years development plans. First of all, it has been expressed the policies aiming at economic development in the plans which takes part in the first long sub-term, and explained shortly political changes. Further more practical results of the policies have been subjected to regression analysis and then the reached consequences have been commented on the basis of structural change criterions.

As regards the consequences concerning to economic development and structural change, it has happened a diminishing trend in the rate of agricultural sector to the gross domestic product. However the share of industrial sector grewed at a rising scale, but the share of services sector to GDP has developed slower than other sectors of the economy. The rate of economic growth which is fundamental aim of development plans couldn't record a stable rising trend in both trends. Above all, if rates of economic growth planned and realized take in to consideration with the changed macro indicators, it has possible to say that it has been proved more stable economic growth in the first long period compared to second long period.

When two long periods (1963-1978 and 1979-1992) are evaluated side by, it is difficult to say that the structural change could be achieved, in other words structural changes in the economy couldn't be realized at meaningful level.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- ADELMAN, Irma; Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri (çev. Vural Savaş), Sermet Matbaası, İstanbul 1972.
- ALTINTAŞ, Mustafa; Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları, A.İ.T.İ.A. Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları:2, Ankara, 1978.
- AREN, Sadun; İstihdam, Para ve İktisadi Politika, Savaş Yayınları, Ankara, 1989.
- AYTÜR, Memduh; Kalkınma Yarışı ve Türkiye. Tarihsiz.
- BAŞKAYA, Fikret; Az gelişmişliğin Sürekliliği, İmge Yayınları, Ankara, 1991.
- BAŞOL, Koray; Türkiye Ekonomisi, DEÜ. İİBF Yayınları No: 2, İzmir 1983.
- B. M. Uzmanlar Kurulu Raporu, İktisadi Kalkınma için Planlama (çev. Necdet Serin), A. Ü. SBF Yayınları No:223-225. Sevinç Matbaası, Ankara. Tarihsiz.
- BORATAV, Korkut; Türkiye İktisat Tarihi (1905-1985), Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1985.
- CİLLOV, Haluk; Türkiye Ekonomisi, İ.Ü. Yayın No: 1497, İ.F. Yayın No: 266. İstanbul, 1970.
- ÇATALOĞLU, Oğuz; İktisadi Kalkınma, Büyüme, Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yayın No: 64/9, İzmir, 1971.
- EREN, Aslan, Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989.
- GARZOUZI, Eva; Economic Growth And Development: The Less Developed Countries, New York, 1972.
- GÜRKAN, Aydın; Ekonomik Gelişme ve Sorunları, Ankara İ.T.İ.A. Yayını Ankara 1979.
- HİÇ, Mükerrrem; Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler, İ.Ü. Yayın No:1945, İ.F. Yayın No:333, İstanbul, 1975.
- HİÇ, Süreyya; Türkiye Ekonomisi, Mentuş Yayınevi, İstanbul, 1988.
- İLKİN, Akın; Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İ.Ü. Yayınları No: 3175, İ.F. Yayın No: 498, İstanbul, 1983.
- İNAN, Afet; Devletçilik İlkesi ve T.C. Birinci Sanayi Planı, TTK Yayınları, Ankara, 1972.
- İNAN, Afet; Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- İŞGÜDEN, Tamer; Makro İktisat, Bilim ve Teknik Yayınevi, İstanbul,1984.

- KAZGAN, Gülten; İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul,1984.
- KÖK, Recep; Kit-Özelleştirme Modelleri ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama, A.Ü. Yayınları No: 748, İ.İ.B.F. Yayınları No: 95, Erzurum, 1993.
- KÖKLÜ, Aziz; Makro İktisat, S Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- KÖKSAL, Bilge, A; İLKİN, A. Rasim; Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973), Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, Ankara, 1974.
- KÜÇÜK, Yalçın; Planlama, Kalkınma ve Türkiye, İstanbul, 1984.
- LEWIS, W. Arthur; The Principles of Economic Planning, New Edition, Unwin University Books, London 1963.
- MANİSALI, Erol; Gelişme Ekonomisi, Ar Yayın Dağıtım, 3. Baskı, İstanbul 1982.
- MORTAN, Kenan, ÇAKMAKLI, Cemil; Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1985.
- ÖNDER, Cevat; İkinci BYKP'nın Genel Yapısı, Ankara.
- ÖNEY, Erden, İktisadi Planlama, Savaş Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1982.
- ÖZDEMİR, Hıdır; İktisadi Azgelişmişlik Sorunu, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989.
- ÖZGÜR, Özlem; 100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.
- ÖZGÜVEN, Ali; İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Kitabevi. İstanbul. 1989.
- ÖZTÜRK, Ahmet; Ekonomik Planlama, Bursa, 1988
- ROSTOW, W. W; İktisadi Gelişmenin Merhaleleri (çev. Erol Güngör), Kalem Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1980.
- SAĞLAM, Dünder; Türkiye Ekonomisi, Ankara İ.T.İ.A. Yayınları, Ankara, 1980.
- SAVAŞ, Vural; Kalkınma Ekonomisi, Beta yayım Dağıtım A.Ş., 4. Baskı, İstanbul, 1986.
- SEYİDOĞLU, Halil; Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.
- SEYİDOĞLU, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları No.: 7. Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul 1993.
- TALAS, Cahit; Ekonomik Sistemler, 4. Baskı, S Yayınları, Ankara, 1980.
- TEKELİ, İhan, İLKİN, Selim; Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye Kalkınma Planı, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1974.
- TEZEL, Yahya, S.; Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950) Yurt Yayınları, Ankara, 1986.

TÜRK, İsmail; İktisadi Planlama Prensipleri, Ankara, 1972.

TÜTENGLİ, Cavit, O.; Az gelişmişliğin Sosyolojisi, İ.Ü. Yayınları No: 1555, İ.F. Yayın No: 282, İstanbul, 1970.

ÜLGENER, S. F.; Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, 6. Baskı, Der Yayınevi, İstanbul. Tarihsiz.

ÜLKEN, Yüksel; 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İkinci Baskı, İstanbul, 1984.

YAŞA, Memduh; Devlet Borçları, A.Ü. H.F. Yayınları, Ankara. Tarihsiz.

ZARAKOLU, Avni; Ekonomi İliminin Temel İlkeleri, A.Ü. Yayınları No:467. Ankara.

MAKALELER ve DİĞERLERİ

ALKİN, Erdoğan, DEMİRGİL, Demir; "BBYKP Üzerine 6 Görüş", Açık Oturum, İSO Dergisi, S.221. Temmuz 1984.

ALTINALEV, Deniz; "1980-1990 Yılları Arasında Tarım ve Sanayi Ürünleri İhracatımızda Meydana Gelen Gelişmeler ve İhracatın Geliştirilmesinde İGEME'nin Rolü", HDTM 1980-1990 Döneminde Ekonomik Politika ve Uygulamaları, Ankara, 1991.

ÇELEBİ, Işın; "VI. Planın Temel Hedefi", Türkiye İktisat, Yıl 2, S.5, Ekim 1989.

ERSOY, Arif; "İktisadi Kalkınma ve Sosyal Denge İlişkisi", İktisadi Kalkınma ve İslam, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi, İSAV Yayını, İstanbul 1987.

ERTEL, Nesrin; "Beş Yıllık Planların Amaçları ve Araçları: Karşılaştırmalı İnceleme", Türkiye Ekonomisi ve Ekonomi İlimi, Yıl 2. S. 2. İstanbul, 1986.

HAMİTOĞULLARI, Beşir; "İktisadi Kalkınmanın Sosyal Sorunları", İktisadi Kalkınma ve İslam, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi, İSAV Yayını, İstanbul 1987.

ÖZER, İhan; "Beşinci Plan Üzerine Görüşler"; İktisat ve Maliye Dergisi, Cilt XXXI. S.7. Ekim 1984.

ÖZGÜVEN, Ali; "İktisadi Büyüme ve Kalkınma", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 45, Sayı 1-4.

ŞENSES, Fikret; 'Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)', ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 10, Sayı 4, Yıl 1983.

TRAVER, Giuseppino; Ekonomik Kalkınma Aracı Olarak Dünyada Planlama ve Programlama (çev. Selahattin Özmen), Planlama Dergisi, Sayı 11, İkbahar Mart 1971.

ÜLGENER, Sabri; 'Türkiye'de Planlama ve Planlı Döneme Geçiş' Türkiyenin Gelişme Meseleleri, Cilt I, s. 1-13. İstanbul 1971.

DİE İstatistik Göstergeler 1923-1991.

DİE İstatistik Yıllığı 1993.

DPT. Besinci Beş Yıllık Kalkınma Planı öncesinde Gelişmeler, Yayın No: DPT:1975. Ankara, 1985.

DPT. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992). Ankara 1993.

DPT. Planlama Nedir? Niçin Plan Yapıyoruz, DPT. Yayın No: 3, Ankara, 1973.

DPT. Planlamanın Otuzuncu Yılı ve DPT, Ankara, 1991.

DPT. 1980'den 1990'a Makro ekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, Ankara 1990.

DPT 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

DPT 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

DPT 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

DPT 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

DPT 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

DPT 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

DPT VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler 1984-1988, DPT Yayın No: 2190, Ankara.

DPT 1981 Yılı Programı, Ankara.

DPT 1985 Yılı Programı, Ankara.

DPT 1989 Yılı Programı, Ankara.

DPT 1990 Yılı Programı, Ankara.

DPT 1991 Yılı Programı, Ankara.

DPT 1993 Yılı Programı, Ankara.

HDTM. Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ekim 1990.

HDTM. Başlıca Ekonomik Göstergeler, Şubat 1994.

İSO 1990 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi, İstanbul.

İSO 1991 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi, İstanbul.

İSO 1992 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi, İstanbul.

İSO 1993 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi, İstanbul.

İTO Ekonomik Rapor 1990, İstanbul.

İTO Ekonomik Rapor 1990, İstanbul.

Maliye Bakanlığı, Yıllık ekonomik Rapor 1981, Ankara.

Maliye Bakanlığı, Yıllık ekonomik Rapor 1986, Ankara.

Maliye Bakanlığı, Yıllık ekonomik Rapor 1987, Ankara.

Maliye Bakanlığı, Yıllık ekonomik Rapor 1989, Ankara.

Maliye Bakanlığı, Yıllık ekonomik Rapor 1990, Ankara.

Maliye Bakanlığı, Yıllık ekonomik Rapor 1991, Ankara.

Maliye Bakanlığı, Yıllık ekonomik Rapor 1992, Ankara.

Maliye Bakanlığı, Yıllık ekonomik Rapor 1993, Ankara.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği; Türkiye'de Bölge Planlamasının Evreleri,

M.G.K. Yayın No: 2, Ankara, 1993.

TOBB İktisadi Rapor 1982.

TOBB İktisadi Rapor 1985.

TOBB İktisadi Rapor 1987.

TOBB İktisadi Rapor 1989.

TOBB İktisadi Rapor 1990.

TOBB İktisadi Rapor 1991.

TOBB Ekonomik Rapor 1991.

TOBB Ekonomik Rapor 1992.

TOBB Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, TOBB yayınları, No: Genel 166;

Ar-Ge 74. Ankara 1990.